ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สํยุตฺตนิกาเย

ขนฺธวคฺคฏีกา

๑. ขนฺธสํยุตฺตํ

๑. นกุลปิตุวโคฺค

๑. นกุลปิตุสุตฺตวณฺณนา

๑. ภคฺคา นาม ชานปทิโน ราชกุมาราฯ เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีวเสน ‘‘ภคฺคา’’เตฺวว วุจฺจตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘เอวํนามเก ชนปเท’’**ติ, เอวํ พหุวจนวเสน ลทฺธนาเม’’ติ อโตฺถฯ **ตสฺมิํ วนสเณฺฑ**ติ โย ปน วนสโณฺฑ ปุเพฺพ มิคานํ อภยตฺถาย ทิโนฺน, ตสฺมิํ วนสเณฺฑฯ ยสฺมา โส คหปติ ตสฺมิํ นคเร ‘‘นกุลปิตา’’ติ ปุตฺตสฺส วเสน ปญฺญายิตฺถ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘นกุลปิตา’’**ติ นกุลสฺส นาม ทารกสฺส ปิตาติ อโตฺถฯ ภริยาปิสฺส ‘‘นกุลมาตา’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ

ชราชิโณฺณติ ชราวเสน ชิโณฺณ, น พฺยาธิอาทีนํ วเสน ชิโณฺณฯ **วโยวุโทฺฒ**ติ ชิณฺณตฺตา เอว วโยวุฑฺฒิปฺปตฺติยา วุโทฺฒ, น สีลาทิวุฑฺฒิยาฯ ชาติยา มหนฺตตาย จิรรตฺตตาย **ชาติมหลฺลโกฯ ติยทฺธคโต**ติ ปฐโม มชฺฌิโม ปจฺฉิโมติ ตโย อเทฺธ คโตฯ ตตฺถ ปฐมํ ทุติยญฺจ อติกฺกนฺตตฺตา ปจฺฉิมํ อุปคตตฺตา **วโยอนุปฺปโตฺตฯ อาตุรกาโย**ติ ทุกฺขเวทนาปวิสตาย อนสฺสาทกาโยฯ เคลญฺญํ ปน ทุกฺขคติกนฺติ **‘‘คิลานกาโย’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ **สจฺจวิภเงฺค** (วิภ. ๑๙๐ อาทโย) ทุกฺขสจฺจนิเทฺทเส ทุกฺขคฺคหเณเนว คหิตตฺตา พฺยาธิ น นิทฺทิโฏฺฐฯ **นิจฺจปคฺฆรณเฏฺฐนา**ติ สพฺพทา อสุจิปคฺฆรณภาเวนฯ โส ปนสฺส อาตุรภาเวนาติ อาห – **‘‘อาตุรํเยว นามา’’**ติฯ **วิเสเสนา**ติ อธิกภาเวนฯ อาตุรตีติ อาตุโรฯ สงฺคามมฺปโตฺต สนฺตตฺตกาโยฯ ชราย อาตุรตา **ชราตุรตา**ฯ กุสลปกฺขวฑฺฒเนน มโน ภาเวนฺตีติ **มโนภาวนียา**ฯ มนสา วา ภาวนียา สมฺภาวนียาติ **มโนภาวนียาฯ อนุสาสตู**ติ อนุ อนุ สาสตูติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห – **‘‘ปุนปฺปุนํ สาสตู’’**ติฯ **อปราปรํ** ปวตฺติตํ หิตวจนํฯ **อโนติเณฺณวตฺถุสฺมิํ** โย เอวํ กโรติ, ตสฺส อยํ คุโณ โทโสติ วจนํฯ **ตนฺติวเสนา**ติ ตนฺติสนฺนิสฺสเยน อยํ อนุสาสนี นามฯ **ปเวณี**ติ ตนฺติยา เอว เววจนํฯ

อณฺฑํ วิย ภูโตติ อธิโกปมา กายสฺส อณฺฑโกสโต อพลทุพฺพลภาวโตฯ เตนาห **‘‘อณฺฑํ หี’’**ติอาทิฯ **พาโลเยว** ตาทิสตฺตภาวสมงฺคี มุหุตฺตมฺปิ อาโรคฺยํ ปฏิชานโนฺตฯ

วิปฺปสนฺนานีติ ปกติมาการํ อติกฺกมิตฺวา วิเสเสน ปสนฺนานิฯ เตนาห – **‘‘สุฏฺฐุ ปสนฺนานี’’**ติฯ ปสนฺนจิตฺตสมุฎฺฐิตรูปสมฺปทาหิ ตาหิ ตสฺส มุขวณฺณสฺส ปาริสุทฺธีติ อาห – **‘‘ปริสุโทฺธติ นิโทฺทโส’’**ติฯ เตเนวาห **‘‘นิรุปกฺกิเลสตายา’’**ติอาทิฯ เอเตเนวสฺสินฺทฺริยวิปฺปสนฺนตาการณมฺปิ สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอส** มุขวโณฺณฯ **นยคฺคาหปญฺญา กิเรสา**ติ อิทํ อนาวชฺชนวเสเนว วุตฺตภาวํ สนฺธายาหฯ

ยํ เนว ปุตฺตสฺสาติอาทิ ‘‘โอวทตุ โน, ภเนฺต, ภควา ยถา มยํ ปรโลเกปิ อญฺญมญฺญํ สมาคเจฺฉยฺยามา’’ติ วุตฺตวจนํ สนฺธาย วุตฺตเมวฯ **มธุรธมฺมเทสนาเยว** สตฺถุ สมฺมุขา ปฏิลทฺธา, ตสฺส อตฺตโน เปมคารวคหิตตฺตา **‘‘อมตาภิเสโก’’ติ เวทิตโพฺพ**ฯ

อิทํ ปททฺวยํฯ **อารกตฺตา กิเลเสหิ** มเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **อนเย**ติ อวฑฺฒิยํ, อนเตฺถ ติ อโตฺถฯ **อนเย** วา อนุปาเยฯ **น อิริยนโต** อวตฺตนโตฯ **อเย**ติ วฑฺฒิยํ อเตฺถ อุปาเย จฯ **อรณียโต**ติ ปยิรุปาสิตพฺพโตฯ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา ปุริเมสุ อตฺถวิกเปฺปสุ , ปจฺฉิเม ปน สทฺทสตฺถวเสนปิฯ ยทิปิ อริยสโทฺท ‘‘เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๕) วิสุทฺธาสยปโยเคสุ ปุถุชฺชเนสุปิ วฏฺฏติ, อิธ ปน อริยมคฺคาธิคเมน สพฺพโลกุตฺตรภาเวน จ อริยภาโว อธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘พุทฺธา จา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปเจฺจกพุทฺธา ตถาคตสาวกา จ สปฺปุริสา**ติ อิทํ ‘‘อริยา สปฺปุริสา’’ติ อิธ วุตฺตปทานํ อตฺถํ อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน นิปฺปริยายโต อริยสปฺปุริสภาวา อภินฺนสภาวา, ตสฺมา **‘‘สเพฺพว วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอตฺตาวตา หิ พุทฺธสาวโก วุโตฺต, ตสฺส หิ เอกเนฺตน กลฺยาณมิโตฺต อิจฺฉิตโพฺพ ปรโต โฆสมนฺตเรน ปฐมมคฺคสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ วิเสสโต จสฺส ภควาว ‘‘กลฺยาณมิโตฺต’’ติ อธิเปฺปโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘มมญฺหิ, อานนฺท, กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙; ๕.๒)ฯ โส เอว จ อเวจฺจปสาทาธิคเมน ทฬฺหภตฺติ นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕)ฯ **กตญฺญุตาทีหิ ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธา**ติ เอตฺถ กตํ ชานาตีติ กตญฺญูฯ กตํ วิทิตํ ปากฏํ กโรตีติ กตเวทีฯ ปเจฺจกพุทฺธา หิ อเนเกสุปิ กปฺปสตสหเสฺสสุ กตํ อุปการํ ชานนฺติ, กตญฺจ ปากฏํ กโรนฺติ สติชนนอามิสปฏิคฺคหณาทินาฯ ตถา สํสารทุกฺขทุกฺขิตสฺส สกฺกจฺจํ กโรนฺติ กิจฺจํ, ยํ อตฺตนา กาตุํ สกฺกาฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน กปฺปานํ อสเงฺขยฺยยสหเสฺสสุปิ กตํ อุปการํ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสยญฺจ ชานนฺติ, ปากฏญฺจ กโรนฺติฯ สีโห วิย จ เอวํ สพฺพตฺถ สกฺกจฺจเมว ธมฺมเทสนํ กโรเนฺตน พุทฺธกิจฺจํ กโรนฺติฯ ยาย ปฏิปตฺติยา อริยา ทิฏฺฐา นาม โหนฺติ, ตสฺสา อปฺปฏิปชฺชนํ, ตตฺถ จ อาทราภาโว **อริยานํ อทสฺสนสีลตา, น จ ทสฺสเน สาธุการิตา**ติ เวทิตพฺพาฯ **จกฺขุนา อทสฺสาวี**ติ เอตฺถ จกฺขุ นาม น มํสจกฺขุ เอว, อถ โข ทิพฺพจกฺขุปีติ อาห **‘‘ทิพฺพจกฺขุนา วา’’**ติฯ **อริยภาโว**ติ เยหิ โยคโต ‘‘อริยา’’ติ วุจฺจนฺติ, เต มคฺคผลธมฺมา ทฏฺฐพฺพาฯ

ตตฺราติ ญาณทสฺสนเสฺสว ทสฺสนภาเวฯ **วตฺถู**ติ อธิเปฺปตตฺถญาปนการณํฯ **เอวํ วุเตฺตปี**ติ เอวํ อญฺญาปเทเสน อตฺตุปนายิกํ กตฺวา วุเตฺตปิฯ **ธมฺมนฺ**ติ โลกุตฺตรธมฺมํ, จตุสจฺจธมฺมํ วาฯ **อริยกรธมฺมา** อนิจฺจานุปสฺสนาทโย, วิปสฺสิยมานา วา อนิจฺจาทโย, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิฯ

อวินีโตติ น วินีโต อธิสีลสิกฺขาทีนํ วเสน น สิกฺขิโตฯ เยสํ สํวรวินยาทีนํ อภาเวน อยํ ‘‘อวินีโต’’ติ วุจฺจติ, เต ตาว ทเสฺสตุํ **‘‘ทุวิโธ วินโย นามา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีลสํวโร**ติ ปาติโมกฺขสํวโร เวทิตโพฺพ, โส จ อตฺถโต กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมฯ **สติสํวโร**ติ อินฺทฺริยารกฺขา, สา จ ตถาปวตฺตา สติเยวฯ **ญาณสํวโร**ติ ‘‘โสตานํ สํวรํ พฺรูมี’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๑) วตฺวา ‘‘ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๑) วจนโต โสตสงฺขาตานํ ตณฺหาทิฏฺฐิทุจฺจริตอวิชฺชาอวสิฏฺฐกิเลสานํ สํวโร ปิทหนํ สมุเจฺฉทญาณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ขนฺติสํวโร**ติ อธิวาสนา, สา จ ตถาปวตฺตา ขนฺธา, อโทโส วา, ‘‘ปญฺญา’’ติ เกจิ วทนฺติฯ **วีริยสํวโร** กามวิตกฺกาทีนํ วิโนทน

วเสน ปวตฺตํ วีริยเมวฯ เตน เตน อเงฺคน ตสฺส ตสฺส องฺคสฺส ปหานํ **ตทงฺคปฺปหานํ**ฯ วิกฺขมฺภนวเสน ปหานํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ**ฯ เสสปทตฺตเยปิ เอเสว นโยฯ

อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรนาติอาทิ สีลสํวราทีนํ วิวรณํฯ ตตฺถ **สมุเปโต**ติ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ''อุปคโต''ติอาทินา **วิภเงฺค** (วิภ. ๕๑๑) อาคตํ สํวรวิภงฺคํ ทเสฺสติฯ **กายทุจฺจริตาทีน**นฺติ ทุสฺสีลฺยสงฺขาตานํ กายวจีทุจฺจริตาทีนํ มุฏฺฐสจฺจสงฺขาตสฺส ปมาทสฺส, อภิชฺฌาทีนํ วา อกฺขนฺติอญฺญาณโกสชฺชานญฺจฯ **สํวรณโต**ติ ปิทหนโต, **วินยนโต**ติ กายวาจาจิตฺตานํ วิรูปปวตฺติยา วินยนโต, กายทุจฺจริตาทีนํ วา อปนยนโต, กายาทีนํ วา ชิมฺหปวตฺตึ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุชุกนยนโตติ อโตฺถฯ ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนารหานํ กายทุจฺจริตาทีนํ ตถา ตถา อนุปฺปาทนเมว สํวรณํ วินยนญฺจ เวทิตพฺพํฯ

ยํ ปหานนฺติ สมฺพโนฺธฯ **''นามรูปปริเจฺฉทาทีสุ วิปสฺสนาญาเณสู''**ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ นามรูปปริเจฺฉทปจฺจยปริคฺคหกงฺขาวิตรณานิ น วิปสฺสนาญาณานิ สมฺมสนากาเรน อปฺปวตฺตนโต? สจฺจเมตํ, วิปสฺสนาญาณสฺส ปน อธิฏฺฐานภาวโต เอวํ วุตฺตํฯ นามรูปมตฺตมิทํ, ''นตฺถิ เอตฺถ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วา''ติ เอวํ ปวตฺตญาณํ **นามรูปววตฺถานํ**ฯ สติ วิชฺชมาเน ขนฺธปญฺจกสงฺขาเต กาเย, สยํ วา สตี ตสฺมึ กาเย ทิฏฺฐิ **สกฺกายทิฏฺฐิ,** สา จ ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติ เอวํ ปวตฺตา อตฺตทิฏฺฐิฯ ตสฺส นามรูปสฺส กมฺมาวิชฺชาทิปจฺจยปริคฺคณฺหนญาณํ **ปจฺจยปริคฺคโห**ฯ ''นตฺถิ เหตุ, นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สํกิเลสายา''ติอาทินยปฺปวตฺตา **อเหตุทิฏฺฐิ**ฯ ''อิสฺสรปุริสปชาปติปกติอณุกาลาทีหิ โลโก ปวตฺตติ นิวตฺตติ จา''ติ ตถา ตถา ปวตฺตา ทิฏฺฐิ **วิสมเหตุทิฏฺฐิฯ ตเสฺสวา**ติ ปจฺจยปริคฺคหเสฺสวฯ **กงฺขาวิตรเณนา**ติ ยถา เอตรหิ นามรูปสฺส กมฺมาทิปจฺจยโต อุปฺปตฺติ, เอวํ อตีเต อนาคเตปีติ ตีสุ กาเลสุ วิจิกิจฺฉาปนยนญาเณนฯ **กถํกถีภาวสฺสา**ติ ''อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน''นฺติอาทินยปวตฺตาย (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) สํสยปฺปวตฺติยาฯ **กลาปสมฺมสเนนา**ติ ''ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน''นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๔๘-๔๙) ขนฺธปญฺจกํ เอกาทสสุ โอกาเสสุ ปกฺขิปิตฺวา สมฺมสนวเสน ปวเตฺตน วิปสฺสนาญาเณนฯ **อหํ มมาติ คาหสฺสา**ติ ''อตฺตา อตฺตนิย''นฺติ คหณสฺสฯ **มคฺคามคฺคววตฺถาเนนา**ติ มคฺคามคฺคญาณวิสุทฺธิยาฯ **อมเคฺค มคฺคสญฺญายา**ติ อมเคฺค โอภาสาทิเก ''มโคฺค''ติ อุปฺปนฺนสญฺญายฯ ยสฺมา สมฺมเทว สงฺขารานํ อุทยํ ปสฺสโนฺต ''เอวเมเต สงฺขารา อนุรูปการณโต อุปฺปชฺชนฺติ, น ปน อุจฺฉิชฺชนฺตี''ติ คณฺหาติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฏฺฐิยา''**ติฯ ยสฺมา ปน สงฺขารานํ วยํ ''ยทิปิเม สงฺขารา อวิจฺฉินฺนา วตฺตนฺติ, อุปฺปนฺนุปฺปนฺนา ปน อปฺปฏิสนฺธิกา นิรุชฺฌเนฺตวา''ติ ปสฺสโต กุโต สสฺสตคฺคาโหฯ ตสฺมา วุตฺตํ **''วยทสฺสเนน สสฺสตทิฏฺฐิยา''**ติฯ ***ภยทสฺสเนนา***ติ ภยตูปฏฺฐานญาเณนฯ **สภเย**ติ สพฺพภยานํ อากรภาวโต สกลทุกฺขวูปสมสงฺขาตสฺส ปรมสฺสาสสฺส ปฏิปกฺขภาวโต จ สภเย ขนฺธปญฺจเกฯ **อภยสญฺญายา**ติ ''อภยํ เขม''นฺติ อุปฺปนฺนสญฺญายฯ **อสฺสาทสญฺญา** นาม ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธสุ อสฺสาทนวเสน ปวตฺตสญฺญา, โย ''อาลยาภินิเวโส''ติปิ วุจฺจติฯ **อภิรติสญฺญา** ตเตฺถว อภิรมณวเสน ปวตฺตสญฺญา, ยา ''นนฺที''ติปิ วุจฺจติฯ **อมุจฺจิตุกามตา** อาทานํฯ **อนุเปกฺขา** สงฺขาเรหิ อนิพฺพินฺทนํ, สาลยตาติ อโตฺถฯ **ธมฺมฏฺฐิติยํ** ปฏิจฺจสมุปฺปาเทฯ **ปฏิโลมภาโว** สสฺสตุเจฺฉทคฺคาโห, ปจฺจยาการปฏิจฺฉาทกโมโห วาฯ **นิพฺพาเน จ ปฏิโลมภาโว** สงฺขาเรสุ นติ, นิพฺพานปฏิจฺฉาทกโมโห วาฯ **สงฺขารนิมิตฺตคฺคาโห**ติ ยาทิสสฺส กิเลสสฺส อปฺปหีนตา วิปสฺสนา สงฺขารนิมิตฺตํ น มุญฺจติ, โส กิเลโส, โย ''สํโยคาภินิเวโส''ติปิ วุจฺจติ, **สงฺขารนิมิตฺตคฺคาหสฺส,** อติกฺกมนเมว วา **ปหานํ**ฯ

ปวตฺติ เอว **ปวตฺติภาโว,** ปริยุฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **นีวรณาทิธมฺมานนฺติ อาทิ**-สเทฺทน นีวรณปกฺขิยา กิเลสา วิตกฺกวิจาราทโย จ คยฺหนฺติฯ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติภาเวน ยํ ปหานนฺติ สมฺพโนฺธฯ เกน ปน ปหานนฺติ? ‘‘อริยมเคฺคหเวา’’ติ วิญฺญายมาโนยมโตฺถ เตสํ ภาวิตตฺตา อปฺปวตฺติวจนโตฯ **‘‘สมุทยปกฺขิกสฺสา’’**ติ เอตฺถ จตฺตาโรปิ มคฺคา จตุสจฺจาภิสมยาติ กตฺวา เตหิ ปหาตเพฺพน เตน เตน สมุทยสงฺขาเตน โลเภน สห ปหาตพฺพตฺตา สมุทยสภาวตฺตา จฯ **สจฺจวิภเงฺค** จ สพฺพกิเลสานํ สมุทยภาวสฺส วุตฺตตฺตา ‘‘สมุทยปกฺขิกา’’ติ ทิฏฺฐิอาทโย วุจฺจนฺติฯ **ปฏิปสฺสทฺธตฺตํ** วูปสนฺตตาฯ

สงฺขตนิสฺสฏตา สงฺขารสภาวาภาโวฯ **ปหีนสพฺพสงฺขตนฺติ** วิรหิตสพฺพสงฺขตํ, วิสงฺขารนฺติ อโตฺถฯ ปหานญฺจ ตํ วินโย จาติ **ปหานวินโย** ปุริเมน อเตฺถนฯ ทุติเยน ปน ปหียตีติ ปหานํ, ตสฺส วินโยติ โยเชตโพฺพฯ

ภินฺนสํวรตฺตาติ นฏฺฐสํวรตฺตา, สํวราภาวโตติ อโตฺถฯ เตน อสมาทินฺนสํวโรปิ สงฺคหิโตว โหติฯ สมาทาเนน หิ สมฺปาเทตโพฺพ สํวโร, ตทภาเว น โหตีติฯ **อริเย**ติ อริโยฯ ปจฺจตฺตวจนเญฺหตํฯ **เอเสเส**ติ เอโส เอโส, อตฺถโต อนโญฺญติ อโตฺถฯ **ตชฺชาเต**ติ อตฺถโต ตํสภาโว, สปฺปุริโส อริยสภาโว, อริโย จ สปฺปุริสภาโวติ อโตฺถฯ

โส อหนฺติ อตฺตนา ปริกปฺปิตํ อตฺตานํ ทิฏฺฐิคติโก วทติฯ ‘‘อหํพุทฺธินิพนฺธโน อตฺตา’’ติ หิ อตฺตวาทิโน ลทฺธิฯ **อทฺวยนฺ**ติ ทฺวยตารหิตํฯ อภินฺนํ วณฺณเมว ‘‘อจฺจี’’ติ คเหตฺวา ‘‘อจฺจีติ วโณฺณ เอวา’’ติ เตสํ เอกตฺตํ ปสฺสโนฺต วิย ยถาปริกปฺปิตํ อตฺตานํ ‘‘รูป’’นฺติ, ยถาทิฏฺฐํ วา รูปํ, ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา เตสํ เอกตฺตํ ปสฺสโนฺต ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ ‘‘รูปํ อตฺตา’’ติ อิมิสฺสา ปวตฺติยา อภาเวปิ รูเป อตฺตคฺคหณํ ปวตฺตมานํ อจฺจิยํ วณฺณคฺคหณํ วิย ‘‘อทฺวยทสฺสน’’นฺติ วุตฺตํฯ อุปมาโย จ อนญฺญตฺตาทิคหณนิทสฺสนวเสเนว วุตฺตา, น วณฺณาทีนํ วิย อตฺตโน วิชฺชมานทสฺสนตฺถํฯ น หิ อตฺตนิ สามิภาเวน รูปญฺจ สกิญฺจนภาเวน สมนุปสฺสติฯ **อตฺตนิ วา รูปนฺ**ติ อตฺตานํ รูปสฺส สภาวโต อาธารณภาเวนฯ **รูปสฺมิํ วา อตฺตานนฺ**ติ รูปสฺส อตฺตโน อาธารณภาเวน ทิฏฺฐิปสฺสนาย ปสฺสติฯ **ปริยุฏฺฐฏฺฐายี**ติ ปริยุฏฺฐานปฺปตฺตาหิ ทิฏฺฐิตณฺหาหิ ‘‘รูปํ อตฺตา, รูปวา อตฺตา’’ติอาทินา ขนฺธปญฺจกํ มิจฺฉา คเหตฺวา ติฏฺฐนโตฯ เตนาห **‘‘ปริยุฏฺฐานากาเรนา’’**ติอาทิฯ **เอเสว นโย**ติ โย ‘‘อิเธกโจฺจ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา รูปกฺขเนฺธ วุโตฺต สํวณฺณนานโย, เวทนากฺขนฺธาทีสุปิ เอโส เอว นโย เวทิตโพฺพฯ

สุทฺธรูปเมวาติ อรูเปน อมิสฺสิตํ เกวลํ รูปเมวฯ **อรูปนฺ**ติ สุทฺธอรูปํ รูปสฺส อคฺคหิตตฺตาฯ **จตูสุ ขเนฺธสุ ติณฺณํ ติณฺณํ วเสนา**ติ จตูสุ ขเนฺธสุ ติณฺณํ ติณฺณํ คหณวเสน รูปารูปมิสฺสโก อตฺตา กถิโต ตสฺมิํ ตสฺมิํ คหเณ เวทนาทิวินิมุตฺตอรูปธมฺม กสิณรูเปน สทฺธิํ สพฺพรูปธมฺม จ เอกชฺฌํ คหณสิทฺธิโตฯ **ปญฺจสุ ฐาเนสุ อุเจฺฉททิฏฺฐิ กถิตา,** เต เต เอว ธเมฺม ‘‘อตฺตา’’ติ คหณโต เตสญฺจ อุเจฺฉทภาวโตฯ อวเสเสสุ ปน ปนฺนรสสุ ฐาเนสุ รูปํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวาปิ ทิฏฺฐิคติโก ตตฺถ นิจฺจสญฺญํ น วิสฺสเชฺชติ กสิณรูเปน ตํ มิเสฺสตฺวา ตสฺส จ อุปฺปาทาทีนํ อทสฺสนโต, ตสฺมาสฺส ตตฺถปิ โหติเยว **สสฺสตทิฏฺฐิ** เอกจฺจสสฺสตคาหวเสนปิฯ **มคฺคาวรณา** วิปรีตทสฺสนโตฯ **น สคฺคาวรณา** อกมฺมปถปฺปตฺตตายฯ อกิริยาเหตุกนตฺถิกทิฏฺฐิโย เอว หิ กมฺมปถทิฏฺฐิโยฯ

กาโยติ รูปกาโยฯ โส **อาตุโรเยว** อสวสภาวโตฯ **ราคโทสโมหานุคตนฺ**ติ อปฺปหีนราคโทสโมหสนฺตาเนน ปวตฺตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺตฯ **ทสฺสิตํ** อาตุรภาเวนฯ **นิกฺกิเลสตายา**ติ สยํ ปหีนกิเลสสนฺตานคตตายฯ **เสขา เนว อาตุรจิตฺตา** ปหีนกิเลเส อุปาทาย, อปฺป

หีเน ปน อุปาทาย อาตุรจิตฺตาฯ **อนาตุรจิตฺตตํเยว ภชนฺติ** วฏฺฏานุสาริมหาชนสฺส วิย เตสํ จิตฺตสฺส กิเลสวเสน อาตุรตฺตาภาวโตฯ

นกุลปิตุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เทวทหสุตฺตวณฺณนา

๒. **เทวา วุจฺจนฺติ ราชาโน** ‘‘ทิพฺพนฺติ กามคุเณหิ กีฬนฺติ ลฬนฺติ, อตฺตโน วา ปุญฺญานุภาเวน โชตนฺตี’’ติ กตฺวาฯ เตสํ ทโหติ **เทวทโห**ฯ สยํชาโต วา โส โหติ, ตสฺมาปิ **‘‘เทวทโห’’**ติ วุตฺโตฯ **ตสฺส อวิทูเร นิคโม ‘‘เทวทห’’เนฺตฺวว สงฺขํ คโต** ยถา ‘‘วรณานครํ, โคธาคาโม’’ติฯ ปจฺฉาภูมิยํ อปรทิสายํ นิวิฏฺฐชนปโท ปจฺฉาภูมํ, ตํ คนฺตุกามา **ปจฺฉาภูมคมิกาฯ เต สภาเร**ติ เต ภิกฺขู เถรสฺส วเสน สภาเร กาตุกามตายฯ ยทิ เถโร เตสํ ภาโร, เถรสฺสปิ เต ภารา เอวาติ **‘‘เต สภาเร กาตุกามตายา’’**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ เถโร เต โอวทิตเพฺพ อนุสาสิตเพฺพ มญฺญตีติฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘โย หี’’**ติอาทิมาหฯ **อยํ นิพฺภาโร นาม** กญฺจิ ปุคฺคลํ อตฺตโน ภารํ กตฺวา อวตฺตนโตฯ

จตุพฺพิเธนาติ ธาตุโกสลฺลํ อายตนโกสลฺลํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทโกสลฺลํ ฐานาฏฺฐานโกสลฺลนฺติ เอวํ จตุพฺพิเธนฯ

เต มหลฺลกาพาธิกาติทหรปุคฺคเล คณฺหิตฺวาว คจฺฉติฯ เต หิ ทิวสทฺวเยน วูปสนฺตปริสฺสมา เอวฯ **หตฺถิวานรติตฺติรปฏิพทฺธํ วตฺถุํ กเถตฺวาฯ ‘‘เอฬกาฬคุเมฺพ**ติ กาฬติณคจฺฉมณฺฑเป’’ติปิ วทนฺติฯ

วิวิธํ นานาภูตํ รชฺชํ วิรชฺชํ, วิรชฺชเมว **เวรชฺชํ,** ตตฺถ คตํ, ปรเทสคตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘เอกสฺสา’’**ติอาทิฯ **จิตฺตสุทฺตฺตาทโย**ติ จิตฺตคหปติอนาถปิณฺฑิกาทโยฯ **วีมํสกา**ติ ธมฺมวิจารกาฯ **กินฺ**ติ กีทิสํฯ **ทสฺสน**นฺติ สิทฺธนฺตํฯ **อาจิกฺขติ** กีทิสนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ธมฺมสฺสา**ติ ภควตา วุตฺตธมฺมสฺสฯ **อนุธมฺม**นฺติ อนุกูลํ อวิรุชฺฌนธมฺมํฯ โส ปน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปเทสนาวิตฺถาโรติ อาห – **‘‘วุตฺตพฺยากรณสฺส อนุพฺยากรณ’’**นฺติฯ ธาเรติ อตฺตโน ผลนฺติ **ธโมฺม,** การณนฺติ อาห – **‘‘สหธมฺมิโกติ สการโณ’’**ติฯ **อิมินาปิ** ปาฐนฺตเรน **วาโท เอว ทีปิโต,** น เตน ปกาสิตา กิริยาฯ

ตณฺหาวเสเนว ฉนฺนมฺปิ ปทานํ **อโตฺถ เวทิตโพฺพ**ฯ ยสฺมา ราคาทโย ตณฺหาย เอว อวตฺถาวิเสสาติฯ เตนาห **‘‘ตณฺหา หี’’**ติอาทิฯ วิหนนฺติ กายํ จิตฺตญฺจาติ **วิฆาโต,** ทุกฺขนฺติ อาห – **‘‘อวิฆาโตติ นิทฺโกฺข’’**ติฯ อุปายาเสติ อุปตาเปตีติ อุปายาโส, อุปตาโปฯ ตปฺปฏิปโกฺข ปน **อนุปายาโส นิรูปตาโป** ทฏฺฐโพฺพฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

เทวทหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. หาลิทฺทิกานิสุตฺตวณฺณนา

๓. ‘‘อวนฺติทกฺขิณาปเถ’’ติ อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ อาคตตฺตา อาห **‘‘อวนฺติทกฺขิณาปถสงฺขาเต’’**ติฯ มชฺฌิมเทสโต หิ ทกฺขิณทิสาย อวนฺติรฏฺฐํฯ ปวตฺตยิตฺถ เอตฺถ ลทฺธีติ **ปวตฺตํ,** ปวตฺติตพฺพฏฺฐานนฺติ อาห ‘‘ลทฺธิปวตฺตฏฺฐาเน’’ติฯ รุปฺปนสภาโว ธโมฺมติ กตฺวา **รูปธาตูติ รูปกฺขโนฺธ** วุโตฺตฯ **รูปธาตุมฺหิ** อารมฺมณปจฺจยภูเตน **ราเคน** สหชาเตนปิ อสหชาเตนปิ อุ

ปนิสฺสยภูเตน อปฺปหีนภาเวเนว **วินิพทฺธํ** ปฏิพทฺธํ **กมฺมวิญฺญาณํฯ โอกสารี**ติ วุจฺจติ – ‘‘ตสฺมึ รูปธาตุสญฺญิเต โอเก สรติ ปวตฺตตี’’ติ กตฺวาฯ อวติ เอตฺถ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **โอกํ,** ปวตฺติฏฺฐานํฯ เตนาห – **‘‘เคหสารี อาลยสารี’’**ติฯ

อุคจฺฉติ วา เอตฺถ เวทนาทีหิ สทฺธึ สมเวตีติ **โอโก,** จกฺขุรูปาทิฯ **ปจฺจโย**ติ อารมฺมณาทิวเสน ปจฺจโยฯ **ปจฺจโย โหตี**ติ อนนฺตรสมนนฺตราทินา เจว กมฺมูปนิสฺสยอารมฺมณาทินา จฯ ‘‘วิญฺญาณธาตุ โข, คหปตี’’ติ เอวํ วุตฺเต ‘‘กมฺมวิญฺญาณวิปากวิญฺญาเณสุ กตรํ นุ โข’’ติ **สโมฺมโห ภเวยฺยฯ ตสฺส** สโมฺมหสฺส **วิฆาตตฺถํ** อปคมนตฺถํฯ **อสมฺภินฺนาวา**ติ อสํกิณฺณาว เทสนา กตาฯ **อารมฺมณวเสน จตโสฺส อภิสงฺขารวิญฺญาณฏฺฐิติโย วุตฺตา** – ‘‘รูปุปยํ วา, ภิกฺขเว, วิญฺญาณํ ติฏฺฐมานํ ติเฏฺฐยฺย, รูปารมฺมณ’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๕๓)ฯ **ตา** วิญฺญาณฏฺฐิติโย **ทเสฺสตุมฺปิ**ฯ

ทฬฺหํ อภินิเวสวเสน อารมฺมณํ อุเปนฺตีติ **อุปยา,** ตณฺหาทิฏฺฐิโยฯ **อธิฏฺฐานภูตา**ติ ปติฏฺฐานภูตาฯ **อภินิเวสภูตา**ติ ตํ ตํ อารมฺมณํ อภินิวิสฺส อโชฺฌสาย ปวตฺติยา การณภูตาฯ **อนุสยภูตา**ติ ราคานุสยทิฏฺฐานุสยภูตาฯ **อุปริมโกฎิยา**ติ ปหานสฺส อุปริมโกฎิยา ฯ พุทฺธานเญฺญว หิ เต สวาสนา ปหีนาฯ ปุเพฺพ อคฺคหิตํ วิญฺญาณํ อคฺคหิตเมวาติ กตฺวา กสฺมา อิธ เทสนา กตาติ โจเทติ – **‘‘อิธ วิญฺญาณํ กสฺมา คหิต’’**นฺติฯ ปุเพฺพ ‘‘วิญฺญาณธาตุราควินิพนฺธญฺจ วิญฺญาณ’’นฺติ วุจฺจมาเน ยถา ยถา สโมฺมโห สิยา ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนวิภาคสฺส ทุกฺกรตฺตา, อิธ ปน สโมฺมหสฺส โอกาโสว นตฺถิ อวิเสเสน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ กิเลสปฺปหานวเสนาติฯ เตนาห **‘‘กิเลสปฺปหานทสฺสนตฺถ’’**นฺติอาทิฯ **กมฺมวิญฺญาเณน โอกํ อสรเนฺตนา’’**ติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํฯ **อสรเนฺตนา**ติ อนุปคจฺฉเนฺตนฯ

ปจฺจยเฎฺฐนาติ อารมฺมณาทิปจฺจยภาเวนฯ **นิมิตฺตํ** อุปฺปตฺติกํฯ **อารมฺมณ...เป.... นิเกต**นฺติ อารมฺมณกรณสงฺขาเตน นิวาสฏฺฐานภูเตน รูปเมว นิเกตนฺติ รูปนิมิตฺตนิเกตํฯ

ฉนฺทราคสฺส พลวทุพฺพลตายาติ อชฺฌตฺตขนฺธปญฺจเก ฉนฺทราคสฺส พลวภาเวน ตํ ‘‘โอโก’’ติ, พหิทฺธา ฉสุ อารมฺมเณสุ ตสฺส ทุพฺพลตาย ตานิ ‘‘นิเกต’’นฺติ วุตฺตานิฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สมาเนปิ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โอโกติ วุจฺจติ** เคหเมว รตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **นิเกตนฺติ วุจฺจติ** อุยฺยานาทิ ทิวาฏฺฐานภาวโตฯ **ตโต ทุพฺพลตโร โหติ** ฉนฺทราโคฯ

เคหสฺสิตสุเขนาติ เคหนิสฺสิเตน จิตฺตสฺส สุเขน **สุขิโต** สุขปฺปโตฺต **โหติฯ กิจฺจกรณีเยสู**ติ ขุทฺทเกสุ เจว มหเนฺตสุ จ กตฺตพฺพเตฺถสุฯ **สยน**ฺติ อตฺตนาฯ **อโนฺต**ติ จิตฺตชฺฌาสเยฯ

เอวํรูโปติ อีทิสรูโปฯ วณฺณสโทฺท วิย รูปสโทฺท รูปายตนสฺส วิย สณฺฐานสฺสปิ วาจโกติ อธิปฺปาเยน **‘‘ทีฆรสฺส กาโฬทาตาทีสุ รูเปสู’’**ติ วุตฺตํฯ **สุขาทีสู**ติ โสมนสฺสาทีสุฯ ตตฺถ หิ ‘‘อภิณฺหํ โสมนสฺสิโต ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนา สิยาฯ **เอวํสโญฺญ นามา**ติ วิสยวเสน สญฺญาวิเสสปตฺถนมาหฯ **เอวํวิญฺญาโณ**ติ ปน อิธ วิสยมุเขน วิญฺญาณวิเสสปตฺถนํ วทติ – ‘‘เอวํนิปุณรูปทสฺสนสมตฺถํ, เอวํปญฺจปสาทปฏิมณฺฑิตนิสฺสยญฺจ เม วิญฺญาณํ ภเวยฺยา’’ติฯ

วฎฺฎํ ปุรโต อกุรุมาโนติ โลเก จิตฺตํ อปเตฺถโนฺตฯ **อสิลิฏฺฐํ** ปุเพฺพนาปรํ อสมฺพทฺธํฯ วทนฺติ เอเตนาติ **วาโท,** โทโสติ อาห – **‘‘ตุยฺหํ โทโส’’**ติอาทิฯ **อิเธว** อิมสฺมึเยว สมาคเมฯ **นิเพฺพเฐหิ** โทสโต อตฺตานํ โมเจหิฯ

หาลิทฺทิกานิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยหาลิทฺทิกานิสุตฺตวณฺณนา

๔. **จูฬฉกฺกปเญฺห**ติ มูลปณฺณาเส จูฬตณฺหาสงฺขยสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๓๙๐ อาทโย)ฯ **มหาสกฺกปเญฺหปี**ติ มหาตณฺหาสงฺขยสุเตฺตปิ (ม. นิ. ๑.๓๙๖ อาทโย)ฯ **เอต**นฺติ ‘‘เย เต สมณพฺราหฺมณา’’ติอาทิสุตฺตปทํฯ ตณฺหา สมฺมเทว ขียติ เอตฺถาติ **ตณฺหาสงฺขโย,** อสงฺขตา ธาตูติ อาห **‘‘ตณฺหาสงฺขเย นิพฺพาเน’’**ติฯ **อนฺตํ อติกฺกนฺตนิฏฺฐา**ติ อนฺตรหิตนิฏฺฐาฯ เตนาห **‘‘สตตนิฏฺฐา’’**ติฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘อจฺจนฺตโยคเกฺขมิโน’’ติอาทีสุฯ

ทุติยหาลิทฺทิกานิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๕. **สมาธี**ติ อปฺปนาสมาธิ, อุปจารสมาธิ วาฯ **กมฺมฏฺฐาน**นฺติ สมาธิปาทกํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํฯ ‘‘ผาตึ คมิสฺสตี’’ติ ปาโฐฯ **ปเตฺถตี**ติ ‘‘อโห วต เม อีทิสํ รูปํ ภเวยฺยา’’ติฯ **อภิวทตี**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินิเวสํ วทติฯ เตนาห **‘‘ตาย อภินนฺทนายา’’**ติอาทิฯ ‘‘อโห ปิยํ อิฏฺฐ’’นฺติ วจีเภเท อสติปิ ตถา โลภุปฺปาเท สติ อภิวทติเยว นามฯ เตนาห **‘‘วาจํ อภินฺทโนฺต’’**ติฯ ‘‘มม อิท’’นฺติ อตฺตโน ปริณาเมตฺวา อนญฺญโคจรํ วิย กตฺวา คณฺหโนฺต **อโชฺฌสาย ติฏฺฐติ** นามาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘คิลิตฺวาติ ปรินิฏฺฐเปตฺวา คณฺหาตี’’**ติฯ ‘‘อภินนฺทตี’’ติอาทโย ปุพฺพภาควเสน วุตฺตา, ‘‘อุปฺปชฺชติ นนฺที’’ติ ทฺวารปฺปตฺตวเสนฯ ปฐเมหิ ปเทหิ อนุสโย, ปจฺฉิเมน ปริยุฏฺฐานนฺติ เกจิ ‘‘คหณเฏฺฐน อุปาทาน’’นฺติ กตฺวาฯ **นาภินนฺทติ นาภิวทตี**ติ เอตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **น ‘‘อิฏฺฐํ กนฺต’’นฺติ วทตี**ติ ‘‘อิฏฺฐ’’นฺติ น วทติ, ‘‘กนฺต’’นฺติ น วทติฯ **นาภิวทติเยว** ตณฺหาย อนุปาทิยตฺตาฯ

สมาธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปฏิสลฺลาณสุตฺตวณฺณนา

๖. **ญตฺวา อาหา**ติ ‘‘สติ กายวิเวเก จิตฺตวิเวโก, ตสฺมึ สติ อุปธิวิเวโก จ อิเมสํ ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติ ญตฺวา อาหฯ

ปฏิสลฺลาณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อุปาทาปริตสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

๗. **คหเณน อุปฺปนฺนํ ปริตสฺสน**นฺติ ขนฺธปญฺจเก ‘‘อหํ มมา’’ติ คหเณน อุปฺปนฺนํ ตณฺหาปริตสฺสนํ ทิฏฺฐิปริตสฺสนญฺจฯ **อปริตสฺสน**นฺติ ปริตสฺสนาภาวํ, ปริตสฺสนปฏิปกฺขํ วาฯ **อหุ วต เมตํ** พลโยพฺพนาทิฯ **กมฺมวิญฺญาณ**นฺติ วิปริณามารมฺมณํ ตณฺหาทิฏฺฐิสหคตํ วิญฺญาณํ ตทนุวตฺติ จฯ **อนุปริวตฺติ** นาม ตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺติฯ เตนาห **‘‘วิปริณามารมฺมณจิตฺตโต’’**ติฯ **อกุสลธมฺมสมุปฺปาทา**ติ ตณฺหาย อญฺญากุสลธมฺมสมุปฺปาทาฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ เขเปตฺวา, ตสฺส ปวตฺติตุํ โอกาสํ อทตฺวาฯ **สอุตฺตาโส**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน สอุตฺตาโสฯ **คณฺหิตฺวา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาเหหิ คเหตฺวา เตสเญฺจว วเสน **ปริตสฺสโกฯ รูปเภทานุปริวตฺติ** จิตฺตํ **น โหติฯ วฏฺฏตี**ติ สพฺพากาเรน วตฺตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

อุปาทาปริตสฺสนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทุติยอุปาทาปริตสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

๘. **ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน เทสนา กตา** ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ เทสนาย อาคตตฺตาฯ **จตูสุ สุเตฺตสู**ติ ปญฺจมาทีสุ จตูสุ สุเตฺตสุฯ จตฺเตฺถ ปน วิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

ทุติยอุปาทาปริตสฺสนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กาลตฺตยอนิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๙. ยทิ อตีตานาคตํ เอตรหิ นตฺถิภาวโต อนิจฺจํ, ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ ตทา นตฺถีติ **โก ปน วาโท** ตสฺส อนิจฺจตาย, **ปจฺจุปฺปนฺนมฺหิ กถาว กา** อุทยพฺพยปริจฺฉินฺนตฺตา ตสฺสฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘นิพฺพตฺตา เย จ ติฏฺฐนฺติ, อารเคค สาสปูปมา’’ติ (มหานิ. ๑๐)ฯ

กาลตฺตยอนิจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐-๑๑. กาลตฺตยทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐-๑๑. **ตถารูเปเนวา**ติ ยถารูเปเนว ปุคฺคลชฺฌาสเยน นวมํ สุตฺตํ กถิตํ, ตถารูเปเนวาติฯ เต กิร ภิกฺขู อตีตานาคตํ ‘‘ทุกฺข’’นฺติ สลฺลเกฺขตฺวา, ตถา ‘‘อนตฺตา’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา ปจฺจุปฺปเนฺน กิลมิํสุฯ ‘‘อถ เนส’’นฺติอาทิ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน วตฺตพฺพํฯ

กาลตฺตยทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นกุลปิตุวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อนิจฺจวโคฺค

๑-๑๐. อนิจฺจาทิสุตฺตวณฺณนา

๑๒-๒๑. **ปุจฺฉาวสิกํ** อานนฺทเตฺถรสฺส ปุจฺฉาวเสน เทสิตตฺตาฯ

อนิจฺจาทิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนิจฺจวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ภารวโคฺค

๑. ภารสุตฺตวณฺณนา

๒๒. อุปาทานานํ อารมฺมณภูตา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ ปริหารภาริยเฏฺฐนา**ติ ปริหารสฺส ภาริยภาเวน ครุตรภาเวนฯ วุตฺตเมว อตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **‘‘เอเตสญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา เอตานิ ฐานคมนาทีนิ รูปารูปธมฺมานํ ปงฺคุลชจฺจนฺธานํ วิย อญฺญมญฺญูปสฺสยวเสน อิชฺฌนฺติ, น ปเจฺจกํ, ตสฺมา ‘‘เอเตส’’นฺติ อวิเสสวจนํ กตํฯ **ปุคฺคล**นฺติ ขนฺธสนฺตานํ วท

ติฯ ขนฺธสนฺตาโน หิ อวิเจฺฉเทน ปวตฺตมาโน ยาว ปรินิพฺพานา ขนฺธภารํ วหโนฺต วิย โลเก ขายติ ตพฺพินิมุตฺตสฺส สตฺตสฺส อภาวโตฯ เตนาห **“ปุคฺคโล”**ติอาทิฯ **ภารหาโรติ ชาโต**ติ ภารหาโร นาม ชาโตฯ

ปุนพฺภวกรณํ ปุนพฺภโว, ตํ ผลํ อรหติ, ตตฺถ นิยุตฺตาติ วา **โปโนภวิกาฯ ตพฺภาวสหคตํ** ยถา ‘‘สนิทสฺสนา ธมฺมา’’ติ, น สํสฏฺฐสหคตํ, นาปิ อารมฺมณสหคตํฯ ‘‘ตตฺร ตตฺรา’’ติ ยํ ยํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ, รูปาทิอารมฺมณํ วา ปตฺวา **ตตฺรตตฺราภินนฺทินีฯ** เตนาห **“อุปฺปตฺติฏฺฐาเน วา”**ติอาทิฯ **ปญฺจกามคุณิโก**ติ ปญฺจกามคุณารมฺมโณฯ รูปารูปฺปปตฺติภเว ราโค **รูปารูปภวราโคฯ ฌานนิกนฺติ** ฌานสงฺขาเต กมฺมภเว ราโคฯ **สสฺสตาทิฏฺฐี**ติ ภวทิฏฺฐิ, ตํสหคโต ราโคฯ **อยนฺ**ติ ราโค **ภวตณฺหา นามฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิ** วิภวทิฏฺฐิ นาม, ตํสหคโต ฉนฺทราโค **วิภวตณฺหา นามฯ เอส** ปุคฺคโล ขนฺธ**ภารํ อาทิยติ** ตณฺหาวเสน ปฏิสนฺธิคฺคหณโตฯ ‘‘อเสสเมตฺถ ตณฺหา วิรชฺชติ ปลุชฺชติ นิรุชฺฌติ ปหียตี’’ติอาทินา สพฺพปทานิ นิพฺพานวเสเนว เวทิตพฺพานีติ อาห ‘‘สพฺพํ นิพฺพานเสฺสว เววจน’’นฺติฯ

ภารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปริญฺญสุตฺตวณฺณนา

๒๓. **ปริชานิตเพฺพ**ติ ปหานปริญฺญาย ปริชานิตเพฺพฯ ตถา ปริชานนญฺจ ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหานํ, เตสํ อติกฺกโมติ อาห **“สมติกฺกมิตเพฺพติ อโตฺถ”**ติฯ **อจฺจนฺตปริญฺญ**นฺติ นิพฺพานํ วทติฯ เตนาห **“สมติกฺกมนฺติ อโตฺถ”**ติฯ

ปริญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อภิชานสุตฺตวณฺณนา

๒๔. **ญาตปริญฺญา กถิตา** ‘‘อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ชานน’’นฺติ กตฺวาฯ **ทุติยปเทนา**ติ ‘‘ปริชาน’’นฺติ ปเทนฯ **ตติยจตุเตฺถหี**ติ ‘‘วิราชยํ ปชห’’นฺติ ปเทหิฯ

อภิชานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๙. ฉนฺทราคสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕-๓๐. **ธาตุสํยุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิ,** เกวลญฺหิ เอตฺถ ขนฺธวเสน เทสนา อาคตา, ตตฺถ ธาตุวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ **จตฺตาริ สจฺจานิ กถิตานิ** อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณวเสน เทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ

ฉนฺทราคสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อฆมูลสุตฺตวณฺณนา

๓๑. อฆํ วุจฺจติ ปาปํ, อฆนิมิตฺตตาย **อฆํ** ทุกฺขํฯ อิทญฺหิ ทุกฺขํ นาม วิเสสโต ปาปเหตุกํ กมฺมผลสญฺญิตํฯ ตถา วฏฺฏทุกฺขํ อวิชฺชาตณฺหามูลกตฺตาฯ อฆสฺส นิมิตฺตตาย อฆํ ทุกฺขํฯ วฏฺฏานุสารี มหาชโน หิ ทุกฺขาภิภูโต ตสฺส ปติการํ มญฺญมาโน ตํ ตํ กโรตีติฯ

อฆมูลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ปภงฺคุสุตฺตวณฺณนา

๓๒. **ปภิชฺชนสภาว**นฺติ ขเณ ขเณ ปภงฺคุสภาวํฯ

ปภงฺคุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภารวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นตุมฺหากํวโคฺค

๑. นตุมฺหากํสุตฺตวณฺณนา

๓๓. **ฉนฺทราคปฺปหาเนนา**ติ ตปฺปฏิพทฺธสฺส ฉนฺทราคสฺส ปชหเนนฯ ทพฺพาทิ ปากติกติณํ ปากฏเมวาติ อปากฏํ ทเสฺสตุํ **ตาลนาฬิเกราทิ** ทสฺสิตํ, ติณกฏฺฐานํ วา เภททสฺสนตฺถํฯ **ปิยาโล** ผารุสกํฯ

นตุมฺหากํสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๓๕. **ยทิ รูปํ อนุเสตี**ติ รูปธเมฺม อารพฺภ ยทิ ราคาทโย อนุสยนวเสน ปวตฺตนฺติฯ **เตน สงฺขํ คจฺฉตี**ติ เตน ราคาทินา ตํสมงฺคีปุคฺคโล สงฺขาตพฺพตํ ‘‘รโตฺต ทุโฏฺฐ’’ติอาทินา โวหริตพฺพตํ อุปคจฺฉตีติฯ เตนาห **‘‘กามราคาทีสู’’**ติอาทิฯ **อภูเตนา**ติ อชาเตน อนุสยวเสน อปฺปวเตฺตนฯ อนุสยสีเสน เหตุถ อภิภวํ วทติฯ ยโต **‘‘รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺหติ สงฺขํ น คจฺฉตี’’**ติ วุตฺตํฯ นิปฺปริยายโต หิ มคฺควชฺฌกิเลสา อนุสโยฯ

อญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยอญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๓๖. **ตํ อนุสยิตํ รูป**นฺติ ตํ ราคาทินา อนุสยิตํ รูปํ มรเณฺตน อนุสเยน อนุมรติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘น หี’’**ติอาทิฯ **เยน อนุสเยน** มรเณฺตน ตํ **อนุมรติฯ เตน สงฺขํ คจฺฉตี**ติ ตถาภูตโต เตน ‘‘รโตฺต’’ติอาทิโวหารํ ลภติฯ **เยน อนุสเยน** การณภูเตน **อนุมียติ,** เตนฯ

ทุติยอญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. อานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๗-๓๘. ฐิติยา ฐิติกฺขเณน สหิตํ **ฐิตํฯ ฐิตสฺส อญฺญถตฺต**นฺติ อุปฺปาทกฺขณโต อญฺญถาภาโวฯ **ปญฺญายตี**ติ อุปลพฺภติฯ ปจฺจยวเสน ธรมานตฺตา เอว **ชีวมานสฺส** ชีวิตินฺทฺริยวเสน **ชรา ปญฺญายติ** อุปฺปาทกฺขณโต อญฺญถตฺตปฺปตฺติยาฯ วุตฺตเมว อตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘ฐิตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ชีวิ...เป.... นามํ**ฯ ตถา หิ **อภิธเมฺม** (ธ. ส. ๑๙) ‘‘อายุ ฐิตี’’ติ นิทฺทิฏฺฐํฯ อญฺญถตฺตนฺติ ชราย นามนฺติ สมฺพโนฺธฯ

ตีณิ ลกฺขณานิ โหนฺติ สงฺขตสภาวลกฺขณโตฯ **โย โกจิ** รูปธมฺโม วา อรูปธมฺโม วา โลกิโย วา โลกุตฺตโร วา **สงฺขาโรฯ สงฺขาโร, น ลกฺขณํ** อุปฺปาทาทิสภาวตฺตาฯ **ลกฺขณํ, น สงฺขาโร** อุปฺปาทาทิรหิตตฺตาฯ **น จ…เป…. สกฺกา** สงฺขารธมฺมตฺตา ลกฺขณสฺสฯ **นาปิ ลกฺขณํ วินา สงฺขาโร** ปญฺญาเปตุํ สกฺกา สงฺขารภาเวนฯ เตนาห **"ลกฺขเณนา"**ติอาทิฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยถา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ลกฺขณ**นฺติ กาฬรตฺตสพลาทิภาวลกฺขณํ ปากฏํ โหติ ''อยํ อสุกสฺส คาวี''ติฯ

เอวํ สงฺขาโรปิ ปญฺญายติ สภาวโต อุปธาเรนฺตสฺส อุปฺปาทลกฺขณมฺปิ อุปฺปาทวตฺถาติ กตฺวาฯ **กาลสงฺขาโต**ติ อุปฺปชฺชมานกาลสงฺขาโตฯ **ตสฺส** สงฺขารสฺสฯ **ขโณปี**ติ อุปฺปาทกฺขโณปิ ปญฺญายติฯ **อุปฺปาโทปี**ติ อุปฺปาทลกฺขโณปิฯ **ชราลกฺขณ**นฺติ อุปฺปนฺนชีรณลกฺขณํ, ตํ ''ฐิตสฺส อญฺญถตฺต''นฺติ วุตฺตํฯ ''ภงฺคกฺขเณ สงฺขาโรปิ ตํลกฺขณมฺปิ กาลสงฺขาโต ตสฺส ขโณปิ ปญฺญายตี''ติ ปาโฐฯ เกจิ ปน ''ชราปี''ติ ปทเมฺปตฺถ ปกฺขิปนฺติฯ เอวญฺจ วทนฺติ ''น หิ ตสฺมึ ขเณ ตรุโณ หุตฺวา สงฺขาโร ภิชฺชติ, อถ โข ชิยฺยมาโน มหลฺลโก วิย ชิโณฺณ เอว หุตฺวา ภิชฺชตี''ติ, ภเงฺคเนว ปน ชรา อภิภุยฺยติ ขณสฺส อติอิตฺตรภาวโต น สกฺกา ปญฺญาเปตุํ ฐิติยาติ เตสํ อธิปฺปาโยฯ **ตานี**ติ อรูปธมฺมานํ ตีณิ ลกฺขณานิฯ **อตฺถิกฺขณ**นฺติ อรูปธมฺมวิชฺชมานกฺขณํ, อุปฺปาทกฺขณนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ สเพฺพสํ รูปารูปธมฺมานํ ฐิติยา น ภวิตพฺพํฯ **ตเสฺสวา**ติ ตสฺสา เอว ฐิติยาฯ **ตมตฺถ**นฺติ ชราลกฺขณสฺส ปญฺญาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยภาวํฯ อเญฺญ ปน ''สนฺตติวเสน ฐานํ ฐิตี''ติ วทนฺติ, ตยิทํ อการณํ อฏฺฐานํฯ **ยสฺมา สุเตฺต** ''ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตี''ติ อุปฺปาทวเยหิ นิพฺพิเสเสน ฐิติยา โชติตตฺตาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ อปิจ ยถา ธมฺมสฺส อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนา ภงฺคาวตฺถา อิจฺฉิตา, อญฺญถา อุปฺปชฺชมานเมว ภิชฺชตีติ อาปชฺชติ, เอวํ ภงฺคาวตฺถายปิ ภินฺนา ภงฺคาภิมุขาวตฺถา อิจฺฉิตพฺพาฯ น หิ อภงฺคาภิมุโข ภิชฺชติฯ น เจตฺถ สกฺกา อุปฺปาทาภิมุขาวตฺถํ ปริกเปฺปตุํ ตทา ตสฺส อลทฺธตฺตลาภตฺตาฯ **อยํ วิเสโส**ติ ฐิติกฺขโณ นาม รูปธมฺมานํเยว, น อรูปธมฺมานนฺติ อยํ อีทิโส วิเสโสฯ **อาจริยมติ** นาม ตเสฺสว อาจริยสฺส มติ, สา สพฺพทุพฺพลาติ อาห **"ตสฺมา"**ติอาทิฯ

อานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. อนุธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙-๔๒. อปายทุเกฺข สกลสํสารทุเกฺข จ ปติตุํ อทตฺวา ธารณเฏฺฐน ธโมฺม, มคฺคผลนิพฺพานานิฯ ตทนุโลมิกา จสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาติ อาห **"ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนสฺสา"**ติอาทิฯ ''นิพฺพิทาพหุโล''ติ อฏฺฐกถายํ ปทุทฺธาโร กโต, ปาฬิยํ ปน ''นิพฺพิทาพหุลํ วิหเรยฺยา''ติ อาคตํฯ **อุกฺกณฺฐนพหุโล**ติ สพฺพภเวสุ อุกฺกณฺฐนพหุโลฯ **ตีหิ ปริญฺญาหี**ติ ญาตตีรณปฺปหานปริญฺญาหิฯ **ปริชานาตี**ติ เตภูมกธเมฺม ปริจฺฉิชฺช ชานาติ, วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปติฯ **ปริมุจฺจติ** สพฺพสํกิเลสโต ''มโคฺค ปวตฺติโต ปริมุจฺจตี''ติ วุตฺตตฺตาฯ **ตถา**ติ อิมินา อิโต ปเรสุ ตีสุ มโคฺค โหตีติ ทเสฺสติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺตฯ **อนิยมิตา**ติ อคฺคหิตาฯ **เตสุ นิยมิตา** ''อนิจฺจานุปสฺสี''ติอาทิวจนโตฯ **สา**ติ อนุปสฺสนาฯ **ตตฺถ นิยมิตวเสเนวา**ติ อิทํ ลกฺขณวจนํ ยถา ''ยทิ เม พฺยาธโย ภเวยฺยุํ , ทาตพฺพมิทโมสธ''นฺติฯ น หิ สกฺกา เอติสฺสา เอว อนุปสฺสนาย วเสน สมฺมสนาจารํ มตฺถกํ ปาเปตุนฺติฯ

อนุธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นตฺมฺหากํวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อตฺตทีปวโคฺค

๑. อตฺตทีปสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ทฺวีหิ ภาเคหิ อาโป เอตฺถ คตาติ ทีโป, ทีโป วิยาติ ทีโป โอเฆหิ อนโชฺฌตฺถรนีย ตายฯ โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา, อิธ ปน ธโมฺม อธิเปฺปโตฯ อตฺตา ทีโป เอเตสนฺติ **อตฺตทีปา**ฯ ปฏิสรณโตฺถ ทีปโฏฺฐติ อาห – **“อตฺตสรณาติ อิทํ ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ **โลกิยโลกุตฺตโร ธโมฺม อตฺตา นาม** เอกนฺตนาถภาวโตฯ ปฐเมน ปเทน วุโตฺต เอว อโตฺถ ทุติยปเทน วุจฺจตีติ วุตฺตํ **“เตเนวาหา”**ติอาทิฯ ยวติ เอตสฺมา ผลํ ปสวตีติ **โยนิ,** การณํฯ กึ ปภุติ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ เอเตสนฺติ **กึ ปภุติกาฯ ปหานทสฺสนตฺถํ อารทฺธํ**ฯ เตเนวาห **“ปุเพฺพ เจว...เป....เต ปหียนฺตี”**ติฯ **น ปริตสฺสติ** ตณฺหาปริตฺตาสสฺส อภาวโตฯ **วิปสฺสนเงฺคนา**ติ วิปสฺสนาสงฺขาเตน การเณนฯ

อตฺตทีปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปฏิปทาสุตฺตวณฺณนา

๔๔. สภาวโตสโนฺต วิชฺชมาโน กาโย รูปาทิธมฺมสมูโหติ **สกฺกาโย**ติ อาห – **“สกฺกาโย ทุกฺข”**นฺติฯ ทิฏฺฐิ เอว สมนุปสฺสนา, ทิฏฺฐิสหิตา วา สมนุปสฺสนา **ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนา,** ทิฏฺฐิมญฺญนาย สทฺธึ อิตรมญฺญนาฯ **สห วิปสฺสนาย จตุมคฺคญาณํ สมนุปสฺสนา** ‘‘จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ สมฺมเทว อนุรูปโต ปสฺสนา’’ติ กตฺวาฯ

ปฏิปทาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อนิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๔๕. วิราโค นาม มโคฺค, วิมุตฺติผลนฺติ อาห – **“มคฺคกฺขเณ วิรชฺชติ, ผลกฺขเณ วิมุจฺจตี”**ติฯ **อคฺคเหตฺวา**ติ เอวํ นิรุชฺฌมาเนหิ อาสเวหิ ‘‘อหํ มมา’’ติ กญฺจิ ธมฺมํ อนาทิยิตฺวาฯ ‘‘จิตฺตํ วิรตฺตํ, วิมุตฺตํ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา ผลํ คยฺหติ, ‘‘ขีณา ชาตี’’ติอาทินา ปจฺจเวกฺขณาติ อาห **“สห ผเลน ปจฺจเวกฺขณทสฺสนตฺถ”**นฺติฯ **อุปริ กตฺตพฺพกิจฺจาภาเวน ฐิตํ**ฯ เตนาห **“วิมุตฺตตฺตา ฐิต”**นฺติฯ ยํ **ปตฺตพฺพํ,** ตํ อคฺคผลสฺส **ปตฺตภาเวน** อธิคตตฺตา **สนฺตุฏฺฐํ** ปริตุฏฺฐํฯ

อนิจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยอนิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๔๖. **ปุพฺพนฺตํ** อตีตขนฺธโกฏฺฐาสํฯ **อนุคตา**ติ สสฺสตาทีนิ กเปฺปตฺวา คหณวเสน อนุคตาฯ **อฏฺฐารส ทิฏฺฐิโย**ติ จตโสฺส สสฺสตทิฏฺฐิโย, จตโสฺส เอกจฺจสสฺสตทิฏฺฐิโย, จตโสฺส อนฺตานนฺติกทิฏฺฐิโย, จตโสฺส อมราวิเกฺขปทิฏฺฐิโย, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนทิฏฺฐิโยติ เอวํ อฏฺฐารส ทิฏฺฐิโย น โหนฺติ ปจฺจยฆาเตนฯ **อปรนฺต**นฺติ อนาคตํ ขนฺธโกฏฺฐาสํ สสฺสตาทิภาวํ กเปฺปตฺวา คหณวเสน อนุคตาฯ โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา,

สตฺต อุเจฺฉทวาทา, ปญฺจ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอวํ **จตฺจตฺตาลีส ทิฏฺฐิโย น โหนฺติ** ปจฺจยฆาเตนฯ สสฺสต**ทิฏฺฐิถามโส เจว** สีลพฺพต**ทิฏฺฐิปรามาโส จ น โหติ** ปจฺจยฆาเตนฯ เตนาห **"เอตฺตาวตา ปฐมมโคฺค ทสฺสิโต"**ติ อนวเสสทิฏฺฐิปหานกิตฺตนโตฯ **ปหีนา** วิกฺขมฺภิตาฯ **อิทํ ปนา**ติ ''รูปสฺมิ''นฺติอาทิฯ

ทุติยอนิจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สมนุปสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

๔๗. **ปริปุณฺณคาหวเสนา**ติ ปญฺจกฺขเนฺธ อเสเสตฺวา เอกชฺฌํ ''อตฺตา''ติ คหณวเสนฯ **เอเตสํ** ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ **อญฺญตรํ** ''อตฺตา''ติ สมนุปสฺสนฺติฯ **อิตี**ติ เอวํฯ **ยสฺส** ปุคฺคลสฺส **อยํ** อตฺตทิฏฺฐิสงฺขาตา สมนุปสฺสนา **อตฺถิ** ปฏิปกฺขน อวิหตตฺตา สํวิชฺชติฯ **ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยาน**นฺติ จกฺขาทีนํ อินฺทฺริยานํฯ

อารมฺมณนฺติ กมฺมวิญฺญาณสฺส อารมฺมณํฯ มานวเสน จ ทิฏฺฐิวเสน จ ''อสฺมี''ติ คาเหสิชฺฌเนฺต ตํสหคตา ตณฺหาปิ ตคฺคหิตาว โหตีติ วุตฺตํ **"ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน อสฺมีติ เอวมฺปิสฺส โหตี"**ติฯ **คเหตฺวาติ** อหํการวตฺถุวเสน คเหตฺวาฯ **อยํ อหมสฺมี**ติ อยํ จกฺขาทิโก, สุขาทิโก วา อหมสฺมิฯ ''รูปี อตฺตา อโรโค ปรํ มรณา''ติ เอวมาทิคหณวเสน ปวตฺตนโต วุตฺตํ **"รูปี ภวิสฺสนฺติอาทีนิ สพฺพานิ สสฺสตเมว ภชนฺตี"**ติฯ วิปสฺสนาภินิเวสโต ปุเพฺพ ยเถวาการานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, **อถ** วิปสฺสนาภินิเวสโต ปรํ **เตเนวากาเรน ฐิเตสุ** จกฺขาทีสุ อินฺทฺริเยสุ **อวิชฺชา ปหียติ** วิปสฺสนํ วฑฺฒเอตฺวา มคฺคสฺส อุปฺปาทเนน, อถ มคฺคปรมฺปราย **อรหตฺตมคฺควิชฺชา อุปฺปชฺชติฯ ตณฺหามานทิฏฺฐิโย** กมฺมสมฺภารภาวโตฯ **กมฺมสฺส...เป.... เอโก สนฺธี**ติ เหตุผลสนฺธิฯ ปุน **เอโก สนฺธี**ติ ผลเหตุสนฺธิมาหฯ **ตโย ปปญฺจา อตีโต อทฺธา** อตีตภวอทฺธานํ เตสํ อธิเปฺปตตฺตาฯ **อนาคตสฺส ปจฺจโย ทสฺสิโต** อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส วเสนฯ สุตวโต ปน อริยสาวกสฺส วเสน วฏฺฏสฺส วูปสโม ทสฺสิโตติฯ

สมนุปสฺสนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๔๘. **ตเถวา**ติ อารมฺมณภาเวเนวฯ อารมฺมณกรณวเสน อุปาทาเนหิ อุปาทาตพฺพนฺติ **อุปาทานิยํฯ อิธาปี**ติ อุปาทานกฺขเนฺธสุปิฯ วิภาคเตฺถ คยฺหมาเน อนิฏฺฐปฺปสโงฺคปิ สิยา, อภิธเมฺม จ ราสโฏฺฐ เอว อาคโต, ''ตเทกชฺฌํ อภิสํยุหิตฺวา''ติ วจนโต **"ราสเฏฺฐน"**อิเจฺจว วุตฺตํฯ

ขนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. โสณสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๙-๕๐. **วิสิโฏฺฐ**ติ ปธาโนฯ **อุตฺตโม**ติ อุกฺกโฏฺฐฯ **อญฺญํ กิํ ภเวยฺยา**ติ อญฺญํ กิํ การณํ ภเวยฺย ตถา สมนุปสฺสนาย อเญฺญสํ อวิชฺชมานตาย วจนปริฏฺฐิติปภินฺนโตฯ **วชิรเภทเทสนํ** นาม อตฺถโต เตปริวฏฺฏเทสนาฯ

โสณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. นนฺทิกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๑-๕๒. **นวมทสเมสู**ติ สุตฺตทฺวยํ สเหว อุทฺธฏํ, ทฺวีสุปิ อตฺถวณฺณนาย สริกฺขภาวโตฯ นนฺทนฏฺเฐน **นนฺที,** รญฺชนฏฺเฐน **ราโค**ฯ สติปิ สทฺทตฺถโต เภเท **"อิเมสํ อตฺถโต นินฺนานากรณตายา"**ติ วตฺวาปิ ปหายกธมฺมเภเทน ปน ลพฺภเตว เภทมตฺตาติ ทเสฺสตุํ **"นิพฺพิทานุปสฺสนาย วา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิรชฺชโนฺต ราคํ ปชหตีติ สมฺพโนฺธฯ **เอตฺตาวตา**ติ "นนฺทิกฺขยา ราคกฺขโย"ติ เอตฺตาวตาฯ **วิปสฺสนํ นิฏฺฐเปตฺวา** วิปสฺสนากิจฺจสฺส ปริโยสาเนนฯ **ราคกฺขยา**ติ วุฏฺฐานคามินิปริโยสานาย วิปสฺสนาย ราคสฺส เขปิตตฺตาฯ อนนฺตรํ อุปฺปเนฺนน อริยมเคฺคน สมุเจฺฉทวเสน **นนฺทิกฺขโย**ติฯ เตนาห **"อิธ มคฺคํ ทเสฺสตฺวา"**ติฯ อนนฺตรํ ปน อุปฺปเนฺนน อริยผเลน ปฏิปสฺสทฺธิวเสน **นนฺทิราคกฺขยา** สพฺพํ สํกิเลสโต จิตฺตํ วิมุจฺจตีติฯ เตนาห **"ผลํ ทสฺสิต"**นฺติฯ

นนฺทิกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อตฺตทีปวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มูลปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๖. อุปยวโคฺค

๑. อุปยสุตฺตวณฺณนา

๕๓. อุเปตีติ **อุปโย**ฯ กถมุเปติ? ตณฺหามานาทิวเสนาติ อาห **"ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสนา"**ติฯ กถมิทํ ลพฺภตีติ? "อวิมุโตฺต"ติ วจนโตฯ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน หิ พโทฺธ, กึ อุเปตีติ อาห **"ปญฺจกฺขเนฺธ"**ติ ตพฺพินิมุตฺตสฺส ตถา อุเปตสฺส อภาวโตฯ โก ปนุเปตีติ? ตํสมงฺคีปุคฺคโลฯ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อุปคมสฺส วุตฺตตฺตา **วิญฺญาณ**นฺติ อกุสลกมฺมวิญฺญาณเมวาติ วทนฺติฯ **ชวาเปตฺวา**ติ คหิตชวํ กตฺวาฯ ยถา ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ สมตฺถํ, เอวํ กตฺวาฯ เตนาห **"ปฏิสนฺธี"**ติอาทิฯ **อคฺคหเณ การณํ วุตฺตเมว** "โอกํ ปหาย อนิเกตสารี"ติ คาถาย วิสฺสชฺชเนฯ กมฺมนิมิตฺตาทิวเสน ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยภูตํ **อารมฺมณํ** ปฏิสนฺธิชนกสฺส กมฺมสฺส วเสน **โวจฺฉิชฺชติฯ ปติฏฺฐา น โหติ** สราคกาเล วิย อนุปฏฺฐานโต ฯ **อปฺปติฏฺฐิตํ** วิญฺญาณํ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **อนภิสงฺขริตฺวา**ติ อนุปฺปาเทตฺวา ปจฺจยฆาเตนฯ

อุปยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. พีชสุตฺตวณฺณนา

๕๔. **พีชชาตานี**ติ **ชาต**-สโทฺท ปทปูรณมตฺตนฺติ อาห **"พีชานี"**ติฯ **วจ**นฺติ เสตวจํฯ **อชฺชุก**นฺติ ตจฺฉกํฯ **ผณิชฺชกํ** ตุลสิฯ **อภินฺนานี**ติ เอกเทเสนปิ อขณฺฑิตานิฯ **พีชตฺถายา**ติ พีชกิจฺจายฯ **น อุปกปฺปตี**ติ ปจฺจโย น โหตีติ ทเสฺสติฯ **น ปาปิตานี**ติ ปูติตํ น อุปคตานิฯ ตณฺฑุลสารสฺส อาทานโต **สาราทานิ**ฯ อารมฺมณคฺคหณวเสน วิญฺญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ **วิญฺญาณฏฺฐิติโยฯ อารมฺมณวเสนา**ติ อารมฺมณภาววเสนฯ **สิเนหนฏฺเฐนา**ติ ตณฺหายนวเสน สินิทฺธตาปาทเนน, ยโต "นนฺทูปเสจน"นฺติ วุตฺตํฯ ตถา หิ วิโรปิตํ ตํ กมฺมวิญฺญาณํ ปฏิสนฺธิองฺกุรุปฺปาทนสมตฺถํ โหติฯ **สปฺปจฺจย**นฺติ อวิชฺชาอโยนิโสนมนสิการาทิปจฺจเยหิ สปฺปจฺจยํฯ **วิรุหติ** วิปากสนฺตานุปฺปาทนสมโตฺถ หุตฺวาฯ

พีชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อุทานสุตฺตวณฺณนา

๕๕. **อุทานํ อุทาหรีติ** อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสิฯ **เอส** วุตฺตปฺปกาโร อุทาหาโรฯ ภุโส นิสฺสโย อุปนิสฺสโย, ทานเมว อุปนิสฺสโย **ทานูปนิสฺสโย**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ตตฺถ ทานูปนิสฺสโย อนฺนาทิวตฺถูสุ พลวาติ พลวภาเวน โหติ, ตสฺมา อุปนิสฺสยพหุโล กามราคปฺปหาเนเนว กตปริจยตฺตา วิปสฺสนมนุยุญฺชโนฺต น จิรเสฺสว อนาคามิผลํ ปาปุณาติ, ตถา สุวิสุทฺธสีลูปนิสฺสโย กามโทสชิคุจฺฉเนนฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อิเม เทฺว อุปนิสฺสยา ทุพฺพลาติ วุตฺตา ? วิชฺชูปมญฺญาณเสฺสว ปจฺจยภาวโตฯ โสปิ ภาวนูปนิสฺสยสหายลาเภเนว, น เกวลํฯ ภาวนา ปน ปฏิเวธสฺส วิเสสเหตุภาวโต พลวา อุปนิสฺสโยฯ ตถา หิ สา วชิรูปมญาณสฺส วิเสสปจฺจโยฯ เตนาห “***ภาวนูปนิสฺสโย อรหตฺตํ ปาเปตี***”ติฯ

โสติ มิลกเตฺถโรฯ **วิหาร**นฺติ วสนฏฺฐานํฯ วิหารปจฺจเนฺต หิ ปณฺณสาลาย เถโร วิหรติฯ **อุปฏฺฐาติ** เอกลกฺขเณนฯ **กูฏโคโณ วิย** คมนวีถึฯ **ตตฺถา**ติ อลฺลกฏฺฐราสิมฺหิฯ **อุทกมณิกาน**นฺติ อุทกเถวานํฯ

อตฺตนิเยว อุปเนสิ อุทานกถาย วุตฺตธมฺมานํ ปริปุณฺณานํ อตฺตนิ สํวิชฺชมานตฺตาฯ เตนาห “**อุฏฺฐานวตา**”ติอาทิฯ อยญฺหิ มิลกเตฺถโร สิกฺขาย คารโว สปฺปติโสฺส วตฺตปฏิวตฺตํ ปูเรโนฺต วิสุทฺธสีโล หุตฺวา ฐิโต, ตสฺมา “**ทุพฺพลูปนิสฺสเย**”ติ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา อุทาเนโนฺต ‘‘โน จสฺสํ…เป.… สโญฺญชนานี’’ติฯ

สเจ อหํ น ภเวยฺยนฺติ ยทิ อหํ นาม โกจิ น ภเวยฺยํ ตาทิสสฺส อหํสทฺทวจนียสฺส กสฺสจิ อตฺถสฺส อภาวโตฯ ตโต **เอว มม ปริกฺขาโรปิ น ภเวยฺย**ตสฺส จ ปภงฺคุภาเวน อนวฏฺฐิตภาวโตฯ เอวํ อตฺตุเทฺทสิกภาเวน ปททฺวยสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ กมฺมผลวเสน วตฺตุํ “**สเจ วา ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ อตีตปจฺจุปฺปนฺนวเสน สุญฺญตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตวเสน ตํ ทเสฺสโนฺต “**อิทานิ ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํ อธิมุจฺจโนฺต**ติ เอทิสํ อธิมุตฺตึ ปวเตฺตโนฺตฯ **วิภวิสฺสตี**ติ วินสฺสิสฺสติฯ วิภโว หิ วินาโสฯ เตนาห “***ภิชฺชิสฺสตี***”ติฯ วิภวทสฺสนํ **วิภโว**ติ อุตฺตรปทโลเปน วุตฺตนฺติ อาห “**วิภวทสฺสเนนา**”ติฯ **วิภวทสฺสนํ นาม** อจฺจนฺตาย วินาสสฺส ทสฺสนํฯ **ตน**ฺติ อริยมคฺคํฯ สามญฺญโชตนา เหสา วิเสสนิฏฺฐา โหตีติ ตติยมคฺควเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อุปริ มคฺคผลนฺติ อคฺคมคฺคผลํฯ นตฺถิ เอติสฺสา ชาติยา อนฺตรนฺติ **อนนฺตรา,** อนนฺตรา วิปสฺสนา มคฺคสฺสฯ โคตฺรภู ปน อนุโลมวีถิปริยาปนฺนตฺตา วิปสฺสนาคติกํ วา สิยา, นิพฺพานารมฺมณตฺตา มคฺคคติกํ วาติ น เตน มโคฺค อนฺตริโก นาม โหติฯ เตนาห **“วิปสฺสนา มคฺคสฺส อาสนฺนานนฺตรํ นามา**”ติ ฯ ผลํ ปน นิพฺพานารมฺมณตฺตา กิเลสานํ ปชหนวเสน ปวตฺตนโต โลกุตฺตรภาวโต จ กมฺมมคฺคติกเมว, กุสลวิปากภาเวน ปน เนสํ อโตฺถ ปเภโทติ วิปสฺสนาย ผลสฺส สิยา อนนฺตรตาติ วุตฺตํ “**ผลสฺส ทูรานนฺตรํ นามา**”ติฯ ‘‘อาสวานํ ขโย’’ติ ปน อคฺคมเคฺค วุจฺจมาเน วิปสฺสนานํ อาสนฺนตาย วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **อตสิตาเย**ติ น ตสิตเพฺพ ตาสํ อนาปชฺชิตเพฺพฯ **ตาโส**ติ ตาสเหตุ ‘‘ตสติ เอตสฺมา’’ติ กตฺวาฯ **โส**ติ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโนฯ **ติลกฺขณาหต**นฺติ อนิจฺจตาทิลกฺขณตฺตยลกฺขิตํฯ **มนมฺหิ นโฏฺฐ**ติ อีสกํ นโฏฺฐมฺหิ, ตโต ปรมฺปิ ตเตฺถว ฐตฺวา กิญฺจิ อปฺปริตตฺตา เอว มุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ “**น ตาโส นาม โหตี**”ติ วตฺวา

ตสฺส อตาสภาวํ ทเสฺสตุํ **“น หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ กลฺยาณปุถุชฺชโน หิ ภยตุปฏฺฐานญาเณน ‘‘สภยา สงฺขารา’’ติ วิปสฺสโนฺต น อุตฺตสติฯ

อุทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อุปาทานปริปวตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๖. **จตุนฺนํ ปริวฏฺฏนวเสนา**ติ ปเจฺจกกฺขเนฺธสุ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปริวฏฺฏนวเสนฯ **รูปํ อพฺภญฺญาสิ**นฺติ สกลภูตุปาทารูปํ กุจฺฉิตภาวโต ตตฺถ จ ตุจฺฉวิปลฺลาสตาย ‘‘ทุกฺขสจฺจ’’นฺติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน อญฺญาสิํ ปฏิวิชฺฌิํฯ อาหารวเสน รูปกายสฺส หานิวุทฺธาทีนํ ปากฏภาวโต วิเสสปจฺจยโต จ ตสฺส **“อาหารสมุทยา”**ติ วุตฺตํฯ ทุกฺขสมุทยกถา นาม วฏฺฏกถาติ **“สจฺฉนฺทราโค”**ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **ฉนฺทราค**คฺคหเณน จ อุปาทานกมฺมาวิชฺชาปิ คหิตา เอวฯ **ปฏิปนฺนา** โหนฺตีติ อโตฺถฯ วตฺตมานกาลปฺปโยโค เหส ยถา ‘‘กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติฯ **ปติฏฺฐหนฺตี**ติ ปติฏฺฐํ ลภนฺติฯ **เกวลิโน**ติ อิธ วิมุตฺติคุเณน ปาริปูรีติ อาห **“สกลิโน กตสพฺพกิจฺจา”**ติฯ **เยน เต**ติ เยน อวสิเฏฺฐน เต อเสเกฺข ปญฺญาเปนฺตา ปญฺญาเปยฺยุํ, ตํ เนสํ วฏฺฏํ เสกฺขานํ วิย นตฺถิ ปญฺญาปนายฯ **วฏฺฏนฺติ การณํ** วฏฺฏนเฏฺฐน ผลสฺส ปวตฺตนเฏฺฐนฯ **อเสกฺขภูมิวาโร**ติ อเสกฺขภูมิปฺปวตฺติฯ

อุปาทานปริปวตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สตฺตฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๕๗. **สตฺตสุ โอกาเสสู**ติ รูปปชานนาทีสุ สตฺตสุ โอกาเสสุฯ **วุสิตวาโส**ติ วุสิตอริยวาโสฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมิํ อุเทฺทเสฯ **เสสํ** นาม อิธ วุตฺตาวเสสํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **อุสฺสทนนฺทิยน**ฺติ อุสฺสนฺนคุณวโต โตสนํ สโมฺมทาปนํฯ คุณกิตฺตเนน **ปโลภนียํ** เสกฺขกลฺยาณปุถุชฺชนานํ ปสาทุปฺปาทเนนฯ อิทานิ วุตฺตเมว อตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **“ยถา หี”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ

เอตฺตาวตาติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ วเสน สตฺตสุ ฐาเนสุ โกสลฺลทีปเนน เอตฺตเกน เทสนากฺกเมนฯ **ตนฺ**ติ อารมฺมณํฯ **ธาตุอาทิมตฺตเมวา**ติ ธาตายตนปฏิจฺจสมุปฺปาทมตฺตเมวฯ **อิเมสุ ธเมฺมสู**ติ อิเมสุ ชาตาทีสุฯ **กมฺมํ กตฺวา**ติ สมฺมสนกมฺมํ นิฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ วเสน สตฺตฏฺฐานโกสลฺลปวตฺติยา ปเภเทน วิภชิตฺวา **“ติวิธูปปริกฺขี”**ติ ทเสฺสติ ธมฺมราชาฯ

สตฺตฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมฺมาสมฺพุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๕๘. อธิกํ สวิเสสํ ปยสติ ปยุญฺชติ เอเตนาติ **อธิปฺปยาโส,** วิสิฏฺฐปโยโคฯ เตนาห **“อธิกปโยโค”**ติฯ **อิมญฺหิ มคฺค**นฺติ อฏฺฐงฺคิกํ อริยมคฺคมาหฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺตฯ **อวตฺตมานเฏฺฐนา**ติ พุทฺธุปฺปาทโต ปุเพฺพ น วตฺตมานภาเวนฯ **มคฺคํ ชานาตี**ติ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย สปุพฺพภาคํ สสมฺภารวิสยํ สผลํ สอุทฺรยํ อริยํ มคฺคํ ชานาติ อวพุชฺฌตีติ **มคฺคญฺญูฯ วิทิต**นฺติ อเญฺญสมฺปิ ญาตํ ปฏิลทฺธํ หตฺถตเล อามลกํ วิย **ปากฏํ อกาสิ,** ตถา กตฺวา เทเส

สิฯ อมเคฺค ปริวชฺชเนน มเคฺค ปฏิปตฺตีติ ตสฺส มคฺคกุสลตา วิย อมคฺคกุสลตาปิ อิจฺฉิตพฺพาติ อาห **“มเคฺค จ อมเคฺค จ โกวิโท”**ติฯ **อหํ ปฐมํ คโต**ติ อหํ ปฐมมเคฺคน สมนฺนาคโตฯ

สมฺมาสมฺพุทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อนตฺตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๕๙. **ปุราณุปฏฺฐาเก**ติ ปุเพฺพ ปธานปทหนกาเล อุปฏฺฐากภูเตฯ ‘‘อวสวตฺตนเฏฺฐน อสฺสามิกเฏฺฐน สุญฺญตเฏฺฐน อตฺตปฏิเกฺขปเฏฺฐนา’’ติ เอวํ **ปุเพฺพ วุเตฺตหิฯ เอเตฺตเกน ฐาเนนา**ติ ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, อนตฺตา’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘เอวํ เม วิญฺญาณํ มา อโหสี’’ติ เอตฺตเกน สุตฺตปเทเสนฯ อกถิตเสฺสว กถนํ อุตฺตรํ, น กถิตสฺสาติ วุตฺตํ **“ตานิ ทเสฺสตฺวา”**ติฯ **สโมธาเนตฺวา**ติ สมฺปิณฺฑิตฺวาฯ **วิตฺถารกถา**ติ วิตฺถารโต อฏฺฐกถาฯ **อนตฺตลกฺขณเมวา**ติ ตพฺพหุลตาย ตปฺปธานตาย จ วุตฺตํฯ อนิจฺจตาทีนมฺปิ หิ ตตฺถ ตํทีปนตฺถเมว วุตฺตตฺตา ตเทว เชฏฺฐํ ปธานํ ตถา เวเนยฺยชฺฌาสยโตฯ

อนตฺตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

๖๐. **เอกนฺตทุกฺขนฺติอาทีนิ** ปทานิ วุตฺตนยาเนว, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ ยถา สราโค เหตุ ปจฺจโย สํกิเลสาย, เอวํ สวิปสฺสโน มโคฺค เหตุ ปจฺจโย จ วิสุทฺธิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มหาลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๑. **เอกาทสหี**ติ ราคาทีหิ อุปายาสปริโยสาเนหิ เอกาทสหิ สนฺตาปนเฏฺฐน อคฺคีหิฯ **ทฺวีสู**ติ อฏฺฐมนวเมสุฯ **ทุกฺขลกฺขณเมวา**ติ ตพฺพหุลตาย ตปฺปธานตาย จ วุตฺตํฯ

อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นิรุตฺติปถสุตฺตวณฺณนา

๖๒. **นิรุตฺติโยว นิรุตฺติปถา**ติ **ปถ**-สเทฺทน ปทวฑฺฒนมาห ยถา ‘‘พีชานิเยว พีชชาตานี’’ติฯ **นิรุตฺติวเสนา**ติ นิพฺพจนวเสนฯ **ปถา จ** อตฺถานุรูปภาวโต ฯ **ตีณิปี**ติ นิรุตฺติอธิวจนปญฺญตฺติปถปทานิฯ ตถา หิ ‘‘ผุสตีติ ผโสฺส’’ติอาทินา นีหริตฺวา วจนํ **นิรุตฺติ,** ‘‘สิรีวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโก’’ติอาทินา วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺตํ **อธิวจนํ,** ‘‘ตโกฺก วิตโกฺก’’ติ อาทินา ตํตํปการเรน ญาปนโต **ปญฺญตฺติ**ฯ อถ วา ตํตํอตฺถปฺปกาสเนน นิจฺฉิตํ, นิยตํ วา วจนํ **นิรุตฺติ**ฯ อธิ-สโทฺท อุปริภาเค, อุปริ วจนํ **อธิวจนํ**ฯ กสฺส อุปริ? ปกาเสตพฺพสฺส อตฺถสฺสาติ ปากโฏฺยมโตฺถฯ อธีนํ วจนํ **อธิวจนํ**ฯ เกน อธีนํ? อเตฺถนฯ อตฺถสฺส ปญฺญาปนเตฺถน **ปญฺญตฺตี**ติ เอวํ นิรุตฺติอาทิปทานํ สพฺพวจเนสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ อญฺญถา ‘‘ผุสตีติ ผโสฺส’’ติอาทิปฺปกาเรน นิทฺธารณวจนานํเยว นิรุตฺติตา, สิริวฑฺฒกธนวฑฺฒกปการานเมว อภิลาปนํ อธิวจนตาฯ ‘‘ตโกฺก วิตโกฺก’’ติ เอวํปการานเมว เอกเมว อตฺถํ เตน เตน ปกาเรน ญาเปนฺตานํ ว

จนานํ ปญฺญตฺติตา จ อาปเชฺชยฺยฯ **อสํกิณฺณา**ติ น สํกิณฺณาฯ เตนาห **“อวิชหิตา…เป…. อฉฑฺฑิตา”**ติฯ **น สํกียนฺตี**ติ น สํกิรียนฺติ, **น สํกียิสฺสนฺติ** น สํกิรียิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **อปฺปฏิกุฏฺฐา**ติ น ปฏิกฺขิตฺตาฯ ยสฺมา ภงฺคํ อติกฺกนฺตํ อุปฺปาทาทิ อติกฺกนฺตเมว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ภงฺคเมวา”**ติฯ ยสฺมา เทสนฺตรํ สงฺกโนฺตปิ อติกฺกนฺตนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมา ตทาภาวํ ทเสฺสตุํ **“เทสนฺตรํ อสงฺกมิตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺติ วิปริณมนฺติ วินาสํ อาปชฺชนฺติฯ เตนาห **“วิปริณตนฺติ…เป…. นฏฺฐ”**นฺติฯ **อปากฏีภูตํ** อชาตตฺตา เอวฯ

วสภณโคตฺตตาย **วสฺสภญฺญาฯ มูลทิฏฺฐิคติกา**ติ มูลภูตา ทิฏฺฐิคติกา, อิมสฺมึ กเปฺป สพฺพปฐมํ ตาทิสทิฏฺฐิสมุปฺปาทกาฯ **ปุนปฺปุนํ อาวเชฺชนฺตสฺสา**ติ อเหตุวาทปฏิสํยุตฺตคนฺถํ อุคฺคเหตฺวา ปริยาปุณิตฺวา ตทตฺถํ วีมํสนฺตสฺส ‘‘นตฺถิ เหตุ, นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สํกิเลสายา’’ติอาทินยปฺปวตฺตาย ลทฺธิยา อารมฺมเณ มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐติ, ‘‘นตฺถิ เหตู’’ติอาทิวเสน อนุสฺสวูปลเทฺธ อเตฺถ ตทาการปริวิตกฺกเนหิ สวิคฺคเห วิย สรูปโต จิตฺตสฺส ปจฺจุปฏฺฐิเต จิรกาลปริจเยน ‘‘เอวเมต’’นฺติ นิชฺฌานกฺขมภาวูปคมเนน นิชฺฌานกฺขนฺติยา ตถาคหิเต ปุนปฺปุนํ ตเถว อาเสวนฺตสฺส พหุลีกโรนฺตสฺส มิจฺฉาวิตเกฺกน สมาทิยมานา มิจฺฉาวายามูปตฺถมฺภิตา อตํสภาวํ ‘‘ตํสภาว’’นฺติ คณฺหนฺตี มิจฺฉาสตีติ ลทฺธนามา ตํลทฺธิสหคตา ตณฺหา สนฺติฏฺฐติฯ ยถาสกํ วิตกฺกาทิปจฺจยลาเภน ตสฺมึ อารมฺมเณ อธิฏฺฐิตตาย อเนกคฺคตํ ปหาย จิตฺตํ เอกคฺคตํ อปฺปิตํ วิย โหติ มิจฺฉาสมาธินาฯ โสปิ หิ ปจฺจยวิเสเสหิ ลทฺธภาวนาพโล อีทิเส ฐาเน สมาธานปติรูปกิจฺจกโร โหติเยว วาลวิชฺฌนาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ อเนกกฺขตฺตุํ เตนากาเรน ปุพฺพภาคิเยสุ ชวนวาเรสุ ปวเตฺตสุ สพฺพปจฺฉิเม ชวนวาเร สตฺต ชวนานิ ชวนฺติฯ ตตฺถ ปฐเม สเตกิโจฺฉ โหติ, ตถา ทุติยาทีสุฯ สตฺตเม ปน ชวเน สมฺปเตฺต อเตกิโจฺฉ โหติฯ เตนาห **“อสฺสาเทนฺตสฺสา”**ติอาทิฯ **อิเมสฺปี**ติ ทฺวีสฺปิ ฐาเนสุฯ

ปจฺจุปฺปนฺนํ วาติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ‘‘ยเทตํ อนาคตํ นาม, นยิทํ อนาคต’’นฺติอาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ **เตปี**ติ เต วสฺสภญฺญาปิ **น มญฺญิํสุ** โลกสมญฺญาย อนติกฺกมนียโตฯ เตนาห **“อตีตํ ปนา”**ติอาทิฯ **ขนฺธานํ** อุปริ นิรุฬฺหา **ปณฺณตฺติ**ฯ

นิรุตฺติปถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อรหนฺตวโคฺค

๑. อุปาทิยมานสุตฺตวณฺณนา

๖๓. **คณฺหมาโน**ติ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา คณฺหมาโนฯ **ปาเสนา**ติ ราคปาเสนฯ ตณฺหิ มาโร มารปาโสติ มญฺญติฯ เตนาห ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓)ฯ **มุโตฺต นาม โหติ** อนุปาทิยโต สพฺพโส ขนฺธสฺส อภาวโตฯ

อุปาทิยมานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๖. มญฺญมานสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๔-๖๘. ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินาฯ **มญฺญนา อภินนฺทนา** จฯ **ตณฺหาฉโนฺท**ติ ตณฺหา เอว ฉโนฺทฯ สา หิ ตณฺหายนเฏฺฐน ตณฺหา, ฉนฺทิกตเฏฺฐน ฉโนฺทฯ จตุตฺถํ อนิจฺจลกฺขณมุเขน วุตฺตํ, ปญฺจมํ ทุกฺขลกฺขณมุเขน, ฉฏฺฐํ อนตฺตลกฺขณมุเขนฯ เสสํ ตีสุปิ สทิสเมวาติ วุตฺตํ ‘‘เอเสว นโย’’ติฯ

มญฺญมานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อนตฺตนิยสุตฺตวณฺณนา

๖๙. **อนตฺตนิย**นฺติ น อตฺตนิยํฯ เตนาห **‘‘น อตฺตโน สนฺตก’’**นฺติฯ

อนตฺตนิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๑๐. รชนียสณฺฐิตสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๐-๗๒. **รชนีเยนา**ติ รชนีเยน ราคุปฺปาทเกนฯ เตนาห **‘‘ราคสฺส ปจฺจยภาเวนา’’**ติฯ **ราหุลสํยุตฺต** ราหุลตฺเถรสฺส ปุจฺฉาวเสน อาคตาฯ อิธ ราธตฺเถรสฺส สุราธตฺเถรสฺส จ ปุจฺฉาวเสน, ปาฬิ ปน สพฺพตฺถ สทิสาฯ เตนาห **‘‘วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานี’’**ติฯ

รชนียสณฺฐิตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อรหนฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ขชฺชนียวโคฺค

๑-๓. อสฺสาทสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๓-๗๕. **จตุสจฺจเมว กถิตํ** อสฺสาทาทีนเญฺจว สมุทยาทีนญฺจ วเสน เทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ ยสฺมา อสฺสาโท สมุทยสจฺจํ, อาทีนโว ทุกฺขสจฺจํ, นิสฺสรณํ มคฺคสจฺจํ นิโรธสจฺจญฺจาติ วุโตฺตวายมโตฺถ; ทุติเย สมุทยสฺสาโท สมุทยสจฺจํ, อาทีนโว ทุกฺขสจฺจํ, อตฺถงฺคโม นิโรธสจฺจํ, นิสฺสรณํ มคฺคสจฺจนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถ; ตติยํ อริยสาวกเสฺสว วเสน วุตฺตํฯ

อสฺสาทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อรหนฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๖. **ยตฺตกา สตฺตาวาสา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สตฺตนิกาเย อาวสนเฏฺฐน สตฺตา เอว สตฺตาวาสาฯ เตน ยตฺตกา สตฺตาวาสา, เตหิ สเพฺพหิปิ เอเต อคฺคา เอเต เสฏฺฐา, เย อิเม อรหนฺตาติ ทเสฺสติฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ปุริมสฺมิํ สตฺตฏฺฐานโกสลฺลสุเตฺต วุตฺตนเยนฯ

ตทตฺถปริทีปนาหีติ ‘‘ปญฺจกฺขเนฺธ ปริญฺญายฯ ตณฺหา เตสํ น วิชฺชติฯ อสฺมิมาโน สมุจฺฉิโนฺน’’ติอาทินา ตสฺส ยถานิทฺทิฏฺฐสฺส สุตฺตสฺส อตฺถทีปนาหิ เจว ‘‘อเนชํ เต อนุปฺปตฺตา, จิตฺตํ เตสํ อนาวิล’’นฺติอาทินา วิเสสตฺถปริทีปนาหิ จฯ ฌานมคฺคผลปริยาปนฺนํ อติสยิตสุขํ เอเตสมตฺถีติ **สุขิโน**ติ อาห **‘‘ฌาน...เป.... สุขิตา’’**ติฯ **ตณฺหา เตสํ น วิชฺชตี**ติ เอตฺถ เตสํ อปายทุกฺขชนิกา ตณฺหา น วิชฺชตีติ วุตฺตํฯ วฏฺฏมูลิกาย ตณฺหาย อภาวา ‘‘นนฺที เตสํ น

วิชฺชตี’’ติ เอตฺถ วุจฺจตีติฯ **อิมสฺสปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ทุกฺขสฺสาภาเวนปีติ ทุกฺขาภาโว วิย วฏฺฏมูลิกตณฺหาภาโว สมฺปิณฺฑียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน หิ เต อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติยา อจฺจนฺตสุขิตา เอวาติ วุจฺจนฺตีติฯ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินยปฺปวตฺติยา **นววิโธฯ ญาเณนา**ติ อคฺคมคฺคญาเณนฯ

อรหตฺตํ อนุปฺปตฺตาฯ **อลิตฺตา**ติ อมกฺขิตาฯ **พฺรหฺมภูตา**ติ พฺรหฺมภาวํ ปตฺตา, พฺรหฺมโต วา อริยมคฺคญาณโต ภูตา อริยาย ชาติยา ชาตาฯ สตฺต สทฺธมฺมา โคจโร ปวตฺติฏฺฐานํ เอเตสนฺติ **สตฺตสทฺธมฺมโคจรา**ฯ

นิราสงฺกจาโร นาม คหิโต กุโตจิปิ เตสํ อาสงฺกาย อภาวโตฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีหิ **ทสหิ อเงฺคหิ** สมฺมาวิมุตฺติ-สมฺมาญาณปริโยสาเนหิฯ ‘‘อาคุํ น กโรตี’’ติอาทีหิ **จตูหิ การเณหิฯ ตณฺหา เตสํ น วิชฺชตี**ติ อิทมฺปิ ตณฺหาปหานสฺส พหูปการตาทสฺสนํฯ เตนาห **‘‘ทาสการิกา ตณฺหาปิ เตสํ นตฺถี’’**ติฯ

น วิกมฺปนฺติ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินาฯ

อุทฺธํ ติริยํ อปาจีนนฺติ เอตฺถ ‘‘อุทฺธํ วุจฺจตี’’ติอาทินา รูปมุเขน อตฺตภาวํ คเหตฺวา ปวโตฺต ปฐมนโยฯ กาลตฺตยวเสน ธมฺมปฺปวตฺตึ คเหตฺวา ปวโตฺต ทุติยนโยฯ ฐานวเสน สกลโลกธาตุํ คเหตฺวา ปวโตฺต ตติยนโยฯ **พุทฺธา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ พุทฺธวโนฺตฯ

สีหนาทสโมธานนฺติ สีหนาทานํ สํกลนํฯ โลเก อตฺตโน อุตฺตริตรสฺสาภาวา **อนุตฺตรา**ฯ อุตฺตโร ตาว ติฏฺฐตุ ปฺริโส, สทิโสปิ ตาว นตฺถีติ **อสทิสา**ฯ สกลมฺปิ ภวํ อุตฺตริตฺวา **ภวปิเฏฺฐ ฐตฺวา** วิมุตฺติสุเขน สุขิตตฺตาทิวเสน เอกวีสติยากาเรหิ **สีหนาทํ นทนฺติ**ฯ

อรหนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทุติยอรหนฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๗. **สุทฺธิกเมวา**ติ สุทฺธสํขิตฺตพนฺธเมว กตฺวาฯ

ทุติยอรหนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สีหสุตฺตวณฺณนา

๗๘. **สีโห**ติ ปริสฺสยสหนโต ปฏิปกฺขหนนโต จ ‘‘สีโห’ติ ลทฺธนาโม มิคาธิปติฯ **จตฺตาโร**ติ จ สมาเนปิ สีหชาติกภาเว วณฺณวิเสสาทิสิเทฺธน วิเสเสน จตฺตาโร สีหาฯ เต อิทานิ นามโต วณฺณโต อาหารโต ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตสีหํ นานปฺปการโต วิภาเวตุํ **‘‘ติณสีโห’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ติณภโกฺข สีโห **ติณสีโห** ปฺริมปเท อุตฺตรปทโลเปน ยถา ‘‘สากปตฺถิโว’’ติฯ กาฬวณฺณตาย **กาฬสีโห**ฯ ตถา **ปณฺฑุสีโห**ฯ เตนาห **‘‘กาฬสีโห กาฬคาวิสทิโส, ปณฺฑุสีโห ปณฺฑุปลาสวณฺณคาวิสทิโส’’**ติฯ รตฺตกมฺพลสฺส วิย เกสโร เกสรกลาโป เอตสฺส อตฺถีติ **เกสรี**ฯ ลาขารสปริกมฺมกเตหิ วิย ปาทปริยเนฺตหีติ โยชนาฯ

กมฺมานุภาวสิทฺธอาธิปจฺจมเหสกฺขตาหิ **สพฺพมิคคณสฺส ราชา สุวณฺณคุหโต วา**ติ อาทิ ‘‘สีหสฺส วิหาโร กิริยา เอวํ โหตี’’ติ กตฺวา วุตฺตํฯ

สมํ ปติฎฺฐาเปตฺวาติ สพฺพภาเคหิ สมเมว ภูมิยํ ปติฎฺฐาเปตฺวาฯ **อากฑฺฒิตฺวา**ติ ปุรโต อากฑฺฒิตฺวา ฯ **อภิหริตฺวา**ติ อภิมุขํ หริตฺวาฯ **สงฺฆาต**นฺติ วินาสํฯ วีสติยฏฺฐิกํ ฐานํ **อุสภํ**ฯ

สมสีโหติ สมชาติโก สมภาโค จ สีโหฯ **สมาโนสฺมี**ติ เทสนามตฺตํ, สมปฺปภาวตายปิ น ภายติฯ **สกฺกายทิฎฺฐิพลวตายา**ติ ‘‘เก อเญฺญ อเมฺหหิ อุตฺตริตรา, อถ โข มยเมว มหาพลา’’ติ เอวํ พลาติมานนิมิตฺตาย อหงฺการเหตุภูตาย สกฺกายทิฎฺฐิยา พลภาเวนฯ **สกฺกายทิฎฺฐิปหีนตฺตา**ติ สกฺกายทิฎฺฐิยา ปหีนตฺตา นิรหงฺการตฺตา อตฺตสิเนหสฺส สุฎฺฐุ สมุคฺฆาฏิตตฺตา **น ภายติ**ฯ

ตถา ตถาติ สีหสทิสตาทินา เตน เตน ปกาเรน อตฺตานํ กเถสีติ วตฺวา ตมตฺถํ วิวริตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สีโหติ โข’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

กตาภินีหารสฺส โลกนาถสฺส โพธิยา นิยตภาวปฺปตฺติยา เอกนฺตภาวีพุทฺธภาโวติ กตฺวา ‘‘ตีสุ ปาสาเทสุ นิวาสกาโล, มคธรโญฺญ ปฏิญฺญาทานกาโล, ปายาสสฺส ปริภุตฺตกาโล’’ติอาทินา อภิสโมฺพธิโต ปุริมาวตฺถาปิ สีหสทิสํ กตฺวา ทสฺสิตาฯ ภาวินิ, ภูโตปจาโรปิ หิ โลกโวหาโรฯ วิชฺชาภาวสามญฺญโต ภูตวิชฺชา อิตรวิชฺชาปิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ปฏิจฺจสมุปฺปาทสมฺมสนโต ตํ ปุเรตรํ สิทฺธํ วิปากํ วิย กตฺวา อาห **‘‘ติโสฺส วิชฺชา วิโสเธตฺวา’’**ติฯ อนุโลมปฏิโลมโต ปวตฺตญาณวเสน **‘‘ยมกญาณมนฺถเนนา’’**ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ วิหรนฺตสฺสาติ อชปาลนิโคฺรธมูเล วิหรนฺตสฺสฯ **เอกาทสเม ทิวเส**ติ สตฺตสตฺตาหโต ปรํ เอกาทสเม ทิวเสฯ **อจลปลฺลเงฺก**ติ อิสิปตเน ธมฺมจกฺกปวตฺตนตฺถํ นิสินฺนปลฺลเงฺกฯ ตมฺปิ หิ เกนจิ อปฺปฏิวตฺติยธมฺมจกฺกปวตฺตนตฺถํ นิสชฺชาติ กตฺวา วชิราสนํ วิย อจลปลฺลงฺกํ วุจฺจติฯ **อิมสฺมิญฺจ ปน ปเท**ติ ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา’’ติอาทินยปฺปวเตฺต อิมสฺมิํ สทฺธมฺมโกฎฺฐาเสฯ **ธมฺมโฆโส...เป.... ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ปฏิจฺฉาเทสิ** ‘‘สพฺพตฺถ ฐิตา สุณนฺตู’’ติ อธิฎฺฐาเนนฯ **โสฬสหากาเรหี**ติ ‘‘ทุกฺขปริญฺญา, สมุทยปฺปหานํ, นิโรธสจฺฉิกิริยา, มคฺคภาวนา’’ติ เอวํ เอเกกสฺมิํ มเคฺค จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา โสฬสหิ อากาเรหิฯ

วุโตฺตเยว, น อิธ วตฺตโพฺพ, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา จ อปเรหิปิ อฎฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโตติ อารภิตฺวา **อุทานฎฺฐกถา**ทีสุปิ (อุทา. อฎฺฐ. ๑๘; อิติวุ. ๓๘) ตถาคตปทสฺส อโตฺถ วุโตฺต เอว, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ ยทิปิ ภควา น โพธิปลฺลเงฺก นิสินฺนมโตฺตว อภิสมฺพุทฺโธ ชาโต, ตถาปิ ตาย นิสชฺชาย นิสิโนฺนว ปนุชฺช สพฺพปริสฺสยํ อภิสมฺพุทฺโธ ชาโตฯ ตถา หิ ตํ ‘‘อปราชิตปลฺลงฺก’’นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมา **‘‘ยาว โพธิปลฺลงฺกา วา’’**ติ วตฺวา เตน อปริตุสฺสโนฺต **‘‘ยาว อรหตฺตมคฺคญาณา วา’’**ติ อาหฯ

อิติ รูปนฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท นิทสฺสนโตฺถฯ เตน รูปํ สรูปโต ปริมาณโต ปริเจฺฉทโต ทสฺสิตนฺติ อาห **‘‘อิทํ รุป’’**นฺติอาทิฯ ‘‘อิทํ รูป’’นฺติ หิ อิมินา ภูตุปาทายเภทรูปํ สรูปโต ทสฺสิตํฯ **เอตฺตกํ รูป**นฺติ อิมินา ตํ ปริมาณโต ทสฺสิตํฯ ตสฺส จ ปริมาณสฺส เอกนฺตภาวทสฺสเนน **‘‘น อิโต ภิโยฺย รูปํ อตฺถี’’**ติ วุตฺตํฯ **สภาวโต**ติ สลกฺขณโตฯ **สรสโต**ติ สกิจฺจโตฯ **ปริยนฺตโต**ติ ปริมาณปริยนฺตโตฯ **ปริเจฺฉทโต**ติ ยตฺตเก ฐาเน ตสฺส ปวตฺติ, ตสฺส ปริเจฺฉทนโตฯ **ปริจฺฉินฺทนโต**ติ ปริโยสานปฺปตฺติโตฯ **ตํ สพฺพํ ทสฺสิตํ โหติ** ยถาวุเตฺตน วิภาเคนฯ **อยํ รูปสฺส สมุทโย นามา**ติ อยํ อาหาราทิ รูปสฺส สมุทโย นามฯ เตนาห **‘‘เอตฺตาวตา’’**ติอาทิฯ

อตฺถงฺคโมติ นิโรโธฯ ‘‘อาหารสมุทยา อาหารนิโรธา’’ติ จ อสาธารณเมว คเหตฺวา เสเส อาทิ-สเทฺทน สงฺคณฺหาติฯ

ปญฺญาสลกฺขณปฏิมณฺฑิตนฺติ ปญฺญาสอุทยพฺพยลกฺขณวิภูสิตํ สมุทยตฺถงฺคม คหณโตฯ **ขีณาสวตฺตา**ติ อนวเสสํ สาวเสสญฺจ อาสวานํ ปริกฺขีณตฺตาฯ อนาคามีนมฺปิ หิ ภยํ จิตฺตุตฺราโส จ น โหตีติฯ **ญาณสํเวโค** ภยตูปฏฺฐานญาณํฯ **อิตเรสํ ปน เทวาน**นฺติ อขีณาสเว เทเว สนฺธาย วทติฯ **โภติ ธมฺมาลปนมตฺต**นฺติ วาจสิกํ ตถาลปนมตฺตํฯ

จกฺกนฺติ สตฺถุ อาณาจกฺกํ, ตํ ปน ธมฺมโต อาคตนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ตตฺถ อริยสาวกานํ ปฏิเวธธมฺมโต อาคตนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ อิตเรสํ เทสนาธมฺมโต อาคตนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ทุวิเธปิ ญาณํ ปธานนฺติ ญาณสีเสน วุตฺตํ **‘‘ปฏิเวธญาณมฺปิ เทสนาญาณมฺปี’’**ติฯ อิทานิ ตํ ญาณ ทฺวยํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ปฏิเวธญาณํ นามา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา จสฺส ญาณสฺส สุปฺปฏิ วิทฺธตฺตา ภควา ตานิ สฏฺฐิ นยสหสฺสานิ เวเนยฺยานํ ทเสฺสตุํ สมตฺโถ อโหสิ, ตสฺมา ตานิ สฏฺฐิ นยสหสฺสานิ เตน ญาเณน สทฺธึเยว สิทฺธานีติ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘สฏฺฐิยา จ นยสหเสฺสหิ ปฏิวิชฺฌี’’**ติ อาหฯ **ติปริวฏฺฏ**นฺติ อิทํ ทุกฺขนฺติ จ, ปริเญฺญยฺยนฺติ จ, ปริญฺญาตนฺติ จ เอวํ ติ ปริวฏฺฏํ, ตํเยว **ทฺวาทสาการํฯ ต**นฺติ เทสนาญาณํ **ปวเตฺตติ เอส** ภควาฯ **อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ ปตินิธิภูตปุคฺคลรหิโตฯ **เอกสทิสสฺสา**ติ นิพฺพิการสฺสฯ

สีหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ขชฺชนียสุตฺตวณฺณนา

๗๙. **วิปสฺสนาวเสนา**ติ เอตรหิ รูปเวทนาทโย อนุสฺสริตฺวา ‘‘ปุเพฺพปาหํ เอวํเวทโน อโหสิ’’นฺติ อตีตานํ รูปเวทนาทีนํ ปจฺจุปฺปเนฺนหิ วิเสสาภาวทสฺสนา วิปสฺสนา, ตสฺสา วิปสฺ สนาย วเสนฯ ยฺวายํ ‘‘น อิทํ อภิญฺญาวเสนา’’ติ ปฏิเกฺขโป กโต, ตสฺส การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อภิญฺญาวเสน หี’’**ติอาทิมาหฯ **ขนฺธปฏิพทฺธา** นาม โคตฺตวณฺณหาราทโยฯ **เอวํ อนุสฺสรโนฺต**ติ ยถาวุตฺตวิปสฺสนาวเสน อนุสฺสรโนฺตฯ สภาวธมฺมานํ เอว อนุสฺสรณสฺส วุตฺตตฺตา **‘‘สุญฺญตาปพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํฯ

ยสฺมา เต เอว รูปาทโย เนว อตฺตา, น อตฺตนิยา อสารา อนิสฺสรา, ตสฺมา ตโต สุญฺญา, เตสํ ภาโว **สุญฺญตา,** ตสฺสา **ลกฺขณํ** รุปฺปนาทิกํ **ทเสฺสตุํ**ฯ

กิญฺจาติ เหตฺอตฺถโชตเก การเณ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘กิญฺจาติ การณปุจฺฉา, เกน การเณน รูปํ วเทถา’’**ติฯ **เอต**นฺติ เอตํ ภูตฺปาทายเภทํ ธมฺมชาตํฯ **เกน การเณน รูปํ นามา**ติ กึ การณํ นิสฺสาย รูปนฺติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **การณุเทฺทโส**ติ การณสฺส อุทฺทิสนํฯ **รุปฺปตี**ติ เอตฺถ **รูปํ** นาม สีตาทิวิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเตน วิสทิสุปฺปตฺติฯ เตนาห **‘‘สีเตนปี’’**ติอาทิฯ **ปพฺพตปาเท**ติ จกฺกวาฬปพฺพตปาเท, โส ปน ตตฺถ อจฺจุคฺคโต ปากาโร วิย ฐิโตฯ ตถา หิ ตตฺถ สตฺตา โอลมฺพนฺตา ติฏฺฐนฺติฯ **หตฺถปาสาคตา**ติ หตฺถปาสํ อาคตา อุปาคตาฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ หตฺถปาสาคเต สเตฺตฯ **ฉิชฺชิตฺวา**ติ มุจฺฉาปตฺติยา มุจฺจิตฺวา, องฺคปจฺจงฺคอุเจฺฉทวเสน วา ปริจฺฉิชฺชิตฺวาฯ **อจฺจนฺตขาเร อุทเก**ติ อาตปสนฺตาปาภาเวน อติสีตภาวเมว สนฺธาย อจฺ จนฺตขารตา วุตฺตา สิยาฯ น หิ ตํ กปฺปสณฺฐานอุทกํ สมฺปตฺติกรมหาเมฆวุฏฺฐํ ปถวีสนฺธารกํ กปฺปวินาสอุทกํ วิย ขารํ ภวิตุํ อรหติ, ตถา สติ ปถวีปิ วิลีเยยฺยาติฯ **มหึสกรฏฺฐํ** นาม หิม วนฺตปเทเส เอกํ รฏฺฐํฯ

อวีจิมหานิรเยติ สอุสฺสทํ อวีจินิรยํ วุตฺตํฯ **คงฺคาปิเฏฺฐ**ติ คงฺคาตีเรฯ

สรนฺตา คจฺฉนฺตีติ สรีสปฺปทสฺส อตฺถํ วทติฯ **เอต**นฺติ รุปฺปนํฯ ยถา กฐินตา ปถวิยา ปจฺจตฺตลกฺขณํ, เอวํ รุปฺปนํ รูปกฺขนฺธสฺส ปจฺจตฺตลกฺขณํ, สภาวภูตลกฺขณนฺติ อโตฺถฯ

ปุริมสทิสนฺติ ปุริเม รูปกฺขเนฺธ วุเตฺตน สทิสํฯ ตํ ''กินฺติ การณปุจฺฉา''ติอาทินา **วุตฺตน เยเนว เวทิตพฺพํฯ สุขํ** อิฏฺฐารมฺมณํฯ **สุขาทีนํ** เวทนานํฯ **ปจฺจยโต**ติ อารมฺมณปจฺจยโตฯ **อยมโตฺถ**ติ ''สุขารมฺมณํ สุขนฺติ วุจฺจตี''ติ อยมโตฺถฯ อุตฺตรปทโลเปน เหส นิเทฺทโสฯ **เวทยตี**ติ อนุภวติฯ **เวทยิตลกฺขณา**ติ อนุภวนลกฺขณาฯ

นีลปุเปฺผติ นีลวณฺณปุเปฺผฯ **วเตฺถ วา**ติ นีลวเตฺถฯ **วา**-สเทฺทน วณฺณธาตุอาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **อปฺปนํ วา** ฌานํ **วาเปนฺตฯ อุปฺปชฺชนสญฺญาปี**ติ ยํ กิญฺจิ นีลํ รูปายตนํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนสญฺญาปิ, ยา ปกิณฺณกสญฺญาติ วุจฺจติฯ

รูปตฺตายาติ รูปภาวายฯ **ยาคุเมวา**ติ ยาคุภาวินเมว วตฺถุํฯ **ยาคุตฺตาย** ยาคุภาวายฯ **ปจติ นาม** ปุคฺคโลฯ **เอว**นฺติ ยถา ยาคุอาทิวตฺถุํ ปุริโส ยาคุอาทิอตฺถาย ปจติ นิปฺผาเทติ, อยํ เอวํ รุปฺปนาทิสภาเว ธมฺมสมูเห ยถาสกํ ปจฺจเยหิ อภิสงฺขริยมาเน เจตนาปธาโน ธมฺมสมูโห ปวตฺตนตฺถํ วิเสสปจฺจโย หุตฺวา เต อภิสงฺขโรติ นิโรเปติ นิพฺพเตฺตติฯ เตนาห **''ปจฺจเยหี''**ติอาทิฯ **รูปเมวา**ติ รูปสภาวเมว, น อญฺญํ สภาวํฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ อิตเรหิ ปจฺจยธเมฺมหิ อธิกํ สุฏฺฐุ ปจฺจยตํ กโรติฯ ''อุปคจฺฉติ ยาเปติ อายูหตี''ติ ตเสฺสว เววจนานิฯ อภิสงฺขรณเมว หิ อายูหนาทีนิฯ **นิพฺพเตฺตตี**ติ เตสํ ธมฺมานํ รุปฺปนาทิภาเวน นิพฺพตฺติยา ปจฺจโย โหตีติ อโตฺถฯ **เจตยิตลกฺขณสฺส สงฺขารสฺสา**ติ อิทํ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมานํ เจตนาปธานตฺตา วุตฺตํฯ ตถา หิ ภควา สุตฺตนฺตภาชนีเย สงฺขารกฺขนฺธํ วิภชเนฺตน เจตนาว วิภตฺตาฯ

วาติงฺคณํ พฺรหติผลํฯ **จตุรสฺสวลฺลี**ติ ติวุตาลตาฯ **อขาริก**นฺติ ขารรสรหิตํ, ตํ ปน ปณฺณผลาทิฯ ยตฺถ โลณรโส อธิโก, ตํ **โลณิก**นฺติ อาห **''โลณยาคู''**ติอาทิฯ **อมฺพิลาทิเภทํ** รสํฯ

อาการสณฺฐานคหณวเสนาติ นีลปีตาทิอาการคหณวเสน เจว วฏฺฏจตุรสฺสาทิสณฺฐานคหณวเสน จฯ **วินาปิ อาการสณฺฐานา**ติ อาการสณฺฐาเนหิ วินา, เต ฐเปตฺวาปิฯ **ปจฺจตฺตเภทคหณวเสนา**ติ ตสฺส ตสฺส อารมฺมณสฺส ปเภทคหณวเสนฯ **อสโมฺมหโต**ติ ยาถาวโตฯ **วิเสโส** วิเสสตฺถทีปนโต, **อวิเสโส** อยํ ธโมฺม อวิเสสทีปนโตฯ เตนาห **''วิเสโส เวทิตโพฺพ''**ติฯ ชานนญฺหิ อวิสิฏฺฐํ, ตํ สมาสปทโต อุปสคฺคา วิเสเสนฺติฯ ตถา หิ สญฺชานนปทํ ปจฺจภิญฺญาณนิมิตฺตํ อาการคหณมตฺตํ โพเธติ, วิชานนปทํ ตโต วิสิฏฺฐวิสยคหณํ ฯ ปชานนปทํ ปน ตโตปิ วิสิฏฺฐตรํ ปการโต อวโพธํ โพเธติฯ เตนาห **''ตสฺสาปี''**ติอาทิฯ **อารมฺมณสญฺชานนมตฺตเมวา**ติ นีลาทิเภทสฺส อารมฺมณสฺส สลฺลกฺขณมตฺตเมวฯ อวธารเณน ลกฺขณปฏิเวธตฺตํ นิวเตฺตติฯ เตนาห **''อนิจฺจ''**นฺติอาทิฯ ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตหิ วิปสฺสนฺตสฺส วิปสฺสนาย ปคุณภาเว สติ ญาณวิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตนปิ วิปสฺสนา โหติเยวาติ อาห **''อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธญฺจ ปาเปตี''**ติฯ **ปฏิเวธ**นฺติ จ อุปลทฺธิเมว วทติ, น ปฏิวิชฺฌนํฯ เตนาห **''อุสฺสกฺกิตฺวา ปนา''**ติอาทิฯ **อุสฺสกฺกิตฺวา**ติ อุสฺสกฺกาเปตฺวา มคฺคปาตุภาวมฺปิ ปาเปติ อสโมฺมหสภาวตฺตาฯ ยถา ลกฺขณปฏิเวธกาเล สญฺชานนลกฺขณวเสน สญฺญาณอนุรูปวเสเนว ปวตฺตํ, เอวํ วิญฺญาณวิชานนวเสน วายํ อนุรูปวเสเนว ปวตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ ตมตฺถํ เหรญฺญิกาทิอุปมาย วิภาเวตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ หิรญฺญํ วุจฺจติ กหาปณํ, หิรญฺญชานเน นิยุตฺโต **เหรญฺญิโก**ฯ โลกโวหาเร อชาตา อสญฺชาตา พุทฺธิ เอตสฺสาติ **อชาตพุทฺธิ,** พาลทารโกฯ โวหารกุสโล คามวาสี ปุริโส **คามิกปุริโส**ฯ อุปโภคปริโภค ารหตฺตา **อุปโภคปริโภคํ**ฯ ตมฺพกํสมยตฺตา **กูโฏ**ฯ มหาสารตฺตา **เฉโก**ฯ อฑฺฒสารตฺตา **กรโฏ**ฯ นิหีนสารตฺตา **สโณฺห**ฯ เอตฺถ จ ยถา เหรญฺญิโก กหาปณํ จิตฺตาทิภาวโต อุทฺธํ กูฏาทิภาวํ รูปทสฺสนาทิวเสน อุปฺปตฺติฏฺฐานโตปิ ชานนฺโต อเนกาการโต ชานาติ, เอวํ ปญฺญา อารมฺมณํ นานปฺปการโต ชานาติ ปฏิวิชฺฌติ, ตาย สทฺธึ ปวตฺตมานวิญฺญาณมฺปิ ยถาวิสยํ อารมฺมณํ ชานาติฯ

เอวํ สุวายํ เนสํ ชานเน วิเสโส อเญฺญสํ อวิสโย, พุทฺธานํ เอว วิสโยติ อิทํ วิเสสํ มิลินฺทปเญฺหน วิภาเวตุํ **“เตนาหา”**ติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อตฺตสุญฺญานํ สภาวธมฺมานํ ธมฺมมตฺตตาย กถิตตฺตา **“อนตฺตลกฺขณํ กเถตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เหฏฺฐิมมคฺคา จ ยทิ อธิคตา, อรหตฺตสฺส อนธิคตตฺตา **“เอกเทสมเตฺตนา”**ติ วุตฺตํ, ตํ อนิจฺจลกฺขณํ ทเสฺสตุํ อิทํ ปพฺพมารทฺธํ, อิตรานิ เทฺว ลกฺขณานิ ตสฺส ปริหารภาวนาติ อธิปฺปาโยฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ ‘‘ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเว’’ติอาทิเทสนาย ตีสุ ลกฺขเณสุ อิทเมว ปธานภาเวน ทสฺสิตํ, อิทํ อปฺปธานภาเวนาติ น สกฺกา วตฺตุํ, ตสฺมา **“ตีณิ ลกฺขณานิ สโมธาเนตฺวา ทเสฺสตุมฺปี”**ติ วุตฺตํฯ **อปจินาตี**ติ อปจยคามิธเมฺม นิวเตฺตติ เอกํสโต อปจยคามิปฏิปทาย ปริปูรณโตฯ เตนาห **“โน อาจินาตี”**ติอาทิฯ **วฏฺฏํ วินาเสตี**ติ วิธมติ อทสฺสนํ คเมติฯ **เนว จินาตี**ติ น วเฑฺฒติฯ **ตเทวา**ติ ตํ วฏฺฏํ เอวฯ **วิสฺสเชฺชตี**ติ ฉเฑฺฑติฯ **วิกิรตี**ติ วิทฺธํเสติฯ **วิธูเปตี**ติ วฏฺฏฏฺฐตฺตยสงฺขาตํ อคฺคิกฺขนฺธํ วิคตธูมํ วิคตสนฺตาปํ กโรตีติ อโตฺถติ อาห **“นิพฺพาเปตี”**ติฯ

เอวํ ปสฺสนฺติอาทิ อนาคามิผเล ฐิตสฺส อริยสาวกสฺส อคฺคมคฺคผลาธิคมาย เทสนาติ อธิปฺปาเยนาห **“วฏฺฏํ วินาเสตฺวา ฐิตํ มหาขีณาสวํ ทเสฺสสฺสามี”**ติฯ ขีณาสวสฺส อนาคตภาวทสฺสนํเยว, สพฺพา จายํ เหฏฺฐิมา เทสนา สุทฺธวิปสฺสนากถา, สหปฐมมคฺคา วา สหวิชฺชูปมธมฺมา วา วิปสฺสนากถาติ ทเสฺสโนฺต **“เอเตฺตเกน ฐาเนนา”**ติอาทิมาหฯ

นมสฺสนฺติเยว มหตา คารวพหุมาเนนฯ เตนาห **“นโม เต ปุริสาชญฺญา”**ติอาทิฯ ตตฺถ นิทสฺสนํ ทเสฺสโนฺต **“อายสฺมนฺตํ นีตเตฺถรํ วิยา”**ติ วตฺวา ตมตฺถํ วิภาเวตุํ **“เถโร”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ขุรเคฺคเยวา**ติ เกโสโรปนตฺถํ ขุรธาราย อเคฺค สีเส ฐปิเต ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานมุเขน ภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต **อรหตฺตํ ปตฺวาฯ พฺรหฺมวิมานา**ติ พฺรหฺมานํ นิวาสภูตา วิมานาฯ

ขชฺชนียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปิโณฺฑลฺยสุตฺตวณฺณนา

๘๐. อปกรียติ เอเตนาติ **อปกรณํ,** ปทํฯ อปกรณํ ปกรณํ การณนฺติ อตฺถโต เอกํฯ เตนาห **“กิสฺมิญฺจิเทว การเณ”**ติฯ **นีหริตฺวา**ติ อตฺตโน สมีปจารภาวโต อปเนตฺวาฯ ตถา

กรณญฺจ เอวเมเต เอตฺตกมฺปิ อปฺปฏิรูปํ อกตฺวา อายตึ สมฺมา ปฏิปชฺชิสฺสนฺตีติฯ **ลทฺธพลา**ติ ลทฺธญาณพลาฯ

เอกทฺวีหิกายาติ เอเกกสฺส เจว ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนญฺจ อีหิกา คติ อุปสงฺกมนา เอกทฺวีหิกาฯ เตนาห **“เอเกโก เจว เทฺว เทฺว จ หุตฺวา”**ติฯ ปุถุชฺชนานํ สมฺปิตานํ นาม กิริยา ตาทิสีปิ สิยาติ วุตฺตํ **“เกฬิมฺปิ กเรยฺยุ”**นฺติฯ ปริกปฺปนวเสน สมฺมาสมฺพุทฺธํ อุทฺทิสฺส เปสลา ภิกฺขูปิ เอวํ กโรนฺตีติฯ

ยุคนฺธรปพฺพตาทีนํ อนฺตเร สีทนฺตรํ สมุทฺทํ นามฯ ตตฺถ กิร วาโต น วายติ, ปติตํ ยํ กิญฺจิปิ สีทนฺตรนทิยํ วิลียนฺตา สีทเนฺตว, ตสฺมา ตํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ยุคนฺธราทโยปิ สีทปพฺพตา นามฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“สีทนฺตเร สนฺนิสินฺนํ มหาสมุทฺทํ วิยา”**ติฯ **อาหารเหตู**ติ อามิสเหตุ สปฺปิเตลาทินิมิตฺตํ, เตสํ ปณามนาฯ

ปจฺฉิมนฺติ นิหีนํฯ เตนาห **“ลามก”**นฺติ, ลามกโนฺต อิธาธิเปฺปโต –

> ‘‘มิคานํ โกฏฺฐุโก อโนฺต, ปกฺขีนํ ปน วายโส;
> เอรโณฺฑ อโนฺต รุกฺขานํ, ตโย อนฺตา สมาคตา’’ติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๑.๓.๑๓๕) วิยฯ **อุลตี**ติ อภิจรติฯ อภิสปนฺติ เอเตนาติ **อภิสาโป**ฯ อภิสาปวตฺถุ **ปิโณฺฑลฺยํ**ฯ อโตฺถ ผลํ วโส เอตสฺสาติ อตฺถวสํ, การณํ, ตมฺปิ เตสุ อตฺถิ, ตตฺถ นิยุตฺตาติ **อตฺถวสิกา**ฯ

อโนฺต หทยสฺส อพฺภนฺตเร **อนุปวิฏฺฐา** โสกวตฺถูหิฯ

อภิชฺฌายิตาติ อภิชฺฌายนสีโลฯ อภิณฺหปฺปวตฺติยา เจว พหุลภาเวน จ **พหุลราโค**ฯ **ปูติภาเวนา**ติ กุถิตภาเวนฯ พฺยาปาโท หิ อุปฺปชฺชมาโน จิตฺตํ อปคนฺธํ กโรติ, น สุจิมนฺญฺญภาวํฯ **ภตฺตนิกฺขิตฺตกาโก วิยา**ติ อิทํ ภตฺตฏฺฐานสฺส อสรเณน กากสฺส นฏฺฐสติตา ปญฺญายตีติ กตฺวา วุตฺตํ, น ภตฺตนิกฺขิตฺตตายฯ **อสณฺฐิโต**ติ อสณฺฐิตจิโตฺตฯ **กฏฺฐตฺถนฺ**ติ กเฏฺฐน กตฺตพฺพกิจฺจํฯ

ปาปวิตเกฺกหิ กโต, ตสฺมา เต อนวเสสโต ปหาตพฺพาติ **ทสฺสนตฺถํ**ฯ ทฺวินฺนํ วุตฺตตฺตา เอโก ปุพฺพภาโค, อิตโร มิสฺสโกติ วตฺตุํ ยุตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน **“เอตฺถ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ ตํ ภาเวนฺตสฺส นิรุชฺฌนฺติ เอวาติ เอเกกมิสฺสกตาวเสน คเหตพฺพนฺติ โปราณาฯ อุปริ ติปริวฏฺฏเทสนาย อนิมิตฺตสมาธิเยว ทีปิโตฯ เตนาห **“ยาวญฺจิท”**นฺติฯ **นิโทฺทโส**ติ วีตราคาทินา นิโทฺทโสฯ

ปิโณฺฑลฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปาลิเลยฺยสุตฺตวณฺณนา

๘๑. **ปริยาทิณฺณรูปจิตฺตา**ติ ราคาทีหิ ปริยาทิยิตฺวา เขเปตฺวา คหิตจิตฺตาฯ

ภควโต จาโร วิทิโต ปริจยวเสนฯ **สตฺถา ปริโภคํ กโรติ** อนุคฺคณฺหโนฺต ‘‘เอวํ หิสฺส ทุคฺคติโมโกฺข ภวิสฺสตี’’ติฯ **อญฺญตฺรา**ติ วินาฯ

นาเคนาติ พุทฺธนาเคน องฺกุสรหิเตนฯ ตโต เอว อุชุภูเตน **จิเตฺตนฯ อีสาทนฺตสฺส** นงฺคลสทิสทนฺตสฺส หตฺถิโน เอวํ จิตฺตํ สเมติฯ ตตฺถ การณมาห **“ยเทโก รมตี วเน”**ติฯ เอเตน กายวิเวเกน รติสามญฺญํ วทติฯ

อตฺตโน ธมฺมตายาติ ปกติยา สยเมวฯ

อาสวานํ ขโยติ อิธ อรหตฺตํ อธิเปฺปตํ, ตํ ปน อคฺคมคฺคานนฺตรเมวาติ อาห **“มคฺคานนฺตรํ อรหตฺตผล”**นฺติฯ วิจโย เทสนาปญฺญา อธิเปฺปตา, สา จ อเนกธา ปวตฺตา เอวาติ วุตฺตํ **“วิจยโส”**ติ, อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺตมานาปิ วิจโย เอวาติ กตฺวา **“วิจเยนา”**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **สาสนธโมฺม**ติ สีลกฺขนฺธาทิปริทีปโน ปริยตฺติธโมฺมฯ **ปริวิตโกฺก อุทปาทิ** ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา, เอวํ โกฏฺฐาสโต ปริจฺฉิชฺช เทสิเต มยา ธเมฺม กตมสฺส ชานนสฺส อนฺตรา อาสวานํ ขโย โหตีติ เอกจฺจสฺส กงฺขา โหติเยวาติ อธิปฺปาโยฯ ทิฏฺฐิ เอว สมนุปสฺสนา **ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนาฯ ทิฏฺฐิสงฺขาโร**ติ ทิฏฺฐิปจฺจโย สงฺขาโรฯ ตโต เอว ตณฺหาปจฺจโย โหตีติ วุตฺตํ **“ตโตโช โส สงฺขาโร”**ติฯ **ตโต ตณฺหาโต โส สงฺขาโร ชาโต**ติ จตูสุ เอส ทิฏฺฐิสงฺขาโร ทิฏฺฐูปนิสฺสโย สงฺขาโร ชายติฯ **อวิชฺชาสมฺผโสฺส**ติ อวิชฺชาสมฺปยุตฺตสมฺผโสฺสฯ เอวเมตฺถ ภควา สฬายตนนามรูปวิญฺญาณานิ สงฺขารปกฺขิกาเนว กตฺวา ทเสฺสติฯ

เอตฺตเก ฐาเนติ ‘‘อิธ ภิกฺขเว อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติอาทึ กตฺวา ยาว ‘‘น เม ภวิสฺสตี’’ติ เอตฺตเก ฐาเนฯ **คหิตคหิตทิฏฺฐิ**นฺติ สกฺกายทิฏฺฐิยา ‘‘โส อตฺตา, โส โลโก’’ติอาทินา ปวตฺตํ สสฺสตทิฏฺฐิํ, โน จสฺสํ, โน จ เม สิยา’’ติอาทินา ปวตฺตํ อุเจฺฉททิฏฺฐินฺติ ตถา ตถา คหิตทิฏฺฐิํฯ ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, โสปิ สงฺขาโร อนิโจฺจ’’ติอาทิเทสนาย **วิสฺสชฺชาเปโนฺต อาคโต**ฯ ตตฺถ ตเตฺถวาสฺส อุปฺปนฺนทิฏฺฐิวิเวจนโต อิมิสฺสา เทสนาย **ปุคฺคลชฺฌาสเยน** ปวตฺติตตา เวทิตพฺพา, เตวีสติยา ฐาเนสุ อรหตฺตปาปเนน **เทสนาวิลาโสฯ ตโตโช โส สงฺขาโร**ติ ตโต วิจิกิจฺฉาย ปจฺจยภูตตณฺหาโต ชาโต วิจิกิจฺฉาย สมฺปยุโตฺต สงฺขาโรฯ ยทิ สหชาตาทิปจฺจยวเสน ตโต ตณฺหาโต ชาโตติ ตโตโช สงฺขาโรติ วุเจฺจยฺย, อิทมยุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตณฺหาสมฺปยุตฺต...เป.... ชายตี”**ติ โจเทติฯ อิตโร อุปนิสฺสยโกฏิ อิธาธิเปฺปตาติ ทเสฺสโนฺต **“อปฺปหีนตฺตา”**ติ วตฺวา **“ยสฺส หี”**ติอาทินา ตมตฺถํ วิวรติฯ น หิ ตณฺหาย วิจิกิจฺฉา สมฺภวติฯ ยทิ อสติ สหชาตโกฏิยา อุปนิสฺสยโกฏิยา ตณฺหาปจฺจยา วิจิกิจฺฉาย สมฺภโว เอวฯ **ทิฏฺฐิยาปี**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิยาปิฯ เตนาห **“จตูสุ หี”**ติอาทิฯ วีสติ สกฺกายทิฏฺฐิโย สสฺสตทิฏฺฐิํ อุเจฺฉททิฏฺฐิํ วิจิกิจฺฉญฺจ ปกฺขิปิตฺวา ปเจฺจกํ อนิจฺจตามุเขน วิปสฺสนํ ทเสฺสตฺวา อรหตฺตํ ปาเปตฺวา เทสนา นิฏฺฐาปิตาติ อาห **“เตวีสติยา ฐาเนสู”**ติอาทิฯ

ปาลิเลยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา

๘๒. ทิสฺสติ อปทิสฺสตีติ **เทโส,** การณํ, ตญฺจ โข ญาปกํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยญฺหิ โส ชานิตุกาโม รุปฺปนาทิสภาวํ, ปฐมํ ปน สรูปํ ปุจฺฉิตฺวา ปุน ตสฺส วิเสโส ปุจฺฉิตโพฺพติ ปฐมํ **“อิเม นุ โข”**ติอาทินา ปุจฺฉํ กโรติ, อิธาปิ จ โส วิเสโส เอว ตสฺส ภิกฺขุโน อนฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **อชานโนฺต วิย ปุจฺฉติ** เตสํ เหตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ตณฺหาฉนฺทมูลกา ปภวตฺตาฯ **ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา**ติ เอตฺถ วิเสสโต ตณฺหุปาทานสฺส คหณํ อิตรสฺส ตคฺคหเณเนว คหิตํ ตทวินาภาวโตติ ฉนฺทราโค เอว อุทฺธโฏฯ **อิทนฺ**ติ

ตปฺปณฺหปฏิกฺขิปนํฯ ยทิปิ ขนฺธา อุปาทาเนหิ อสหชาตาปิ โหนฺติ อุปาทานสฺส อนารมฺมณภูตาปิ, อุปาทานํ ปน เตหิ สหชาตเมว, ตทารมฺมณญฺจ โหติเยวาติ ทเสฺสติฯ น หิ อสหชาตํ อนารมฺมณญฺจ อุปาทานํ อตฺถีติฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิวริตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตณฺหาสมฺปยุตฺตสฺมิ”**นฺติ อาทิ วุตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **อารมฺมณโต**ติ อารมฺมณกรณโตฯ ‘‘เอวํรูโป สิย’’นฺติ เอวํ ปวตฺตสฺส ฉนฺทราคสฺส ‘‘เอวํเวทโน สิย’’นฺติ เอวํปวตฺติยา อภาวโต ตตฺถ ตเตฺถว นตสงฺขาราภิชฺชนฺติ, ตสฺมา รูปเวทนารมฺมณานํ ฉนฺทราคาทีนํ อภาวโต อเตฺถว **ฉนฺทราคเวมตฺตตา**ฯ ฉนฺทราคสฺส ปหานาทิวเสน ฉนฺทราคปฏิสํยุตฺตสฺส อปุจฺฉิตตฺตา, **“อนุสนฺธิ น ฆฏิยตี”**ติ วุตฺตํฯ **กิญฺจาปิ น ฆฏิยตี**ติ อญฺญเสฺสว ปุจฺฉิตตฺตา, ตถาปิ **สานุสนฺธิกาว ปุจฺฉา** , ตโต เอว **สานุสนฺธิกํ วิสฺสชฺชนํ**ฯ ตตฺถ การณมาห **“เตสํ เตส”**นฺติอาทินาฯ เตน อชฺฌาสยานุสนฺธิวเสน สานุสนฺธิกาเนว ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานีติ ทเสฺสติฯ

ปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขชฺชนียวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เถรวโคฺค

๑. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๘๓. **ปฏิจฺจา**ติ นิสฺสยํ กตฺวาฯ ‘‘เอโสหมสฺมี’’ติ ทิฏฺฐิคฺคาโห, ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มานคฺคาโห จ ตณฺหาวเสเนว โหนฺตีติ ตณฺหาปิ ตถาปวตฺติยา ปจฺจยภูตา ตถาปวตฺติ เอวาติ วุตฺตํ **“อสฺมีติ เอวํ ปวตฺตํ ตณฺหามานทิฏฺฐิปปญฺจตฺตยํ โหตี”**ติฯ ทหรสโทฺท พาลทารเกปิ ปวตฺตตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **“ยุวา”**ติ วุตฺตํฯ ยุวาปิ เอโก อมณฺฑนสีโลติ ตโต วิเสสนตฺถํ **“มณฺฑนกชาติโก”**ติ วุตฺตํฯ เตน มุขนิมิตฺตปจฺจเวกฺขณสฺส สพฺภาวํ ทเสฺสติฯ **ตนฺ**ติ อาทาสมณฺฑลํ โอโลกยโตฯ **ปรมฺมุขํ หุตฺวา ปญฺญาเยยฺยา**ติ ยทิ ปุรตฺถิมทิสาภิมุขํ หุตฺวา ฐิตํ, มุขนิมิตฺตมฺปิ ปุรตฺถิมทิสาภิมุขเมว หุตฺวา ปญฺญาเยยฺยาติ อโตฺถฯ ยทิปิ ปรสฺส สทิสสฺส มุขํ ภเวยฺย, ตถาปิ กาจิ อสทิสตา ภเวยฺยาติ วุตฺตํ **“วณฺณาทีหิ อสทิสํ หุตฺวา ปญฺญาเยยฺยา”**ติฯ **นิภาสรูป**นฺติ ปฏิภาสรูปํฯ นิภาสรูปํ ตาว กํสาทิมเย ปภสฺสเร มณฺฑเล ปญฺญายตุ, อุทเก ปน กถนฺติ **“เกน การเณนา”**ติ ปุจฺฉติฯ อิตโร **“มหาภูตานํ วิสุทฺธตายา”**ติ วทโนฺต ตตฺถาปิ ยถาลทฺธปภสฺสรภาเวเนวาติ ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ มณฺฑนชาติโก ปุริโส วิย ปุถุชฺชโน, อาทาสตลาทโย วิย ปญฺจกฺขนฺธา, มุขนิมิตฺตํ วิย ‘‘อสฺมี’’ติ คหณํ, มุขนิมิตฺตํ อุปาทาย ทิสฺสมานรูปาทิ วิย ‘‘อสฺมี’’ติ สติ ‘‘อหมสฺมี’’ติ ‘‘ปโรสฺมี’’ติอาทโย คาหวิเสสาฯ **อภิสเมโต**ติ อภิสมิโต, อยเมว วา ปาโฐฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๘๔. มธุรกํ วุจฺจติ กาเย วิภารนฺติ อาห – **“มธุรกชาโต วิยาติ สญฺชาตครุภาโว วิยา”**ติฯ ครุภาเว สติ ลหุตา อโนกาสาว, ตถา มุทุตา กมฺมญฺญตา จาติ วุตฺตํ **“อกมฺมโญฺญ”**ติฯ ‘‘กาเย’’ติ อาเนตฺวา วตฺตพฺพํฯ **น ปกฺขายนฺตี**ติ ปกาสา หุตฺวา น ขายนฺติฯ เตนาห **“น ปากฏา โหนฺตี”**ติฯ **อุปฏฺฐหนฺตี**ติ อุปติฏฺฐนฺติฯ **น ทิสฺสตี**ติ คหณํ น คจฺฉ

ติฯ **มหาวิจิกิจฺฉา**ติ อฏฺฐวตฺถุกา โสฬสวตฺถุกา จ วิมติฯ **น หิ อุปฺปชฺชติ** ปริปกฺกกุสลมูลตฺตาฯ

กามานเมตํ อธิวจนนฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา เยน อธิปฺปาเยน ภควตา นินฺนํ ปลฺลลํ กามานํ นิทสฺสนภาเวน อาภตํ, ตํ อธิปฺปายํ วิภาเวตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ติสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ยมกสุตฺตวณฺณนา

๘๕. ทิฏฺฐิ เอว **ทิฏฺฐิคตํ** ‘‘คูถคตํ มุตฺตคต’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๑๙; อ. นิ. ๙.๑๑) ยถาฯ **ทิฏฺฐิคตํ นาม ชาตํ** ขนฺธวินิมุตฺตสฺส สตฺตสฺส คหิตตฺตาฯ

กุปิเตติ ทิฏฺฐิสงฺขาตโรเคน กุปิเตฯ **ปคฺคยฺหา**ติ เตสํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก วิย เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส สมฺมุขา อตฺตโน ลทฺธิํ ปคฺคยฺห ‘‘เอวํ ขฺวาห’’นฺติ เอวํ นิจฺฉเยน **วตฺตุํ อสโกฺกโนฺต**ฯ

อนุโยควตฺตํ นาม เยน ยุโตฺต, ตสฺส อตฺตโน คาหํ นิชฺฌานกฺขนฺติยาว ยาถาวโต ปเวทนํฯ **เถรสฺส อนุโยเค ภุมฺม**นฺติ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, อาวุโส ยมกา’’ติอาทินา เถเรน กถิตปุจฺฉาย ภุมฺมนิเทฺทโสฯ **สเจ ตํ อาวุโสติ อิท**นฺติ ‘‘สเจ ตํ, อาวุโส’’ติ เอวมาทิกํ อิทํ วจนํฯ **เอต**นฺติ ยมกเตฺถรํฯ **อญฺญ**นฺติ อรหตฺตํฯ วตฺตพฺพากาเรน วทโนฺต อตฺถโต อรหตฺตํ พฺยากโรโนฺต นาม โหตีติ อธิปฺปาเยน วทติฯ

เอตสฺส ปฐมมคฺคสฺสาติ เอตสฺส อิทานิเยว ติปริวฏฺฏเทสนาวสาเน ตยา อธิคตสฺส ปฐมมคฺคสฺส ฯ **จตูหิ โยเคหี**ติ อตฺตโต ปิยโต อุทาสีนโต เวริโตติ จตูหิปิ อุปฺปชฺชนอนตฺถโยเคหิฯ

อุเปตีติ ตณฺหุปยทิฏฺฐุปเยหิ อุปาทิยติ ตณฺหาทิฏฺฐิวตฺถุํ ปโปฺปติฯ **อุปาทิยตี**ติ ทฬฺหคฺคาหํ คณฺหาติฯ **อธิติฏฺฐตี**ติ อภินิวิสฺส ติฏฺฐติฯ กินฺติ? **“อตฺตา เม”**ติฯ **ปจฺจตฺถิกา เม เอเต**ติ เอเต รูปเวทนาทโย ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา มยฺหํ ปจฺจตฺถิกา อนตฺถาวหตฺตาติ วิปสฺสนาญาเณน ญตฺวาฯ **วิปสฺสนาย โยเชตฺวา**ติ วิปสฺสนาย ขเนฺธ โยเชตฺวาฯ

ยมกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อนุราธสุตฺตวณฺณนา

๘๖. **ตเสฺสว วิหารสฺสา**ติ มหาวเน ยสฺมิํ วิหาเร ภควา วิหรติ, ตเสฺสว วิหารสฺสฯ **อิเม**ติ อญฺญติตฺถิยาฯ ยสฺมา อยํ เถโร ฐปนียํ ปญฺหํ ฐปนียภาเวน น ฐเปสิ, ตสฺมาฯ อญฺญติตฺถิยา… เป.… เอตทโวจุํฯ เตนาห **“เอกเทเสน สาสนสมยํ ชานนฺตา”**ติฯ

คหิตเมว โหติ ตโต ปเคว สิทฺธตฺตาฯ เตนาห **“ตสฺส มูลตฺตา”**ติฯ **เอว**นฺติ ‘‘ทุกฺขเญฺจว ปญฺญเปมิ, ทุกฺขสฺส จ นิโรธ’’นฺติ เอวํฯ **วฏฺฏวิวฏฺฏเมวา**ติ ปญฺจนฺนํ ปน ขนฺธานํ สมนุปสฺสนาย วเสน วฏฺฏํ, ‘‘เอวํ ปสฺส’’นฺติอาทินา วิวฏฺฏํ กถิตเมวฯ

อนุราธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วกฺกลิสุตฺตวณฺณนา

๘๗. **นครมเชฺฌ มหาอาพาโธ อุปฺปชฺชี**ติ นครมเชฺฌน อาคจฺฉโนฺต กมฺมสมุฎฺฐาโน มหโนฺต อาพาโธ อุปฺปชฺชติฯ **สมนฺตโต อโธสี**ติ สพฺพภาเคน ปริปฺผนฺทิฯ **อิริยาปถํ ยาเปตุ**นฺติ สยนนิสชฺชาทิเภทํ อิริยาปถํ ปวเตฺตตุํฯ **นิวตฺตนฺตี**ติ โอสกฺกนฺติ, ปริหายนฺตีติ อโตฺถฯ **อธิคจฺฉนฺตี**ติ วฑฺฒนฺติฯ สตฺถุ คุณสรีรํ นาม นววิธโลกุตฺตรธมฺมาธิคมมูลนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **"นววิโธ หิ...เป.... กาโย นามา"**ติ, ยถา สตฺตานํ กาโย ปฏิสนฺธิมูลโกฯ

กาฬสิลายํ กตวิหาโร **กาฬสิลาวิหาโร**ฯ **มคฺควิโมกฺขตฺถายา**ติ อคฺคมคฺควิโมกฺขาธิคมายฯ **เทวตา**ติ สุทฺธาวาสเทวตาฯ **อลามกํ** นาม ปุถุชฺชนกาลกิริยาย อภาวโตฯ เตนาห **"เถโร กิรา"**ติอาทิ ฯ **เอกํ เทฺว ญาณานี**ติ เอกํ เทฺว ปจฺจเวกฺขณญาณานิ สภาวโต อวสฺสํ อุปฺปชฺชนฺติ, อยํ ธมฺมตาฯ มคฺคผลนิพฺพานปจฺจเวกฺขณานิ ตํตํมคฺควุฎฺฐาเน อุปฺปชฺชนฺติ เอวฯ **เอกํ เทฺว**ติ วจนํ อุปฺปนฺนภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

ธูมายนภาโว ธูมาการตา, ตถา **ติมิรายนภาโว**ฯ

วกฺกลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อสฺสชิสุตฺตวณฺณนา

๘๘. **ปสฺสมฺภิตฺวา**ติ นิโรเธตฺวาฯ **โน จ สฺวาห**นฺติ โน จ สุ อหํฯ **ปริหายิ** กุปฺปธมฺมตฺตาฯ **เอต**นฺติ สมาธิมตฺตสารํ, สีลมเตฺต ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **กถํ โหตี**ติ กถํ อภินนฺทนา โหติฯ **ทุกฺขํ ปตฺวา**ติ ทุกฺขุปฺปตฺติเหตุ สุขํ ปเตฺถติ ''เอวํ เม ทุกฺขปริฬาโห น ภวิสฺสตี''ติฯ **ยทเคฺคนา**ติ เยน ภาเคนฯ **"ทุกฺขํ ปเตฺถติเยวา"**ติ วตฺวา ตตฺถ การณมาห **"สุขวิปริณาเมน หี"**ติอาทิฯ สุขวิปริวเตฺต สุขวิปริณามทุกฺขํ, ตสฺมา สุขํ อภินนฺทโนฺต อตฺถโต ทุกฺขํ อภินนฺทติ นามฯ

อสฺสชิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เขมกสุตฺตวณฺณนา

๘๙. **อตฺตนิย**นฺติ ทิฏฺฐิคติกปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน สนฺตกํฯ เตนาห **"อตฺตโน ปริกฺขารชาต"**นฺติฯ **ตณฺหามาโน อธิคโต** อรหตฺตสฺส อนธิคตตฺตา, โน ทิฏฺฐิมาโน อธิคโต, ตถา กามราคพฺยาปาทาปิฯ อนาคามี กิร เขมกเตฺถโร, ''สกทาคามี''ติ เกจิ วทนฺติฯ **สนฺธาวนิกายา**ติ สญฺจรเณนฯ เตนาห **"ปุนปฺปุนํ คมนาคมเนนา"**ติฯ **จตุกฺขตฺตุํ คมนาคมเนนา**ติ จตุกฺขตฺตุํ คมเนน จ อาคมเนน จฯ เตนาห – **"ตํ ทิวสํ ทฺวิโยชนํ อทฺธานํ อาหิณฺฑี"**ติฯ **ญตฺวา**ติ อชฺฌาสยํ ญตฺวาฯ **เถโร**ติ เขมกเตฺถโรฯ

รูปเมว อสฺมีติ วทตีติ รูปกฺขนฺธเมว ''อสฺมี''ติ คาหสฺส วตฺถุํ กตฺวา วทติฯ **อธิคโต** ตณฺหามาโนฯ

อณุสหคโตติ อณุภาวํ คโตฯ เตนาห **"สุขุโม"**ติฯ **ตโย ขารา วิย ติโสฺส อนุปสฺสนา** จิตฺตสํกิเลสสฺส วิโสธนโตฯ **สีลคนฺธาทีหิ** คุณคเนฺธหิฯ

กเถตุนฺติ อุเทฺทสวเสน กเถตุํฯ **ปกาเสตุ**นฺติ นิเทฺทสวเสน ตมตฺถํ ปกาเสตุํฯ **ชานาเปตุ**นฺติ การณวเสน ชานาเปตุํฯ **ปติฏฺฐาเปตุ**นฺติ กถาเปตุํฯ **วิวฎํ กาตุ**นฺติ อุทาหรณํ วเณฺณตฺวา ปากฏํ กาตุํ ฯ **สุวิภตฺตํ กาตุ**นฺติ อนฺวยโต พฺยติเรกโต สุฎฺฐุ, วิภตฺตํ กาตุํฯ **อุตฺตานกํ กาตุ**นฺติ อุปนยนิคเมหิ ตมตฺถํ วิภูตํ กาตุํฯ **อเญฺญน นีหาเรนา**ติ วิปสฺสนาวิมุเตฺตน จิตฺตาภินีหาเรนฯ

เขมกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๙๐. **มกฺขี**ติ คุณมกฺขนลกฺขเณน มเกฺขน สมนฺนาคโตฯ **ปฬาสี**ติ ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปฬาเสน สมนฺนาคโตฯ **เอตํ อโวจา**ติ ‘‘โอวทนฺตุ มํ…เป…. ปเสฺสยฺย’’นฺติ เอตํ อโวจฯ

เถรนฺติ ฉนฺนเตฺถรํฯ อตฺตโน ทุคฺคหเณน กญฺจิ อุปารมฺภมฺปิ กเรยฺยฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เอวํ กิร เนสํ อโหสี’’**ติอาทิฯ **นิโทฺทสเมวสฺส กตฺวา**ติ อาทิโต อนุรูปตฺตเมว กตฺวา สทฺธมฺมํ กเถสฺสามาติฯ

ปริตสฺสนา อุปาทานนฺติ ภยปริตสฺสนา ทิฎฺฐุปาทานํฯ อนตฺตนิ สติ อนตฺตกตานิ กมฺมานิ กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตีติ ภยปริตสฺสนา เจว ทิฎฺฐุปาทานญฺจ อุปฺปชฺชติฯ **ปฎินิวตฺตตี**ติ ยถารทฺธวิปสฺสนาโต ปฎินิวตฺตติ, นาสกฺขีติ อโตฺถฯ กสฺมา ปเนตสฺส วิปสฺสนมนุยุญฺชนฺตสฺส เอวํ อโหสีติ ตตฺถ การณํ วทติ **‘‘อยํ กิรา’’**ติอาทินาฯ **เอวน**ฺติ ‘‘โก นุ โข เม อตฺตา’’ติ เอวํ น โหติฯ **ตาวติกา วิสฺสตฺถี**ติ ‘‘มยฺหํ ธมฺมํ เทเสตู’’ติ วุตฺตวิสฺสาโส อตฺถีติ อโตฺถฯ อิทํ กจฺจาน สตฺถํ อทฺทสาติ โยชนาฯ ‘‘ทฺวยนิสฺสิโต, กจฺจาน, โลโก’’ติอาทิ **ทิฎฺฐิวินิเวฐนา**ฯ ‘‘เอเต เต, กจฺจาน, อุโภ อเนฺต อนุปคมฺมา’’ติอาทิ **พุทฺธพลทีปนา**ฯ

ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ราหุลสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๑-๙๒. **เอตานิ** สุตฺตานิฯ **อิธาคตานี**ติ อิมสฺมึ วเคฺค อานีตานิ สงฺคีติกาเรหีติฯ

ราหุลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เถรวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ปุปฺผวโคฺค

๑. นทีสุตฺตวณฺณนา

๙๓. **ปพฺพเตยฺยา**ติ ปพฺพตโต อาคตาฯ ตโต เอว **โอหารินี**ฯ เตนสฺสา จณฺฑโสตตํ ทเสฺสติฯ ทูรํ คจฺฉตีติ **ทูรงฺคมา**ฯ เตนสฺสา มโหฆตํ ทเสฺสติฯ

โสเตติ วฎฺฎโสเตฯ **จตูหิ คาเหหี**ติ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินยปฺปวเตฺตหิ จตูหิ คาเหหิฯ **ปลุชฺชนฺตตา**ติ ฉินฺนตฺตาฯ **โสกาทิพฺยสนปฺปตฺตี**ติ โสกาทิอนตฺถุปฺปตฺติฯ

นทีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปุปฺผสุตฺตวณฺณนา

๙๔. **วิวทตีติ** วิวาทํ กโรติฯ **วทโนฺต**ติ อยถาสภาเวน วทโนฺตฯ **วิวทติ** ธมฺมตาย วิรุทฺธํ กตฺวา วทติฯ **โลกธโมฺม**ติ ลุชฺชนสภาวธโมฺมฯ โก ปน โสติ อาห **“ขนฺธปญฺจก”**นฺติฯ เตนาห **“ตํ หี”**ติอาทิฯ **กถํ กโรมี**ติ เกน ปกาเรนาหํ พาลํ อชานนฺตํ กโรมิฯ เตนาห **“มยฺหํ หี”**ติอาทิฯ ตถา จาห ‘‘อกฺขาโต โว มยา มโคฺค’’ติอาทิ (ธ. ป. ๒๗๕)ฯ **“ตโย โลกา กถิตา”**ติ วตฺวา ตํ วิวริตุํ **“นาหํ, ภิกฺขเว”**ติอาทิมาหฯ

ปุปฺผสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เผณปิณฺฑูปมสุตฺตวณฺณนา

๙๕. เกนจิ การเณน ยุชฺฌิตฺวา คเหตุํ น สกฺกาติ **อยุชฺฌา** นามฯ **นิวตฺตนฏฺฐาเน**ติ อุทกปฺปวาหสฺส นิวตฺติตฏฺฐาเนฯ

อนุโสตาคมเนติ อนุโสตํ อาคมนเหตุ, ‘‘อนุโสตาคมเนนา’’ติ วา ปาโฐฯ **อนุปุเพฺพน ปวฑฺฒิตฺวา**ติ ตตฺถ ตตฺถ อุฏฺฐิตานํ ขุทฺทกมหนฺตานํ เผณปิณฺฑานํ สํสเคฺคน ปการโต วุทฺธิํ ปตฺวาฯ **อาวเหยฺยา**ติ อาเนตฺวา วเหยฺยฯ **การเณน อุปปริเกฺขยฺยา**ติ ญาเณน วีมํเสยฺยฯ **“สาโร นาม กิํ ภเวยฺยา”**ติ วตฺวา สพฺพโส ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต **“วิลีย์ิตฺวา วิทฺธํเสเยฺย วา”**ติ อาหฯ เตน รูปมฺปิ นิสฺสารตาย ภิชฺชเตวาติ ทเสฺสติฯ ยถา หิ อนิจฺจตาย อสารตาสิทฺธิ, เอวํ อสารตายปิ อนิจฺจตาสิทฺธีติ อนิจฺจตาย เอว นิจฺจสารํ ถิรภาวสารํ ธุวสารํ สามีนิวาสีการกภูตสฺส อตฺตโน วเส ปวตฺตนเมฺปตฺถ นตฺถีติ อาห **“รูปมฺปิ...เป.... นิสฺสารเมวา”**ติฯ **โส**ติ เผณปิโณฺฑฯ **คหิโตปิ** อุปาเยน **ตมตฺถํ น สาเธติ** อนรหตฺตาฯ **อเนกสนฺธิฆฏิโต** ตถา ตถา ฆฏิโต หุตฺวาฯ

พฺยามมตฺตมฺปิ เอตรหิ มนุสฺสานํ วเสนฯ **อวสฺสเมว ภิชฺชติ** ตรงฺคพฺภาหตํ หุตฺวาฯ

ตสฺมิํ ตสฺมิํ อุทกพินฺทุมฺหิ ปติเตฯ **อุทกตลน**ฺติ อุทกปิฏฺฐิํฯ อญฺญโต ปตนฺตํ **อุทกพินฺทุํ**ฯ **อุทกชลฺลน**ฺติ สนฺตานกํ หุตฺวา ฐิตํ อุทกมลํฯ ตญฺหิ สํกฑฺฒิตฺวา ตโต อุทกํ ปุฏํ กโรติ, ตสฺมิํ ปุเฏ ปุพฺพุฬสมญฺญาฯ **วตฺถุน**ฺติ จกฺขาทิวตฺถุํฯ **อารมฺมณน**ฺติ รูปาทิอารมฺมณํฯ **กิเลสชลฺลน**ฺติ ปุริมสิทฺธํ, ปฏิลพฺภมานํ วา กิเลสมลํฯ **ผสฺสสงฺฆฏฺฏน**ฺติ ผสฺสสโมธานํฯ **ปุพฺพุฬสทิสา** มุหุตฺตรมณียตายฯ ยสฺมา ฆมฺมกาเล สูริยาตปสนฺตาปาภินิพฺพตฺตรสฺมิชาลนิปาเต ตาทิเส ภูมิปเทเส อิโต จิโต สมฺคุคตวาตเวคสมุทฺธฏวิรุฬฺหสงฺขาเตสุ ปริพฺภมเนฺตสุ อณุปรมาณุตชฺชาริปฺปกาเรสุ ภูตสงฺฆาเตสุ มรีจิสมญฺญา, ตสฺมา สพฺพโส สารวิรหิตาติ วุตฺตํ **“สญฺญาปิ อสารกเฏฺฐน มรีจิสทิสา”**ติฯ ยสฺมา จ ปสฺสนฺตานํ เยภุเยฺยน อุทกากาเรน ขายติ, ตสฺมา ‘‘คเหตฺวา ปิวิตุํ วา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **นีลาทิอนุภวนตฺถายา**ติ นีลาทิอารมฺมณสฺส อนุภวนตฺถายฯ **ผนฺทตี**ติ ผนฺทนาการปฺปตฺตา วิย โหติ อปฺปหีนตณฺหสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **วิปฺปลเมฺภติ** อปฺปหีนวิปลฺลาสํ ปุคฺคลํฯ เตนาห **“อิทํ นีลก”**นฺติอาทิฯ สญฺญาวิปลฺลาสโต หิ จิตฺตวิปลฺลาโส, ตโต ทิฏฺฐิวิปลฺลาโสติฯ **วิปฺปลมฺภเนนา**ติ วิปฺปการวเสเนว อารมฺมณสฺส ลมฺภเนนฯ วิปฺปการวเสน หิ เอตํ ลมฺภนํ, ยทิทํ อนุทกเมว อุทกํ กตฺวา ทสฺสนํ อนครเมว นครํ กตฺวา คนฺธพฺพนาฏกาทิทสฺสนํฯ

กุกฺกุจฺจํ วุจฺจติ กตากตกิจฺจวิปฺปฏิสาโร อนุโสจนํ อนุตาโป ทนฺธกนฺติ อาห "**อกุกฺกุจ**

ชาตนฺติ อโนฺต อสญฺชาตฌนทณฺฑก"นฺติฯ **น ตถา โหตีติ** ยทตฺถาย อุปนีตํ, ตทตฺถาย น โหติฯ **นานาลกฺขโณติ** นานาสภาโวฯ **สงฺขารกฺขนฺธวาติ** เอโก สงฺขารกฺขนฺธเตฺวว วุจฺจติฯ

อสฺสาติ ปุริสสฺสฯ **อปคตปฏลปิฬกนฺติ** อปคตปฏลโทสเญฺจว อปคตปิฬกโทสญฺจฯ **อสารภาวทสฺสนสมตฺถนฺติ** อสารสฺส อสารภาวทสฺสนสมตฺถํฯ **อิตฺตราติ** ปริตฺตกาลา, น จิรฏฺฐิติกาฯ เตนาห "**ลหุปจฺจุปฏฺฐานา**"ติฯ **อญฺญเทว จ อาคมนกาเล จิตฺตนฺติ** อิทญฺจ โอฬาริกวเสเนว วุตฺตํฯ ตถา หิ เอกจฺฉรกฺขเณ อเนกโกฏิสตสหสฺสสงฺขานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ มายาย ทสฺสิตํ รูปํ **มายาติ** วุตฺตํฯ **ยํกิญฺจิเทว** กปาลิฏฺฐกปาสาณวาลิกาทิํฯ **วเญฺจตีติ** อสุวณฺณเมว สุวณฺณนฺติ, อมุตฺตเมว มุตฺตาติอาทินา วเญฺจติฯ นนุ จ สญฺญาปิ มรีจิ วิย วิปฺปลมฺภติ วเญฺจติ, อิทมฺปิ วิญฺญาณํ มายา วิย วเญฺจตีติ โก อิเมสํ วิเสโสติ? วจนโตฺถ เนสํ สาธารโณฯ ตถาปิ สญฺญา อนุทกํเยว อุทกํ กตฺวา คาหาเปนฺตี, อปุริสเญฺญว ปุริสํ กตฺวา คาหาเปนฺตี วิปฺปลมฺภนวเสน อปฺปวิสยา, วิญฺญาณํ ปน ยํ กิญฺจิ อตํสภาวํ ตํ กตฺวา ทเสฺสนฺตี มายา วิย มหาวิสยาฯ เตนาห "**ยํกิญฺจิเทวา**"ติอาทิฯ **เอวมฺปีติ** อติวิย ลหุปริวตฺติภาเวนปิ มายาสทิสนฺติฯ

เทสิตาติ เอวํ เทสิตา เผณปิณฺฑาทิอุปมาหิฯ

ภูริ วุจฺจติ ปถวี, สณฺหเฏฺฐน วิปุลเฏฺฐน จ ภูริสทิสปญฺญตาย **ภูริปโญฺญ**ฯ เตนาห "**สณฺหปเญฺญน เจวา**"ติอาทิฯ **กิมิคณาทีนนฺติ อาทิ**-สเทฺทน อเนกคิชฺฌาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **ปเวณีติ** ธมฺมปพโนฺธฯ **พาลลาปินี** ''อหํ มมา''ติอาทินาฯ **เสสธาตุโย คเหตฺวาว ภิชฺชติ** เอกุปฺปาเทกนิโรธตฺตา, วตฺถุรูปนิสฺสยปจฺจยตฺตา ''อย''นฺติ น วิสุํ คหิตํฯ **วธภาวโตติ** วธสฺส มรณสฺส อตฺถิภาวโตฯ **สรณนฺติ** ปฏิสรณํฯ

เผณปิณฺฑูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๖. โคมยปิณฺฑสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๖-๙๘. สสฺสตํ สพฺพกาลํ ยาว กปฺปวุฏฺฐานา โหนฺตีติ **สสฺสติโย,** สิเนรุอาทโยฯ ตาหิ **สมํ** สมกาลํฯ **อเนนาติ** ภควตาฯ **นยิทนฺติ** เอตฺถ **ย**-กาโร ปทสนฺธิกโร, **อิทนฺติ** นิปาตปทํฯ ตํ ปน เยน เยน สมฺพนฺธียติ, ตํ ติลิโงฺคว โหตีติ "**อยํ มคฺคพฺรหฺมจริยวาโส**"ติ วุตฺตํฯ "**น ปญฺญาเยยฺยา**"ติ วตฺวา ตมตฺถํ วิวริตุํ "**มโคฺค หี**"ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิวเฏฺฏโนฺตติ** วินิวเฏฺฏโนฺต อปฺปวตฺติํ กโรโนฺตฯ

ราชธานีติ รโญฺญ นิวาสนครํฯ **สุตฺตมยนฺติ** จิตฺตวณฺณวฏฺฏิกามยํฯ

โคมยปิณฺฑสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. คทฺทุลพทฺธสุตฺตวณฺณนา

๙๙. **ยํ มหาสมุโทฺทติ** เอตฺถ **ยนฺติ** สมยสฺส ปจฺจามสนํฯ ภุมฺมเตฺถ เจตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห "**ยสฺมิํ สมเย**"ติฯ โส จ สมโย อยนฺติ ทเสฺสโนฺต "**ปญฺจเม สูริเย อุฏฺฐิเต**"ติ อาหฯ **ปริเจฺฉทํ น วทามิ** ปริเจฺฉทการิกาย อคฺคมคฺควิชฺชาย อนธิคตตฺตาฯ **สุนโข วิย วฏฺฏนิสฺสิ**

โต พาโล อสวสภาวโตฯ **คทฺทุโล วิย ทิฏฺฐิ**พโนฺธฯ **สกฺกาโย** ตสฺส อสวสภาวโตฯ **ปุถุชฺชนสฺส สกฺกายานุปริวตฺตน**นฺติ ‘‘สนฺตาเน สตฺตโวหาโร’’ติ ตํ ตโต อญฺญํ กตฺวา เภเทน นิเทฺทโสฯ

คทฺทุลพทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทุติยคทฺทุลพทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. **ทิฏฺฐิคทฺทุลนิสฺสิตายา**ติ สหชาตาทิปจฺจยวเสน ทิฏฺฐิคทฺทุลนิสฺสิตาย **นิสฺสาเยว ปวตฺตติ** ตโต อตฺตานํ วิเวเจตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ **จิตฺตสํกิเลเสเนวา**ติ ทสวิธกิเลสวตฺถุวเสน จิตฺตสฺส สํกิลิฏฺฐภาเวนฯ อริยมคฺคาธิคมเนน **จิตฺตสฺส โวทานตฺตา** โวทายนฺติ **วิสุชฺฌนฺติ**ฯ

วิจรณจิตฺตนฺติ คเหตฺวา วิจรณวเสน วิจรณจิตฺตํฯ **สงฺขานามา**ติ เอวํนามกาฯ **พฺราหฺมณปาสณฺฑิกา**ติ ชาติยา พฺราหฺมณา, ฉนฺนวุติยา ปาสเณฺฑสุ ตํ สงฺขาสญฺญิตํ ปาสณฺฑํ ปคฺคยฺห วิจรณกาฯ **ปฏโกฏฺฐก**นฺติ ทุสฺสาปณกํฯ **ทเสฺสนฺตา**ติ ยถาคติกมฺมวิปากจิตฺตตํ ทเสฺสนฺตา ฯ **ตํ จิตฺต**นฺติ ตํ ปฏโกฏฺฐกจิตฺตํ **คเหตฺวา วิจรนฺติฯ จินฺเตตฺวา กตตฺตา**ติ ‘‘อิมสฺส รูปสฺส เอวํ หตฺถปาทา, เอวํ มุขํ ลิขิตพฺพํ, เอวํ อาการวตฺถคฺคหณานิ, เอวํ กิริยาวิเสสา, เอวํ กิริยาวิภาคํ, สตฺตวิเสสานํ วิภาคํ กาตพฺพ’’นฺติ ตสฺส อุพฺพตฺตนขิปนปวตฺตนาทิปโยชนญฺจาติ สพฺพเมตํ ตถา จินฺเตตฺวา กตตฺตา **จิเตฺตน** มนสา **จินฺติตํ นามฯ อุปายปริเยสนจิตฺต**นฺติ ‘‘หตฺถปาทา เอวํ ลิขิตพฺพา’’ติอาทินา ยถาวุตฺตอุปายสฺส เจว ปุเพฺพ ปวตฺตสฺส ภูมิปริกมฺมวณฺณธาตุสมฺมาโยชนุปายสฺส จ วเสน ปวตฺตํ จิตฺตํฯ **ตโตปิ จิตฺตตร**นฺติ ตโต จิตฺตกมฺมโตปิ จิตฺตตรํ จิตฺตกาเรน จินฺติตปฺปการานํ สเพฺพสํเยว จิตฺตกเมฺม อนิปฺผชฺชนโตฯ **กมฺมจิเตฺตนา**ติ กมฺมวิญฺญาเณนฯ **กมฺมจิเตฺตนา**ติ วา กมฺมสฺส จิตฺตภาเวนฯ โส กมฺมสฺส วิจิตฺตภาโว ตณฺหาวเสน ชายตีติ เวทิตโพฺพฯ สฺวายมโตฺถ **อฏฺฐสาลินีฏีกายํ** วิภาวิโตฯ **เอวํจิตฺตา**ติ เอวํ จิตฺตรูปวิเสสาฯ **โยนิํ อุปเนตี**ติ ตํ ตํ อณฺฑชาทิเภทํ โยนิวิเสสํ ปาเปติ วณฺณวิเสโส วิย ผลิกมณิกํฯ น หิ วิเสสา หิตวิจิตฺตสามตฺถิยกมฺมํ โยนิํ อุปเนติ, ตสฺส ตสฺส วิปากุปฺปตฺติยา ปจฺจโย โหติฯ **โยนิมูลโก เตสํ จิตฺตภาโว**ติ ยํ ยํ โยนิํ กมฺมํ สเตฺต อุปเนติ, ตํตํโยนิมูลโก เตสํ สตฺตานํ จิตฺตวิจิตฺตภาโวฯ เตนาห **“โยนิอุปคตา”**ติอาทิฯ **สทิสจิตฺตาว** สทิสจิตฺตภาวา เอวฯ **อิตี**ติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส อุปฺปฏิปาฏิยา นิคมนํฯ

ติรจฺฉานคตจิตฺตภาวโต จิตฺตเสฺสว สวิเสสํ จิตฺตภาวกรณํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จิตฺตํ นาเมตํ จิตฺตตรเมว เวทิตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **สหชาตธมฺมจิตฺตตายา**ติ ราคาทิสทฺธาทิธมฺมวิจิตฺตภาเวนฯ **ภูมิจิตฺตตายา**ติ อธิฏฺฐานจิตฺตตายฯ กมฺมนานตฺตํ มูลํ การณํ เอเตสนฺติ **กมฺมนานตฺตมูลกา,** เตสํฯ **ลิงฺคนานตฺตํ** อิตฺถิลิงฺคาทินานตฺตวเสน เจว ตํตํสณฺฐานนานตฺตวเสน จ เวทิตพฺพํฯ **สญฺญานานตฺตํ** อิตฺถิปุริสเทวมนุสฺสาทิสญฺญานานตฺตวเสน ฯ **โวหารนานตฺตํ** ติโสฺสติอาทิโวหารนานตฺตวเสนฯ **จิตฺตานํ** วิจิตฺตานํฯ ตํตํโวหารนานตฺตมฺปิ จิเตฺตเนว ปญฺญปียติฯ รงฺคชาตรูปสมุฏฺฐาปนาทินา วตฺถํ รญฺชยตีติ **รชโก,** วณฺณกาโรฯ ปุถุชฺชนสฺส อตฺตภาวสญฺญิตรูปสมุฏฺฐาปนตา นิยตา เอกนฺติกาติ ปุถุชฺชนคฺคหณํฯ ‘‘อภิรูปํ รูปํ สมุฏฺฐาเปตี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

ทุติยคทฺทุลพทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วาสิชฎสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. **อตฺถสฺสา**ติ หิตสฺส ฯ **อสาธิกา** ‘‘ภาวนานุโยคํ อนนุยุตฺตสฺสา’’ติ อนนุยุตฺตสฺส วุตฺตตฺตา ฯ **อิตรา**ติ สุกฺกปกฺขอุปมา ฯ **สาธิกา** ภาวนาโยคสฺส อนุยุตฺตตฺตา ฯ ตณฺหิ ตสฺส สาธิกา เวทิตพฺพา ฯ **สมฺภาวนเตฺถ**ติ ปรมตฺถสมฺภาวเน ฯ เอวญฺหิ กณฺหปเกฺขปิ อปิสทฺทคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ **สมฺภาวนเตฺถ**ติ วา ปริกปฺปนเตฺถติ อโตฺถ ฯ สงฺขาตเพฺพ อเตฺถ อนิยมโต วุจฺจมาเน สงฺขาโต อนิยมโตฺถ วาสโทฺท วตฺตโพฺพติ **‘‘อฏฺฐ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ **อูนาธิกานี**ติ อูนานิปิ อธิกานิปิ กิญฺจาปิ โหนฺติ, เอกํโส ปน คเหตโพฺพติ **‘‘อฏฺฐ วา ทส วา ทฺวาทส วา’’**ติ วุตฺตํ ฯ เอวํ วจนํ สนฺธาย **‘‘วจนสิลิฏฺฐตายา’’**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ปาทนขสิขาหิ อโกปนวเสน **สมฺมา อธิสยิตานิ** ฯ **อุตุ**นฺติ อุณฺหอุตุํ กายุสฺมาวเสน ฯ เตนาห **‘‘อุสฺมีกตานี’’**ติ ฯ **ภาวิตานี**ติ กุกฺกุฏวาสนาย วาสิตานิ ฯ สมฺมาอธิสยนาทิติวิธกิริยากรเณน อิมํ อปฺปมาทํ กตฺวา ฯ **โสตฺถินา อภินิพฺภิชฺชิตุ**นฺติ อนนฺตราเยน ตโต นิกฺขมิตุํ ฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘เต หี’’**ติอาทิมาห ฯ **สยมฺปี**ติ อณฺฑานิ ฯ **ปริณาม**นฺติ ปริปกฺกํ พหินิกฺขมนโยคฺคตํ ฯ

ตนฺติ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํ ฯ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานาการเน ฯ **อเตฺถนา**ติ อุปเมยฺยเตฺถน ฯ **สํสนฺทิตฺวา** สมฺมา โยเชตฺวา ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมวเสน ญาณสฺส ติกฺขาทิภาโว เวทิตโพฺพ ฯ ญาณสฺส หิ สภาวโต สติเนปกฺกโต จ ติกฺขภาโว, สมาธิวเสน สูรภาโว, สทฺธาวเสน วิปฺปสนฺนภาโว , วีริยวเสน ปริณามภาโว ฯ **ปริณามกาโล**ติ พลววิปสฺสนากาโล ฯ **วฑฺฒิตกาโล**ติ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนากาโล ฯ อนุโลมฏฺฐานสฺส หิ วิปสฺสนา คหิตคพฺภา นาม ตทา มคฺคคพฺภสฺส คหิตตฺตา ฯ **ตชฺชาติก**นฺติ ตสฺส วิปสฺสนานุโยคสฺส อนุรูปํ ฯ **สตฺถาปิ คาถาย อวิชฺชณฺฑโกสํ ปหรติ** ภินฺทาเปติ ฯ

โอลมฺพกสงฺขาตนฺติ โอลมฺพกสุตฺตสงฺขาตํ ฯ **ปล**นฺติ ตสฺส สุตฺตสฺส นามํ ฯ **ธาเรตฺวา**ติ ทารูนํ เหยฺยาทิชานนตฺถํ อุปเนตฺวา ฯ **ทารูนํ คณฺฑํ หรตีติ ปลคโณฺฑ**ติ เอเตน ปเลน คณฺฑหาโร **‘‘ปลคโณฺฑ’’**ติ ปจฺฉิมปเท อุตฺตรปทโลเปน นิเทฺทโสติ ทเสฺสติ ฯ **คหณฏฺฐาเน**ติ หเตฺถน คเหตพฺพฏฺฐาเน ฯ สมฺมเทว เขปียนฺติ เอเตน กายทุจฺจริตาทีนีติ **สเงฺขโป,** เตน ฯ วิปสฺสนํ อนุยุญฺชนฺตสฺส ปุคฺคลเสฺสว ทิวเส ทิวเส อาสวานํ ปริกฺขโย อิธ **‘‘วิปสฺสนายานิสํโส’’**ติ อธิเปฺปโต ฯ **เหมนฺติเกน** กรณภูเตน ฯ ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ กรณวจนํ, เหมนฺติเกติ อโตฺถ ฯ **ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺตี**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธผลานิ โหนฺติ ฯ เตนาห **‘‘ปูติกานิ ภวนฺตี’’**ติ ฯ

มหาสมุโทฺท วิย สาสนํ สภาวคมฺภีรภาวโต ฯ **นาวา วิย โยคาวจโร** มโหฆุตฺตรณโต ฯ **ปริยาทานํ วิยา**ติ ปริโต อปริปูรณํ วิย ฯ **ขชฺชมานาน**นฺติ สงฺขาทเนฺตน วิย อุทเกน เขปียมานานํ พนฺธนานํ ฯ **ตนุภาโว**ติ ปริยุฏฺฐานุปฺปตฺติยา อสมตฺถตาย ทุพฺพลภาโว ฯ **วิปสฺสนาญาณปีติปาโมเชฺชหี**ติ วิปสฺสนาญาณสมุฏฺฐิเตหิ ปีติปาโมเชฺชหิ ฯ **โอกฺขายมาเน ปกฺขายมาเน**ติ วิวิธปฏิปตฺติยา อุกฺขายมาเน ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย ปกฺขายมาเน ฯ **ทุพฺพลตา ทีปิตา** ‘‘อปฺปกสิเรเนว สํโยชนานิ ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺติ, ปูติกานิ ภวนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา ฯ

วาสิชฎสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๑๐. อนิจฺจสญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. ***ภาเวนฺตสฺสา***ติ วิปสฺสนาย มคฺคํ ภาเวนฺตสฺส **อุปฺปนฺนสญฺญา**ฯ เตนาห – **“สพฺพํ กามราคํ ปริยาทิยตี”**ติอาทิฯ **สนฺตาเนตฺวา**ติ กสนฏฺฐานํ สพฺพโส วิตเนตฺวา ปตฺถริตฺวาฯ **กิเลสา**ติ อุปกฺกิเลสปฺปเภทา กิเลสาฯ **อนิจฺจสญฺญาญาเณนา**ติ อนิจฺจสญฺญาสหคเตน ญาเณนฯ

ลายนนฺติ ลายนํ วิย นยนํ วิย นิโจฺฉฏนํ วิย จ **อนิจฺจสญฺญาญาณํ**ฯ **อิมินา อเตฺถนา**ติ อิมินา ยถาวุเตฺตน ปาฬิยา อเตฺถน, **อุปมา สํสเนฺทตพฺพา**ติ เอตฺถ ปพฺพชลายโก วิย โยคาวจโรฯ ลายนาทินา ตสฺส ตตฺถ กตกิจฺจตาย ปริตฺฏฐิ วิย อิมสฺส กิเลเส สพฺพโส ฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺติสุเขน กาลสฺส วีตินามนาฯ

กูฏํ คจฺฉนฺตีติ ปาริมเนฺตน กูฏํ คจฺฉนฺติฯ **กูฏํ ปวิสนภาเวนา**ติ กูฏจฺฉิทฺทํ อเคฺคน ปวิสนวเสนฯ **สโมสริตฺวา**ติ ฉิเทฺท อนุปวิสนวเสน จ อาหจฺจ อวฏฺฐาเนน จ สโมสริตฺวา ฐิตาฯ **กูฏํ วิย อนิจฺจสญฺญา** อนิจฺจานุปสฺสนาวเสน อวฏฺฐานสฺส มูลภาวโตฯ **โคปานสิโย วิย จตุภูมกกุสลา ธมฺมา** อนิจฺจสญฺญามูลกตฺตาฯ **กูฏํ อคฺคํ** สพฺพโคปานสีนํ ตถาอธิฏฺฐานสฺส ปธานการณตฺตาฯ **อนิจฺจสญฺญา อคฺคา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อนิจฺจสญฺญา โลกิยา**ติ อิทํ อนิจฺจสญฺญานุปสฺสนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อนิจฺจานุปสฺสนามุเขน อธิคตอริยมเคฺค อุปฺปนฺนสญฺญา อนิจฺจสญฺญาติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ ‘‘อนิจฺจสญฺญา, ภิกฺขเว, ภาวิตา พหุลีกตา สพฺพํ กามราคํ ปริยาทิยตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตถา หิ **ธมฺมสงฺคเห** (ธ. ส. ๓๕๗, ๓๖๐) ‘‘ยสฺมิํ สมเย โลกุตฺตรํ สญฺญํ ภาเวตี’’ติอาทินา สญฺญาปิ อุทฺธฏาฯ **สพฺพาสุ อุปมาสู**ติ มูลสนฺตาน อุปมาทีสุ ปญฺจสุ อุปมาสุฯ **ปุริมาหี**ติ กสฺสกปพฺพชลายนอมฺพปิณฺฑิอุปมาหิ **อนิจฺจสญฺญาย กิจฺจํ** วุตฺตํ มูลสนฺตานกปทาลนปพฺพชลายนวณฺฏเจฺฉทนปเทเสน อนิจฺจสญฺญาย ปฏิปกฺขปเจฺฉทนสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ **ปจฺฉิมาหิ พลํ** ทสฺสิตํ ปฏิปกฺขาติภาวสฺส โชติตตฺตาฯ

อนิจฺจสญฺญาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุปฺผวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มชฺฌิมปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๑. อนฺตวโคฺค

๑. อนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. อญฺญมญฺญํ อสํสฏฺฐภาเวน เอติ คจฺฉตีติ **อโนฺต,** ภาโคติ อาห **“อนฺตาติ โกฏฺฐาสา”**ติฯ ‘‘สกฺกายนิโรธโนฺต’’ติ นิโรธปจฺจยสฺส คหิตตฺตา วุตฺตํ **“จตุสจฺจวเสน ปญฺจกฺขเนฺธ โยเชตฺวา”**ติฯ **อโนฺตติ...เป.... อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํ** ยถานุโลมเทสนตฺตา สุตฺตนฺตเทสนายฯ

อนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๓. ทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๔-๑๐๕. **ทุติยมฺปีติ อปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน น เกวลํ ปฐมสุตฺตเมว, อถ โข ทุติยมฺปีติฯ

ตติยมฺปิ ตเถวาติ อิมินา ‘‘ปญฺจกฺขเนฺธ จตุสจฺจวเสน โยเชตฺวา’’ติ อิทํ อุปสํหรติฯ

ทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปริเญฺญยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖. **ปริเญฺญเยฺย**ติ เอตฺถ ติโสฺส ปริญฺญา ญาตปริญฺญา, ตีรณปริญฺญา, ปหานปริญฺญาติฯ ตาสุ **ญาตปริญฺญา** ยาวเทว ตีรณปริญฺญตฺถาฯ **ตีรณปริญฺญา จ** ยาวเทว ปหานปริญฺญตฺถาติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺฐาย ปริญฺญาย กิจฺจทสฺสนวเสน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ปริเญฺญเยฺยติ ปริชานิตเพฺพ สมติกฺกมิตเพฺพ”**ติ, ปหาตเพฺพติ อโตฺถฯ เตนาห ภควา – ‘‘กตมา จ, ภิกฺขเว, ปริญฺญา? ราคกฺขโย, โทสกฺขโย, โมหกฺขโย’’ติ, ตสฺมา **สมติกฺกม**นฺติ, สมติกฺกนฺตํ ปหานสฺส อุปายํฯ **สมติกฺกมิตฺวา ฐิต**นฺติ ปชหิตฺวา ฐิตนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

ปริเญฺญยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๑๐. สมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗-๑๑๒. **จตฺตาริ สจฺจานิ กถิตานิ** อสฺสาทาทีนํ สมุทยาทีนญฺจ เทสิตตฺตาฯ

กิเลสปฺปหานํ กถิตํ ราคปฺปหานสฺส โชติตตฺตาฯ

สมณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ธมฺมกถิกวโคฺค

๑-๒. อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๓-๑๑๔. **ยาวตา**ติ ยสฺมาฯ **อิมาย...เป.... สมนฺนาคโต**ติ ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี’’ติอาทินา นเยน วุตฺตาย จตูสุ อริยสเจฺจสุ อญฺญาณสภาวาย อวิชฺชาย สโมฺมเหน สมนฺนาคโตฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตเกน การเณน **อวิชฺชาคโต** สมงฺคีภูเตน อุปคโต, อวิชฺชาย วา อุเปโต นาม โหติฯ

ทุติเยปีติ วิชฺชาสุเตฺตฯ ‘‘วิชฺชาวเสน เทสนา’’ติ อยเมว วิเสโสติ อาห **“เอเสว นโย”**ติฯ

อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. **ปฐเมน ธมฺมกถิโก** กถิโต ‘‘ธมฺมํ เทเสตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **ทุติเยน เสขภูมิ** กถิตา ‘‘ปฏิปนฺโน โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา, **ตติเยน อเสขภูมิ** กถิตา ‘‘อนุปาทาวิมุตฺโต โหตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **ธมฺมกถิกํ ปุจฺฉิเตน** ภควตาฯ **วิเสเสตฺวา**ติ ธมฺมกถิกภาวโต วิเสเสตฺวา อุกฺกํเสตฺวาฯ **เทฺว ภูมิโย**ติ เสกฺขาเสกฺขภูมิโยฯ

ธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. **ตีณิ วิสฺสชฺชนานี**ติ ยถาปุจฺฉํ ตีณิ วิสฺสชฺชนานิฯ

ทุติยธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๙. พนฺธนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๗-๑๒๑. **ตีรํ วุจฺจติ วฏฺฏํ** โอริมตีรนฺติ กตฺวาฯ เตนาห ‘‘อถายํ อิตรา ปชา, ตีรเมวานุธาวตี’’ติ (ธ. ป. ๘๕)ฯ **ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ** สํสารสฺส ปาริมนฺติ กตฺวาฯ **พโทฺธ**ติ อนุสยปฺปหานสฺส อกตตฺตา **กิเลสพนฺธเนน พโทฺธ,** สุกฺกปเกฺขปิ ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนาย รูปาทิพนฺธนสฺส ปฏิเกฺขปมตฺตเมว วุตฺตํ, น วิโมกฺขนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏทุกฺขํ กถิต**นฺติ ‘‘ตีรทสฺสี ปารทสฺสี, ปริมุโตฺต โส ทุกฺขสฺมาติ วทามี’’ติ อาคตตฺตา วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิกนฺติ วตฺตุํ สกฺกาฯ

ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนว เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

พนฺธนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สีลวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. **อาพาธเฏฺฐนา**ติ อาทิโต อุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย พาธนเฏฺฐน รุชนเฏฺฐนฯ **อโนฺตโทสเฏฺฐนา**ติ อพฺภนฺตเร เอว ทุสฺสนเฏฺฐน กุปฺปนเฏฺฐนฯ **ขณนเฏฺฐนา**ติ สสนเฏฺฐนฯ **ทุกฺขเฏฺฐนา**ติ ทุกฺขมตฺตา ทุกฺขภาเวนฯ ทุกฺขญฺหิ โลเก ‘‘อฆ’’นฺติ วุจฺจติ อติวิย หนนโตฯ **วิสภาคํ ...เป.... ปจฺจยเฏฺฐนา**ติ ยถาปวตฺตมานานํ ธาตาทีนํ วิสภาคภูตมหาภูตสมุฏฺฐานสฺส อาพาธสฺส ปจฺจยภาเวนฯ **อสกเฏฺฐนา**ติ อนตฺตนิยโตฯ **ปลุชฺชนเฏฺฐนา**ติ ปการโต ภิชฺชนเฏฺฐนฯ **สตฺตสุญฺญตเฏฺฐนา**ติ สตฺตสงฺขาตอตฺตสุญฺญตเฏฺฐนฯ **อตฺตาภาเวนา**ติ ทิฏฺฐิคติกปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน อภาเวนฯ **สุญฺญโต อนตฺตโต**ติ เอตฺถ ‘‘ปรโต’’ติ ปทสฺส สงฺคโห กาตโพฺพ, ตสฺมา **‘‘ทฺวีหิ อนตฺตมนสิกาโร’’**ติ วตฺตพฺพํฯ

สีลวนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สุตวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. **ตถา เอกาทสเม**ติ เอตฺถ **ตถา**-สเทฺทน ‘‘อุตฺตานเมวา’’ติ อิทํ อากฑฺฒติฯ **อิธา**ติ เอกาทสเมฯ กมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคหธารณปริจยมนสิการวเสน ปวตฺตญาณํ กมฺมฏฺฐานสุตวเสน นิปฺผชฺชนโต **‘‘สุต’’**นฺติ วุตฺตํฯ

สุตวนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒-๑๓. กปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๔-๑๒๕. **ราหุโลวาทสทิสานีติ ราหุโลวาทสุตฺต** (ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย) อาคตสุตฺตสทิสานิฯ

กปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมกถิกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. อวิชฺชาวคฺค

๑-๑๐. สมุทยธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๖-๑๓๕. **อิมสฺมินฺ**ติ อวิชฺชาวคฺคฯ **จตุสจฺจเมว กถิตํ, ตสฺมา** เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวาติ อธิปฺปาโยฯ

สมุทยธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อวิชฺชาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. กุกฺกุฬวคฺค

๑-๑๔. กุกฺกุฬสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๖-๑๔๙. อโนฺต อคฺคิ มหโนฺต ฉาริกราสิ, ตตฺถ อุกฺกุฬวิกุลโต อกฺกมนฺตํ ยาว เกสคฺคํ อนุฑหตาย กุจฺฉิตํ กุฬนฺติ กุกฺกุฬํ , รูปเวทนาทิ ปน ตโตปิ กญฺจิ กาลํ อนุฑหนโต มหาปริฬาหนเฏฺฐน จ กุกฺกุฬํ วิยาติ **กุกฺกุฬํฯ อนิจฺจลกฺขณาทีนี**ติ อนิจฺจทุกฺขานตฺตลกฺขณานิฯ

กุกฺกุฬสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กุกฺกุฬวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. ทิฏฺฐิวคฺค

๑-๙. อชฺฌตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๐-๑๕๘. **ปจฺจยํ กตฺวา**ติ อภินิเวสปจฺจยํ กตฺวาฯ อาทิสเทฺทน มิจฺฉาทิฏฺฐิสกฺกายทิฏฺฐิอตฺตานุทิฏฺฐิ สโญฺญชนาภินิเวส-วินิพนฺธอโชฺฌสานานิ สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ **อภินิเวสา** ตณฺหามานทิฏฺฐิโยฯ **วินิพนฺธา** ‘‘กาเย อวีตราโค โหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖) อาคตเจตโสวินิพนฺธา ฯ **อโชฺฌสานา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิโชฺฌสานานิฯ เสสานิ สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ

อชฺฌตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐.อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๕๙. **ธรมานกาเล**ติ ชีวมานกาเลฯ **ปหานํ อปสฺสโนฺต**ติ เถรสฺส กิร ภควติ เปมํ อธิมตฺตํฯ **จิตฺตํ คณฺหิสฺสามี**ติ จิตฺตํ อาราเธสฺสามิฯ **คนฺตพฺพํ โหติ,** ตสฺมา สปลิโพโธฯ **จิตฺตํ สมฺปหํสมาโน**ติ จิตฺตสฺส วิโพธโนฯ **วิมุตฺติ...เป.... ชาโต** อายตึ ปฏิเวธปจฺจยตฺตา, น ปนตทา วิเสสาวหภาวา นิเพฺพธภาคิโยฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทิฏฺฐิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปริปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ขนฺธสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. ราธสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. มารสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. มารสโทฺทยํ ภาวสาธโนติ ทเสฺสโนฺต **“มาโร วา อสฺสาติ มรณํ วา ภเวยฺยา”**ติ อาหฯ **มาเรตา**ติ มริตโพฺพ มารํ มรณํ เอตโพฺพติ อาห **“มาเรตโพฺพ”**ติฯ **อนุปาทานิพฺพานตฺถา**ติ ผลวิมุตฺติสงฺขาตา อรหโต อรหนฺตตา นาม ยาวเทว อนุปาทานิพฺพานตฺถาฯ **นิพฺพานพฺภนฺตเร**ติ อนุปาทานิพฺพานาธิคมสฺส อพฺภนฺตเร ตโต โอรเมว อิทํ มคฺคํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ, น ตโต ปรํฯ **อสฺสา**ติ พฺรหฺมจริยสฺสฯ

มารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๑๐. สตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๑-๑๖๙. **ลคฺคปุจฺฉา**ติ ลคฺคนสฺส พชฺฌนสฺส ปุจฺฉาฯ ยทิ รูปาทีสุ สตฺตตฺตา สโตฺต, ขีณาสวา กถํ สตฺตาติ? สตฺตภูตปุพฺพาติ กตฺวาฯ **กีฬาวิคม**นฺติ กีฬาย อปนยนํ โอรมณํฯ ยนฺตรชฺชุ วิย ภวปพนฺธสฺส นยนโต ***ภวรชฺชู***ติ ตณฺหา วุตฺตาฯ

สตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑-๑๒. มารสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๐-๑๘๑. **รูปาทิวินิมุตฺตํ มรณํ นาม นตฺถิ** รูปาทีนํเยว วิภเว มรณสมญฺญาติฯ **มรณธโมฺม** วินาสภาโวฯ

มารสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. อายาจนวคฺคาทิ

๑-๑๑. มาราทิสุตฺตเอกาทสกวณฺณนา

๑๘๒-๒๐๕. **สุขุมํ การณํ อุปฏฺฐาติ,** เตเนส เถโร ปฏิภาเนยฺยกานํ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ **วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมวเสเนว,** น ปฏิเวธาวหภาเวนฯ

มาราทิสุตฺตเอกาทสกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อายาจนวคฺคาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ราชสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. ทิฏฺฐิสํยุตฺตํ

๑. โสตาปตฺติวคฺค

๑. วาตสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. **น เอเต วาตา**ติ เย อิเม รุกฺขสาขาทิภญฺชนกรา, เอเต สตฺตกายตฺตา วาตา นาม น โหนฺติฯ เต หิ นิจฺจา ธุวา สสฺสตาฯ เตนาห **“วาโต ปนา”**ติอาทิฯ เตน สตฺตสุ กาเยสุ จตุตฺถํ กายมาหฯ รุกฺขสาขาทิภญฺชนโก **เอโส วาตเลโส นาม,** วาตสทิโสติ อโตฺถฯ **เอสิกตฺถโมฺภ วิยา**ติ อิมินา นิจฺจลภาวเมว ทเสฺสติ, **ปพฺพตกูฏํ วิยา**ติ อิมินา ปน สสฺสติสมํวาปิฯ อยญฺหิ วายุ กายสฺส นิจฺจตํ อภินิวิสฺส ฐิโต ‘‘มา จ อนิจฺจตา ปโร โหตู’’ติ น วาตา วายนฺตีติ พาธติฯ เอส นโย **นทิโย สนฺทนฺตี**ติอาทีสุฯ **อุทกํ ปนา**ติ ทุติยํ กายํ สนฺธายาหฯ **คโพฺภ ปน น นิกฺขมติ** กูฏฏฺฐาทิภาเวเนว ตสฺส ลพฺภนโตฯ **เนว เต อุเทนฺติ** ยถา วาตา, เอวํ ติฏฺฐนโต โลกสฺส ปน ตถา มติมตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

วาตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๔. เอตํมมสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๗-๒๐๙. **ทิฏฺฐํ รูปายตนํ** จกฺขุนา ทฏฺฐพฺพโตฯ **สุตํ สทฺทายตนํ** โสเตน โสตพฺพโตฯ **มุตํ คนฺธายตนาทิ** ติวิธํ สมฺปตฺตคาหีหิ ฆานาทีหิ ปตฺวา คเหตพฺพโตฯ **อวเสสานิ** จกฺขาทีนิ **สตฺตายตนานิ วิญฺญาตํ นาม** เกวลํ มโนวิญฺญาเณน วิชานิตพฺพโตฯ **ปตฺต**นฺติ อนุปฺปตฺตํ, ยํ กิญฺจิ ปาปุณิตพฺพํ ปริเยสิตฺวา คเวสิตฺวา สมฺปตฺตนฺติ อนุปฺปตฺตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปริยิฏฺฐํฯ **จิเตฺตน อนุสญฺจริต**นฺติ มนสา จินฺติตํฯ ‘‘ปตฺตํ ปริเยสิต’’นฺติ เอตสฺมิํ ปททฺวเย จตุกฺกํ สมฺภวตีติ ตํ ทเสฺสตฺวา ตสฺส วเสน ปตฺตปริเยสิตปทานิ, ตโต มนสา อนุวิจริตญฺจ นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ **“โลกสฺมิํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปริเยสิตฺวา ปตฺตํ นาม** ปริเยสนาย ปริคฺคาหภาวโตฯ **ปริเยสิตํ นาม** เกวลํ ปริเยสิตเมวาติ กตฺวา ปริเยสิตฺวา ปตฺตสฺส มนุสฺสานุวิจริตสฺส วุตฺตตฺตาฯ ปฐมวิกเปฺป สงฺกโร อตฺถีติ อสงฺกรโต จ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพ**นฺติ วิญฺญาตาทิฯ ตญฺหิ มโนวิญฺญาเณน คหิตตฺตา มนสา อนุวิจริตํ นาม น ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํฯ

เอตํมมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นตฺถิทินฺนสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. **ทินฺน**นฺติ เทยฺยธมฺมสีเสน ทานํ วุตฺตนฺติ อาห **“ทินฺนสฺส ผลาภาวํ สนฺธายา”**ติ, ทินฺนํ ปน อนฺนาทิวตฺถุํ กถํ ปฏิกฺขิปนฺติฯ เอส นโย **“ยิฏฺฐํ หุต”**นฺติ เอตฺถาปิฯ **มหายาโค**ติ สพฺพสาธารณํ มหาทานํฯ **ปเหณกสกฺกาโร**ติ ปาหุนกานํ กาตพฺพสกฺกาโรฯ **ผล**นฺติ อานิสํสผลํ นิสฺสนฺทผลญฺจฯ **วิปาโก**ติ สทิสผลํฯ **ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถี**ติ ปรโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธโพฺพ อยํ โลโก น โหติฯ **อิธโลเก ฐิตสฺสปิ ปรโลโก นตฺถี**ติ อิธโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธโพฺพ ปรโลโก น โหติฯ ตตฺถ การณมาห – **“สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตี”**ติฯ อิเม สตฺตา ยตฺถ ยตฺถ ภเว โยนิอาทีสุ จ ฐิตา, ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺติ นิรุทยวินาสวเสน นสฺสนฺติฯ **ผลาภาววเสนา**ติ มาตาปิตูสุ สมฺมาปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺตีนํ ผลสฺส อภาววเสน ‘‘นตฺถิ มาตา, นตฺถิ ปิตา’’ติ วทนฺติ, น มาตาปิตูนํ, นาปิ เตสุ อิทานิ กริยมานสกฺกา

ราสกฺการานํ อภาววเสน เตสํ โลกปจฺจกฺขตฺตาฯ ปุพฺพุฬกสฺส วิย อิเมสํ สตฺตานํ อุปฺปาโท นาม เกวโล, น ภวโต จวิตฺวา อาคมนปุพฺพโกติ ทสฺสนตฺถํ ''นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา''ติ วุตฺตนฺติ อาห – **''จวิตฺวา อุปฺปชฺชนกสตฺตา นาม นตฺถี''**ติฯ สมเณน นาม ยาถาวโต ชานเนฺตน กสฺสจิ อกเถตฺวา สญฺญเตน ภวิตพฺพํ, อญฺญถา อาโหปุริสิกา นาม สิยาฯ กิญฺหิ ปโร ปรสฺส กริสฺสติ, ตถา จ อตฺตโน สมฺปาทนสฺส กสฺสจิ อวสฺสโย เอว น สิยา ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนโตติ อาห **''เย อิมญฺจ...เป.... ปเวเทนฺตี''**ติฯ

จตูสุ มหาภูเตสุ นิยุโตฺตติ **จาตุมหาภูติโก**ฯ ยถา ปน มตฺติกาย นิพฺพตฺตํ ภาชนํ มตฺติกามยํ, เอวมยํ จตูหิ มหาภูเตหิ นิพฺพโตฺตติ อาห **''จตุมหาภูตมโย''**ติฯ **อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตู**ติ สตฺตสนฺตานคตา ปถวีธาตุฯ **พาหิรํ ปถวีธาตุ**นฺติ พหิทฺธา มหาปถวิํฯ **อนุยาตี**ติ ตสฺส อนุรูปภาเวน ยาติ อุเปติฯ **อุปคจฺฉตี**ติ ปุเพฺพ พาหิรปถวีกายโต ตเทกเทสภูตา ปถวี อาคนฺตฺวา อชฺฌตฺติกภาวปฺปตฺติยา สตฺตภาเวน สณฺฐิตา อิทานิ ฆฏาทิปถวี วิย ตเมว พาหิรปถวีกายํ อุเปติ อุปคจฺฉติ, สพฺพโส เตน นิพฺพิเสสตํ เอกีภาวเมว คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **อาปาทีสุปิ เอเสว นโย**ติ เอตฺถ ปชฺชุเนฺนน มหาสมุทฺทโต คหิตอาโป วิย วโสฺสทกภาเวน ปุนปิ มหาสมุทฺทํ, สูริยรํสิโต คหิตอินฺทคฺคิสงฺขาตเตโช วิย ปุนปิ สูริยรํสิํ, มหาวายุขนฺธโต นิคฺคตมหาวาโย วิย ตเมว วายุขนฺธํ อุเปติ อุปคจฺฉตีติ ทิฏฺฐิคติโก สยเมว อตฺตโน วาทํ ภินฺทติฯ อุมฺมตฺตกปจฺฉิสทิสญฺหิ ทิฏฺฐิคติกทสฺสนํฯ **มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อากาสํ ปกฺขนฺทนฺติ** เตสํ วิสยภาวา วิสยาปีติ วทติฯ วิสยิคฺคหเณน หิ วิสยา คหิตา เอว โหนฺตีติฯ **คุณาคุณปทานี**ติ คุณโทสโกฏฺฐาสาฯ **สรีรเมว ปทานีติ อธิเปฺปตํ** สรีเรน ตํตํกิริยาย ปชฺชิตพฺพโตฯ ทพฺพนฺติ มุยฺหนฺตีติ ทตฺตู, มูฬฺหปุคฺคลาฯ เตหิ **ทตฺตูหิ พาลมนุเสฺสหิ ปญฺญตฺตํ**ฯ

นตฺถิทินฺนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กโรโตสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. **สหตฺถา กโรนฺตสฺสา**ติ สหเตฺถน กโรนฺตสฺสฯ นิสฺสคฺคิยถาวราทโยปิ อิธ สหตฺถกรเณเนว สงฺคหิตาฯ **หตฺถาทีนี**ติ หตฺถปาทกณฺณนาสาทีนิฯ ปจนํ ทหนํ วิพาธนนฺติ อาห **''ทเณฺฑน ปีเฬนฺตสฺสา''**ติฯ **ปปญฺจสูทนิยํ** ''ตเชฺชนฺตสฺส จา''ติ อโตฺถ วุโตฺต, อิธ ปน **สุมงฺคลวิลาสินิยํ** วิย ตชฺชนํ ปริภาสนํ ทเณฺฑเนว สงฺคเหตฺวา ''ทเณฺฑน ปีเฬนฺตสฺส''อิเจฺจว วุตฺตํฯ **โสกํ สยํ กโรนฺตสฺสา**ติ ปรสฺส โสกการณํ สยํ กโรนฺตสฺส, โสกํ วา อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **ปเรหิ** อตฺตโน วจนกเรหิฯ **สยมฺปิ ผนฺทโต**ติ ปรสฺส วิพาธนปฺปโยเคน สยมฺปิ ผนฺทโตฯ **อติปาตยโต**ติ ปทํ สุทฺธกตฺตุอเตฺถ เหตุกตฺตุอเตฺถ จ วตฺตตีติ อาห – **''หนนฺตสฺสปิ หนาเปนฺตสฺสปี''**ติฯ **การณวเสนา**ติ การาปนวเสนฯ

ฆรสฺส ภิตฺติ อโนฺต จ พหิ จ สนฺธิตา หุตฺวา ฐิตาว **ฆรสนฺธิ**ฯ กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา นิรวเสโส โลโป **นิโลฺลโป**ฯ เอกาคาเร นิยุโตฺต วิโลโป **เอกาคาริโก**ฯ ปริโต สพฺพโส ปเนฺถ หนนํ **ปริปโนฺถฯ ปาปํ น กรียติ** ปุเพฺพ อสโต อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, ตสฺมา **นตฺถิ ปาปํ**ฯ ยทิ เอวํ กถํ สตฺตา ปาเป ปวตฺตนฺตีติ อาห **''สตฺตา ปน กโรมาติ เอวํสญฺญิโน โหนฺตี''**ติ เอวํ กิรสฺส โหติ อิเมสญฺหิ สตฺตานํ หิํสาทิกิริยา น อตฺตานํ ผุสติ ตสฺส นิจฺจตาย นิพฺพิการตฺตา, สรีรํ ปน อเจตนํ กฏฺฐกลิงฺครูปมํ, ตสฺมิํ วิโกปิเตปิ น กิญฺจิ ปาปนฺติฯ **ขุรเนมินา**ติ นิสิตขุรมยเนมินา, ขุรสทิสเนมินาติ อโตฺถฯ

คงฺคาย ทกฺขิณา ทิสา อปฺปติรูปเทโส, อุตฺตรทิสา ปติรูปเทโสติ อธิปฺปาเยน ‘‘ทกฺขิณเญฺจปี’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ทกฺขิณตีเร มนุสฺสา กกฺขฬา’’**ติอาทิฯ **มหายาค**นฺติ มหาวิชิตยญฺญสทิสํ มหายาคํฯ **อุโปสถกเมฺมนา**ติ อุโปสถกเมฺมน จฯ จ-สโทฺท เหตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐฯ ทมสโทฺท หิ อินฺทฺริยสํวรสฺส อุโปสถสีลสฺส จ วาจโก อิธาธิเปฺปโตฯ เกจิ ปน ‘‘อุโปสถกเมฺมนา’’ติ อิทํ อินฺทฺริยทมนสฺส วิเสสนํ, ตสฺมา ‘‘อุโปสถกมฺมภูเตน อินฺทฺริยทเมนา’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ **สีลสํยเมนา**ติ สีลสํวเรนฯ **สจฺจวจเนนา**ติ สจฺจวาจายฯ ตสฺสา วิสุํ วจนํ โลเก ครุตรปุญฺญสมฺมตภาวโตฯ ยถา หิ ปาปธเมฺมสุ มุสาวาโท ครุ, เอวํ ปุญฺญธเมฺมสุ สจฺจวาจาฯ เตนาห ภควา – ‘‘เอกํ ธมฺมํ อตีตสฺสา’’ติอาทิ (อิติวุ. ๒๕)ฯ **ปวตฺตี**ติ โย กโรตีติ วุจฺจติ, ตสฺส สนฺตาเน ผลสฺส นิพฺพตฺติยา ปจฺจยภาเวน ปวตฺติฯ **สพฺพถา**ติ ‘‘กโรโต’’ติอาทินา วุเตฺตน สพฺพปฺปกาเรน **กิริยเมว ปฎิกฺขิปนฺติ**ฯ

กโรโตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. เหตุสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. **อุภเยนา**ติ เหตุปจฺจยปฎิเสธวจเนนฯ **สํกิเลสปจฺจย**นฺติ สํกิลิสนสฺส มลีนภาวสฺส การณํฯ **วิสุทฺธิปจฺจย**นฺติ สํกิเลสโต วิสุทฺธิยา โวทานสฺส การณํฯ **นตฺถิ พล**นฺติ สตฺตานํ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกนิพฺพานสมฺปตฺติอาวหํ พลํ นาม กิญฺจิ นตฺถิฯ เตนาห **‘‘ยมฺหี’’**ติอาทิฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ, สํกิเลสิกมฺปิ จายํ ปฎิกฺขิปเตวฯ **อญฺญมญฺญเววจนานี**ติ ตสฺสา ตสฺสา กิริยาย อุสฺสนฺนเฎฺฐน **พลํ,** สูรวีรภาวาวหเฎฺฐน **วีริยํ,** ตเมว ทฬฺหคฺคาหภาวโต โปริสํ ธุรํ วหเนฺตน ปวเตฺตตพฺพโต **ปุริสถาโม,** ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนปฺปวตฺติยา **ปุริสปรกฺกโม**ติ วุโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ

สตฺวโยคโต, รูปาทีสุ วา สตฺตตาย **สตฺตา,** ปาณนโต อสฺสาสนปสฺสาสนวเสน ปวตฺติยา **ปาณา,** เต ปน โส เอกินฺทฺริยาทิวเสน วิภชิตฺวา วทตีติ อาห **‘‘เอกินฺทฺริโย’’**ติอาทิฯ อณฺฑโกสาทีสุ ภวนโต **ภูตา**ติ วุจฺจนฺตีติ อาห **‘‘อณฺฑ...เป.... วทนฺตี’’**ติฯ ชีวนโต ปาณํ ธาเรนฺตา วิย วฑฺฒนโต **ชีวา**ติ สาลิยวาทิเก วทนฺติฯ นตฺถิ เอเตสํ สํกิเลสวิสุทฺธีสุ วโสติ **อวสา**ฯ นตฺถิ เตสํ พลํ วีริยนฺติ **อพลา อวีริยาฯ นิยตตา**ติ อเจฺฉชฺชสุตฺตาวุตาเภชฺชมณิโน วิย นิยตปฺปวตฺติตาย คติชาติพนฺธาปวคฺควเสน นิยโมฯ **ตตฺถ ตตฺถ คมน**นฺติ ฉนฺนํ อภิชาตีนํ วเสน ตาสุ ตาสุ คตีสุ อุปคมนํฯ สมวาเยน สมาคโม **สงฺคติฯ สภาโวเยวา**ติ ยถา กณฺฎกสฺส ติกฺขตา, กปิตฺถผลานํ ปริมณฺฑลตา , มิคปกฺขีนํ วิจิตฺตาการตา, เอวํ สพฺพสฺสปิ โลกสฺส เหตุปจฺจเยหิ วินา ตถา ตถา ปริณาโม, อยํ สภาโว เอว อกิตฺติโม เอวฯ เตนาห **‘‘เยน หี’’**ติอาทิฯ ฉฬภิชาติโย ปรโต วิตฺถารียนฺติฯ **สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฎิสํเวเทนฺตี**ติ วทนฺตา อทุกฺขมสุขภูมิํ สเพฺพน สพฺพํ น ชานนฺตีติ อุลฺลิเงฺคโนฺต **‘‘อญฺญา สุขทุกฺขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสนฺตี’’**ติ อาหฯ

เหตุสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘-๑๐. มหาทิฎฺฐิสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๓-๒๑๕. **อกตา**ติ สเมน วา วิสเมน วา เกนจิ เหตุนา น กตา เอวฯ เกนจิ กตํ กรณํ วิธานํ นตฺถิ เอเตสนฺติ **อกตวิธานา**ฯ ปททฺวเยนปิ โลเก เกนจิ เหตุปจฺจเยน เนสํ อภินิพฺพตฺติตาภาวํ ทเสฺสติฯ **อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตา**ติ กสฺสจิ อิทฺธิมโต เทวสฺส พฺรหฺมุโน วา อิทฺธิยาปิ น

นิมฺมิตาฯ **อนิมฺมิตา**ติ วา กสฺสจิ อนิมฺมาปกาฯ **อชนกา**ติ เอเตน ปถวีกายาทีนํ รูปาทิชนกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ รูปสทฺทาทโย หิ ปถวีกายาทีหิ อปฺปฏิพทฺธวุตฺติกาติ ตสฺส ลทฺธิฯ ยถา ปพฺพตกูฏํ เกนจิ อนิพฺพตฺติตํ กสฺสจิ จ อนิพฺพตฺตกํ, เอวเมเตปีติ อาห **“กูฏฏฺฐา”**ติฯ ยมิทํ ‘‘พีชาทิโต องฺกุราทิ ชายตี’’ติ วุจฺจติ, ตญฺจ วิชฺชมานเมว ตโต นิกฺขมติ, นาวิชฺชมานํ, อญฺญถา ยโต กุโตจิ ยสฺส กสฺสจิ อุปฺปตฺติ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **ฐิตา**ติ นิพฺพิการภาเวน ฐิตาฯ **น จลนฺตี**ติ น วิการํ อาปชฺชนฺติฯ วิการาภาเวน หิ เตสํ สตฺตนฺนํ กายานํ เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตตาฯ อนิญฺชนญฺจ อตฺตโน ปกติยา อวฏฺฐานเมวฯ เตนาห **“น วิปริณมนฺตี”**ติฯ อวิปริณามธมฺมตฺตา เอว จ เน **อญฺญมญฺญํ น พฺยาพาเธนฺติ**ฯ สติ หิ วิการํ อาปาเทตพฺพตาย พฺยาพาธกตาปิ สิยา, ตถา อนุคฺคเหตพฺพตาย อนุคฺคาหกตาติ ตทภาวํ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **“นาล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ปถวี เอว กาเยกเทสตฺตา **ปถวิกาโย**ฯ ชีวสตฺตมานํ กายานํ นิจฺจตาย นิพฺพิการาภาวโต น หนฺตพฺพตา, น ฆาเฏตพฺพตา จาติ เนว โกจิ หนฺตา ฆาเตตา วาฯ เตนาห **“สตฺตนฺนเนฺตฺววา”**ติอาทิฯ ยทิ โกจิ หนฺตา นตฺถิ, กถํ สตฺถปฺปหาโรติ อาห **“ยถา มุคฺคราสิอาทีสู”**ติอาทิฯ **เกวลํ สญฺญามตฺตเมว โหติ,** น ฆาตนาทิ, ปรมตฺถโต สตฺตนฺนเนฺตฺวว กายานํ อวิโกปนียภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

ปมุขโยนีนนฺติ มนุสฺสติรจฺฉานาทีสุ ขตฺติยพฺราหฺมณาทิสีหพฺยคฺฆาทิวเสน ปธานโยนีนํฯ **สฏฺฐิสตานิ** ฉสหสฺสานิฯ ‘‘ปญฺจ จ กมฺมุโน สตานี’’ติ ปทสฺส อตฺถทสฺสนํ **“ปญฺจ กมฺมสตานิ จา”**ติ ฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ‘‘เกวลํ ตกฺกมเตฺตน นิรตฺถกทิฏฺฐึ ทีเปตี’’ติ อิมเมว อตฺถํ อติทิสติฯ เอตฺถ จ **ตกฺกมตฺตเกนา**ติ อิมินา ยสฺมา ตกฺกิกา นิรงฺกุสตาย ปริกปฺปนสฺส ยํ กิญฺจิ อตฺตโน ปริกปฺปิตํ สารโต มญฺญมานา ตเถว อภินิวิสฺส ตกฺกทิฏฺฐิคาหํ คณฺหนฺติ, ตสฺมา น เตสํ ทิฏฺฐิวตฺถูสุ วิญฺญูหิ วิจารณา กาตพฺพาติ ทเสฺสติฯ **เกจี**ติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ เต หิ ‘‘ปญฺจ กมฺมานีติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ‘ปญฺจ กมฺมานีติ ปญฺญาเปนฺตี’’ติ วทนฺติฯ **กมฺมนฺติ ลทฺธี**ติ โอฬาริกภาวโต ปริปุณฺณกมฺมนฺติ ลทฺธิฯ มโนกมฺมํ อโนฬาริกตฺตา อุปฑฺฒกมฺมนฺติ ลทฺธีติ โยชนาฯ ‘‘ทฺวาสฏฺฐิปฏิปทา’’ติ วตฺตเพฺพ สภาวนิรุตฺตึ อชานนฺตา **“ทฺวฏฺฐิปฏิปฺทา”**ติ วทนฺติฯ **เอกสฺมิํ กเปฺป**ติ เอกสฺมิํ มหากเปฺปฯ ตตฺถาปิ จ วิวฏฺฏฏฺฐายิสญฺญิเต **เอกสฺมิํ** อสเงฺขยฺยยฺ**กเปฺป**ฯ

อุรเพฺภ หนนฺตีติ **โอรพฺภิกา**ฯ เอวํ **สูกริกา**ทโย เวทิตพฺพาฯ **ลุทฺทาติ** อเญฺญปิ เย เกจิ มาควิกเนสาทาทโย, เต ปาปกมฺมปสุตตาย **กณฺหาภิชาตีติ วทนฺติฯ ภิกฺขู**ติ พุทฺธสาสเน ภิกฺขูฯ **เต กิร** ‘‘สจฺฉนฺทราคา ปริภุญฺชนฺตี’’ติ อธิปฺปาเยน **จตูสุ ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺตี**ติ วทนฺติฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา เต ปณีตปณีเต ปจฺจเย ปฏิเสวนฺตีติ ตสฺส มิจฺฉาคาโหฯ ญายลเทฺธปิ ปจฺจเย ปริภุญฺชมานา อาชีวกสมยสฺส วิโลมคาหิตาย ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติ นามาติ วทนฺตีติ อปเรฯ **เอเก ปพฺพชิตา,** เย วิเสสโต อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตาฯ ตถา หิ เต กณฺฏเก วตฺตนฺตา วิย โหนฺตีติ **กณฺฏกวุตฺติกา**ติ วุตฺตาฯ ฐตฺวา ภุญฺชนนหานปฏิเกฺขปาทิวตสมาโยเคน **ปณฺฑรตราฯ อเจลกสาวกา**ติ อาชีวกสาวเก วทติฯ เต กิร อาชีวกสมเย อาชีวกลทฺธิยา ทฬฺหคาหิตาย นิคเณฺฐหิปิ ปณฺฑรตราฯ นนฺทาทโย กิร ตถารูปํ อาชีวกปฏิปตฺตึ อุกฺกํสํ ปาเปตฺวา ฐิตา, ตสฺมา นิคเณฺฐหิ อาชีวกสาวเกหิ จ ปณฺฑรตรา วุตฺตาฯ **ปรมสุกฺกาภิชาตี**ติ อยํ เตสํ ลทฺธิฯ

ปุริสภูมิโยติ ปธานปุคฺคเลน นิเทฺทโสฯ อิตฺถีนเมฺปตา ภูมิโย อิจฺฉเนฺตวฯ **ภิกฺขุ จ ปนฺนโก**ติอาทิ เตสํ ปาฬิ เอวฯ ตตฺถ **ปนฺนโก**ติ ภิกฺขาย วิจรณโก, เตสํ วา ปฏิปตฺติยา ปฏิปนฺนโกฯ **ชิโน**ติ ชิโณฺณ ชราวเสน หีนธาตุโก, อตฺตโน วา ปฏิปตฺติยา ปฏิปเกฺข ชินิตฺวา ฐิ

โตฯ โส กิร ตถาภูโต ธมฺมมฺปิ กสฺสจิ น กเถติฯ เตนาห **“น กิญฺจิ อาหา”**ติฯ นิฏฺฐุหนาทิวิปฺปกาเร เกนจิ กเตปิ ขมนวเสน น กิญฺจิ วทตีติ วทนฺติฯ **อลาภิ**นฺติ ‘‘โส น กุมฺภิมุขา ปฏิคฺคณฺหาตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๓๙๔) นเยน วุตฺตอลาภเหตุสมาโยเคน อลาภึฯ ตโต เอว ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปเรตตาย สยนปรายณํ **สมณํ ปนฺนภูมีติ วทนฺติ**ฯ

อาชีววุตฺติสตานีติ สตฺตานํ อาชีวภูตานิ ชีวิกาวุตฺติสตานิฯ **ปสุ**คฺคหเณน เอฬกชาติคหิตา, **มิค**คฺคหเณน รุรุควยาทิสพฺพมิคชาติฯ **พหู เทวา**ติ จาตุมหาราชิกาทิพฺรหฺมกายิกาทิวเสน เตสํ อนฺตรเภทวเสน พหู เทวาฯ ตตฺถ จาตุมหาราชิกานํ เอกเจฺจ อนฺตรเภทา **มหาสมยสุตฺตวเสน** (ที. นิ. ๒.๓๓๑ อาทโย) ทีเปตพฺพาฯ **มนุสฺสาปิ อนนฺตา**ติ ทีปเทสกุลวํสาชีวาทิวิภาเคน มนุสฺสาปิ อนนฺตเภทาฯ ปิสาจา เอว **เปสาจา,** เต มหนฺตมหนฺตา อชครเปตาทโยฯ ฉทฺทนฺตทหมนฺทากินิโย กุฬีรมุจลินฺทนาเมน วทนฺติฯ

ปวุฏาติ สพฺพคณฺฐิกาฯ **ปณฺฑิโตปิ...เป.... อุทฺธํ น คจฺฉติ**ฯ กสฺมา? สตฺตานํ สํสรณกาลสฺส นิยตภาวโตฯ

อปริปกฺกํ สํสรณนิมิตฺตํ สีลาทินา **ปริปาเจติ นาม** สีฆํเยว วิสุทฺธิปฺปตฺติยาฯ **ปริปกฺกํ** กมฺมํ **ผุสฺส ผุสฺส** ปตฺวา ปตฺวา กาเล ปริปกฺกภาวาปาทเนน **พฺยนฺตี กโรติ นามฯ สุตฺตคุเฬ**ติ สุตฺตวฏฺฏิยํฯ **นิเพฺพฐิยมานเมว ปเลตี**ติ อุปมาย สตฺตานํ สํสาโร อนุกฺกเมน ขียเตว, น ตสฺส วฑฺฒีติ ทเสฺสติ ปริจฺฉินฺนรูปตฺตาฯ **นิเพฺพฐิยมานเมว** สุตฺตคุฬํ **คจฺฉตี**ติ วุจฺจติฯ ตญฺจ โข สุตฺตปมาเณน, สุเตฺต ปน อสติ กุโต คจฺฉติ สุตฺตคุฬํฯ เตนาห – **“สุเตฺต ขีเณ น คจฺฉตี”**ติฯ **ตเตฺถว ติฏฺฐติ** สุตฺตปริยนฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **กาลวเสนา**ติ อตฺตนิ เวเฐตฺวา ฐิตํ สุขทุกฺขํ ยถาวุตฺตสฺส กาลสฺส วเสน นิเพฺพฐิยมาโน พาโล จ ปณฺฑิโต จ ปเลติ คจฺฉติ, นาติกฺกมติ สํสารํฯ

มหาทิฏฺฐิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑-๑๘. อนฺตวาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๖-๒๒๓. เอกโต วฑฺฒิตนิมิตฺตนฺติ เอกปเสฺสน วฑฺฒิตํ กสิณนิมิตฺตํฯ **คาเหนา**ติ ลาภี ฌานจกฺขุนา ปสฺสิตฺวา คหเณนฯ **ตเกฺกนา**ติ น ลาภี ตกฺกมเตฺตนฯ **อุปฺปนฺนทิฏฺฐี**ติ ‘‘โลโก’’ติ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ **สพฺพโต วฑฺฒิต**นฺติ สมนฺตโต อปฺปมาณกสิณนิมิตฺตํฯ **เอกเมวา**ติ ‘‘เอกเมว วตฺถู’’ติ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ **อฏฺฐารส เวยฺยากรณานี**ติ เวยฺยากรณลกฺขณปฺปตฺตานิ อฏฺฐารส สุตฺตานิฯ **เอกํ คมน**นฺติ เอกํ เวยฺยากรณคมนํฯ

อนฺตวาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยคมนาทิวคฺควณฺณนา

๒๒๔-๓๐๑. ทุกฺขวเสน วุตฺตนฺติ ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, ทุเกฺข สติ ทุกฺขํ อุปาทายา’’ติ อาทิทุกฺขวเสน วุตฺตํฯ ตาทิสเมว ทุติยํ เวยฺยากรณคมนํฯ เตนาห **“ตตฺราปิ อฏฺฐารเสว เวยฺยากรณานี”**ติฯ **เตหี**ติ ‘‘รูปี อตฺตา โหตี’’ติอาทินยปวเตฺตหิ เวยฺยากรเณหิ สทฺธิํฯ **ต**นฺติ ทุติยํ คมนํฯ

อารมฺมณเมวาติ กสิณสงฺขาตํ อารมฺมณเมวฯ **ตกฺกิ**สเทฺทน สุทฺธตกฺกิกานํ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อนิจฺจทุกฺขวเสนาติ ‘‘ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํ, ตสฺมึ สติ ตทุปาทาย เอวํ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตอนิจฺจทุกฺขวเสนาติฯ **เตหิเยวา**ติ ทุติเย เปยฺยาเล วุตฺตปฺปกาเรหิเยวฯ **ติปริวฏฺฏว เสนา**ติ เตหิเยว ฉพฺพีสติยา สุเตฺตหิ จตุตฺถเปยฺยาเล ติปริวฏฺฏวเสน วุโตฺตติ โยชนาฯ

ทุติยคมนาทิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ทิฏฺฐิสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. โอกฺกนฺตสํยุตฺตํ

๑-๑๐. จกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๐๒-๓๑๑. **สทฺธาธิโมกฺข**นฺติ สทฺทหนวเสน ปวตฺตํ อธิโมกฺขํ, น สนฺนิฏฺฐานมตฺตวเสน ปวตฺตํ อธิโมกฺขํฯ ทสฺสนมฺปิ สมฺมตฺตํ, ตํสิชฺฌานวเสน ปวตฺตนิยาโม **สมฺมตฺตนิยาโม,** อริยมคฺโคฯ **อนนฺตรายตํ ทีเปติ** กปฺปวินาสปฏิภาเคน ปวตฺตตฺตาฯ ตถา จาห **“เตเนวาหา”**ติอาทิฯ กปฺปสีเสน ภาชนโลกํ วทติฯ โส หิ อุฑฺฑยฺหติ, น กโปฺป, **อุฑฺฑยฺหนเวลา**ติ ฌายนเวลาฯ ฐิโต กโปฺป ฐิตกโปฺป, โส อสฺส อตฺถีติ **ฐิตกปฺปี,** กปฺปํ ฐเปตุํ สมตฺโถติ อตฺโถฯ **โอโลกน**นฺติ สจฺจาภิสมยสงฺขาตํ ทสฺสนํฯ **ขมนฺติ** สหนฺติ, ญายนฺตีติ อตฺโถฯ

จกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โอกฺกนฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุปฺปาทสํยุตฺตวณฺณนา

๓๑๒-๓๒๑. สพฺพํ ปากฏเมว อปุพฺพสฺส อภาวโตฯ

อุปฺปาทสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กิเลสสํยุตฺตวณฺณนา

๓๒๒-๓๓๑. **เอโส**ติ จกฺขุสฺมึ ฉนฺทราโคฯ อุเปจฺจ กิเลเสตีติ **อุปกฺกิเลโสฯ จิตฺตสฺสา**ติ สามญฺญวจนํ อนิจฺฉโนฺต โจทโก “**กตรจิตฺตสฺสา**”ติ อาหฯ อิตโร กามํ อุปตาปนมลีนภาวกรณวเสน อุปกฺกิเลโส โลกุตฺตรสฺส นตฺถิ, วิพาธนโฏฺฐ ปน อเตฺถว อุปฺปตฺตินิวารณโตติ อธิปฺปาเยนาห “**จตุภูมกจิตฺตสฺสา**”ติฯ โจทโก “**เตภูมกา**”ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิวรติ, อิตโร “**อุปฺปตฺตินิวารณโต**”ติอาทินาฯ อริยผลปฏิปฺปสฺสทฺธิปหานวเสน ปวตฺติยา สพฺพสํกิเลสโต นิกฺขนฺตตฺตา เนกฺขมฺมํ, มคฺคนิพฺพานานํ ปน เนกฺขมฺมภาโว อุกฺกํสโต คหิโต เอวาติ อาห “**เนกฺขมฺมนินฺนนฺติ นวโลกุตฺตรธมฺมนินฺน**”นฺติฯ **อภิชานิตฺวา**ติ อภิมุขภาเวน ชานิตฺวาฯ **สจฺฉิกาตเพฺพสู**ติ ปจฺจกฺขกาตเพฺพสุฯ **ฉฬภิญฺญาธเมฺมสู**ติ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตธเมฺมสุฯ

กิเลสสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สาริปุตฺตสํยุตฺตํ

๑-๙. วิเวกชสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๓๒-๓๔๐. **น เอวํ โหตีติ** เอตฺถ ‘‘อหํ สมาปชฺชามี’’ติ วา, ‘‘อหํ สมาปนฺโน’’ติ วา มา โหตุ ตทา ตาทิสาโภคาภาวโตฯ ‘‘อหํ วุฏฺฐิโต’’ติ ปน กสฺมา น โหตีติ? สพฺพถาปิ น โหเตฺวว อหงฺการสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตาฯ

วิเวกชสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สูจิมุขีสุตฺตวณฺณนา

๓๔๑. **ตสฺมิํ วจเน ปฏิกฺขิเตฺต**ติ – ‘‘อโธมุโข ภุญฺชสี’’ติ ปริพฺพาชิกาย วุตฺตวจเน – ‘‘น ขฺวาหํ ภคินี’’ติ ปฏิกฺขิเตฺตฯ **วาทนฺ**ติ โทสํฯ **อุพฺภมุโข**ติ อุปริมุโขฯ ปุรตฺถิมาทิกา **จตโสฺส ทิสา**ฯ ทกฺขิณปุรตฺถิมาทิกา **จตโสฺส วิทิสา**ฯ

อารามอารามวตฺถุอาทีสุ ภูมิปริกมฺมพีชาภิสงฺขรณาทิปฏิสํยุตฺตา วิชฺชา **วตฺถุวิชฺชา,** ตสฺสา ปน มิจฺฉาชีวภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘เตส’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เตสํ เตสํ** อตฺตโน ปจฺจยทายกานํฯ **ตตฺถ ตตฺถ คมน**นฺติ เตสํ สาสนหรณวเสน ตํ ตํ คามนฺตรเทสนฺตรํฯ **เอวมาโรเจสี**ติ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนรหิตํ กณฺณสุขํ เปมนียํ หทยงฺคมํ เถรสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา ปสนฺนมานสา เอวํ ‘‘ธมฺมิกํ สมณา สกฺยปุตฺติยา’’ติอาทินา สาสนสฺส คุณสํกิตฺตนวาจํ กุลานํ อาโรเจสิฯ

สูจิมุขีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สาริปุตฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นาคสํยุตฺตํ

๑. สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา

๓๔๒. **อณฺฑชา**ติ อเณฺฑ ชาตาฯ **วตฺถิโกเส**ติ วตฺถิโกสสญฺญิเต ชรายุปุเฏ **ชาตาฯ สํเสเท**ติ สํสิเนฺน กิลินฺนฏฺฐาเน อุปฺปนฺนาฯ **อุปปติตฺวา วิยา**ติ กุโตจิปิ อวปติตฺวา วิย นิพฺพตฺตาฯ **ปุคฺคลาน**นฺติ ตถา วิเนตพฺพปุคฺคลานํฯ

สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๕๐. ปณีตตรสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๔๓-๓๙๑. **วิสฺสฏฺฐกายา**ติ ‘‘เย จเมฺมน วา รุธิเรน วา อฏฺฐินา วา อตฺถิกา, เต สพฺพํ คณฺหนฺตู’’ติ ตตฺถ นิรเปกฺขจิตฺตตาย อธิฏฺฐิตสีลตาย ปริจฺจตฺตสรีราฯ **ทฺวิธการิโน**ติ ‘‘กาเลน กุสลํ, กาเลน อกุสล’’นฺติ เอวํ กุสลากุสลการิโนฯ สห พฺยยติ ปวตฺตตีติ สหโพฺย, สหจาโรฯ ตสฺส ภาโว สหพฺยตา, ตํ **สหพฺยตํ**ฯ อทนียโต **อนฺนํ**ฯ ขาทนียโต **ขชฺชํ**ฯ ปาตพฺพโต **ปานํ**ฯ นิวสนียโต **วตฺถํ**ฯ นิวสิตพฺพํ **นิวาสนํ**ฯ ปริวริตพฺพํ **ปาวุรณํ**ฯ ยานฺติ เตนาติ **ยานํ,** อุปาหนาทิยานานิฯ อาทิสเทฺทน วยฺหสิวิกาทีนํ สงฺคโหฯ ฉตฺตมฺปิ ปริสฺสยาตปทุกฺขปริรกฺขเณน มคฺคคมนสาธนนฺติ กตฺวา **‘‘ฉตฺตุปาหน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยํ กิญฺจิ คมนปจฺจย’’**นฺติฯ **ปตฺถนํ กตฺวา…เป…. ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺติ** จเมฺปยฺยนาคราชา วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปณีตตรสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นาคสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สุปณฺณสํยุตฺตวณฺณนา

๓๙๒-๔๓๗. **ปตฺตาน**นฺติ อุโภสุ ปเกฺขสุ ปตฺตานํฯ **วณฺณวนฺตตายา**ติ อติสเยน วิจิตฺตวณฺณตายฯ อติสยโตฺถ หิ อยํ **วนฺต**-สโทฺทฯ **ปุริมนเยนา**ติ นาคสํยุเตฺต ปฐมสุเตฺต วุตฺตนเยนฯ **อุทฺธรนฺตี**ติ สมุทฺทโต อุทฺธรนฺติ, ปถวนฺตรปพฺพตนฺตรโต ปน เตสํ อุทฺธรณํ ทุกฺกรเมวฯ **ปณีตตเร**ติ พเลน ปณีตตเร, พลวเนฺตติ อโตฺถฯ **อนุทฺธรณียนาคา**ติ อานุภาวมหนฺตตาย จ วสนฏฺฐานวิทุคฺคตาย จ อุทฺธริตุํ อสกฺกุเณยฺยา นาคาฯ เต ''สตฺตวิธา''ติ วตฺวา สรูปโต วสนฏฺฐานโต จ ทเสฺสโนฺต **"กมฺพลสฺสตรา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กมฺพลสฺสตรา ธตรฏฺฐา**ติ อิเมชาติวเสน วุตฺตาฯ **สตฺตสีทนฺตรวาสิโน**ติ สตฺตวิธสีทสมุทฺทวาสิโนฯ **ปถวิฏฺฐกา**ติ ปถวนฺตรวาสิโน, ตถา **ปพฺพตฏฺฐกา**ฯ เต จ วิมานวาสิโนฯ เต นาเค โกจิ สุปโณฺณ อุทฺธริตุํ น สโกฺกตีติ สมฺพโนฺธฯ **เสส**นฺติ ''กาเยน ทฺวยการิโน''ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ **นาคสํยุเตฺต วุตฺตนยเมว,** ตตฺถ จ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

สุปณฺณสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. คนฺธพฺพกายสํยุตฺตวณฺณนา

๔๓๘-๕๔๙. มูลคนฺธาทิเภทํ คนฺธํ อวนฺติ อปยุญฺชนฺตีติ คนฺธพฺพา, เตสํ กาโย สมูโห คนฺธพฺพกาโย, คนฺธพฺพเทวนิกาโยฯ จาตุมหาราชิเกสุ เอกิยาว เต ทฏฺฐพฺพา, ตปฺปริยาปนฺนตาย ตตฺถ วา นิยุตฺตาติ **คนฺธพฺพกายิกา**ฯ เตสํ เตสํ รุกฺขคจฺฉลตานํ มูลํ ปฏิจฺจ ปวตฺโต คนฺโธ มูลคนฺโธ, ตสฺมึ **มูลคเนฺธฯ อธิวตฺถา**ติ มูลคนฺธํ อธิฏฺฐาย, อภิภุยฺย วา วสนฺตาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ตํ นิสฺสายา**ติ ตํ มูลคนฺธํ รุกฺขํ ปจฺจยํ กตฺวา นิพฺพตฺตาฯ น เกวลํ ตตฺถ คนฺโธ เอว, มูลเมว วา เตสํ ปจฺจโยติ ทเสฺสนฺโต **“โส หี”**ติอาทิมาหฯ **อุปกปฺปตี**ติ นิวาสฏฺฐานภาเวน วินิยุญฺชติฯ **คนฺธคเนฺธ**ติ คนฺธานํ คนฺธสมุทาเยฯ **มูลาทิคนฺธานํ คเนฺธ**ติ มูลาทิคตอวยวคนฺธานํ คเนฺธ, ติมูลาทิคตสมุทายภูเตติ อโตฺถฯ ปุเพฺพ หิ ‘‘มูลคเนฺธ’’ติอาทินา รุกฺขานํ อวยวคโนฺธ คหิโต, อิธ ปน สพฺพโส คหิตตฺตา สมุทายคโนฺธ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **“ยสฺส หิ รุกฺขสฺสา**’’ติอาทิฯ **โส**ติ โส สโพฺพ มูลาทิคโต คโนฺธ คนฺธสมุทาโย อิธ คนฺธคโนฺธ นามฯ **ตสฺส คนฺธสฺส คเนฺธ**ติ ตสฺส สมุทายคนฺธสฺส ตถาภูเต คเนฺธฯ สริกฺขํ สทิสํ ปฏิทานํ เอติสฺสาติ **สริกฺขทานํ,** ปตฺถนาฯ ยถาธิเปฺปตผลานิ สริกฺขทานตฺตาว อธิเปฺปตผลํ เทนฺตุ, อสริกฺขทานํ กถนฺติ? ตมฺปิ เทติเยว ปุญฺญสฺส สพฺพกามททตฺตาติ อาห **“อสริกฺขทานมฺปี”**ติอาทิฯ

คนฺธพฺพกายสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. วลาหกสํยุตฺตวณฺณนา

๕๕๐-๖๐๖. โลกํ วาเลนฺตา สํวรนฺตา ฉาเทนฺตา อหนฺติ ปริเยสนฺตีติ วลาหา, เทวปุตฺตาฯ เตสํ สมูโห วลาหกเทวกาโยติ อาห **“วลาหกกายิกา”**ติอาทิฯ **สีตกรณวลาหกา**ติ สีตหรณวลาหกาฯ **เสสปเทสู**ติ อุณฺหวลาหกาทิปเทสุฯ **เอเสว นโย**ติ ‘‘อุณฺหกรณวลาหกา’’ติอาทินา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **จิตฺตฏฺฐปน**นฺติ ‘‘สีตํ โหตู’’ติ เอวํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทนํฯ **วสฺสาเน**ติ วสฺสกาเลฯ **อุตุสมุฏฺฐานเมวา**ติ ปากติกสีตเมวาติ อโตฺถฯ **อุเณฺหปี**ติ อุณฺหกาเลฯ **อพฺภมณฺฑโป**ติ มณฺฑปสทิสอพฺภปฏลวิตานมาหฯ **อพฺภํ อุปฺปชฺชตี**ติ ตหํ ตหํ ปฏลํ อุฏฺฐหติฯ **อเพฺภเยวา**ติ อพฺภกาเล เอว, วสฺสาเนติ อโตฺถฯ **อติอพฺภ**นฺติ สตปฏลสหสฺสปฏลํ หุตฺวา อพฺภุฏฺฐานํฯ **จิตฺตเวสาขมาเสสู**ติ วสนฺตกาลํ สนฺธายาหฯ ตทา หิ วิโทฺธ วิคตวลาหโก เทโว ภวิตุํ ยุโตฺตฯ **อุตฺตรทกฺขิณาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ปจฺฉิมวาตาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **ปกติวาโต**ติ ปกติยา สภาเวน วายนกวาโตฯ **ตํ อุตุสมุฏฺฐานเมวา**ติ อาหารูปชีวีนํ สตฺตานํ สาธารณกมฺมูปนิสฺสยอุตุสมุฏฺฐานเมวฯ เอส นโย อุตุสมุฏฺฐานสีตุณฺหวาเตสุปิฯ ตมฺปิ หิ อาหารูปชีวีนํ สตฺตานํ สาธารณกมฺมูปนิสฺสยเมวาติฯ

คีตนฺติ เมฆคีตํฯ **สจฺจกิริยายา**ติ ตาทิสานํ ปุริสวิเสสานํ สจฺจาธิฏฺฐาเนนฯ **อิทฺธิพเลนา**ติ อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิอานุภาเวนฯ **วินาสเมเฆนา**ติ กปฺปวินาสกเมเฆนฯ อเณฺญนปิ กณฺหปาปิกสตฺตานํ ปาปกมฺมปจฺจยา อุปฺปนฺนวินาสเมเฆน วุเฏฺฐน โส โส เทโส วินสฺสเตวฯ

วลาหกสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. วจฺฉโคตฺตสํยุตฺตวณฺณนา

๖๐๗-๖๖๑. **อญฺญาณา**ติ อญฺญาณเหตุ, สจฺจปฏิจฺฉาทกสโมฺมหเหตูติ อโตฺถฯ อฏฺฐกถายํ ปน อิมเมว อตฺถํ เหตุอเตฺถน กรณวจเนน ทเสฺสตุํ **‘‘อญฺญาเณนา’’**ติ วุตฺตํฯ **สพฺพานี**ติ ‘‘อญฺญาณา อทสฺสนา อนภิสมยา’’ติอาทีนิ ปทานิ เอกาทสสุ สุเตฺตสุ อาคตานิ, ปญฺจปญฺญาส เวยฺยากรณานิ วุตฺตานิ สุเตฺตสุ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ วเสน เวยฺยากรณสฺส อาคตตฺตาฯ

วจฺฉโคตฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. ฌานสํยุตฺตํ

๑. สมาธิมูลกสมาปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๖๖๒. **สมาธิกุสโล**ติ สมาธิสฺมิํ กุสโลฯ ตยิทํ สมาธิโกสลฺลตฺตํ สห ฌานงฺคโยเคน จตุพฺพิโธ ฌานสมาธิ, ตสฺมา ตํ ตํ วิภาคํ ชานนฺตสฺส สิทฺธํ โหตีติ อาห – **“ปฐมํ ฌาน”**นฺติ อาทิฯ ตตฺถ วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาวเสน ปฐมํ ปญฺจงฺคิกํ, ปีติสุเขกคฺคตาวเสน ทุติยํ ติวงฺคิกํ, สุเขกคฺคตาวเสน ตติยํ ทุวงฺคิกํ, อุเปกฺขกคฺคตาวเสน จตุตฺถํ ทุวงฺคิกเมวาติ เอวํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฌาเน ตํตํองฺคานํ ววตฺถาเน กุสโลฯ **สมาปตฺติกุสโล**ติ สมาปชฺชเน กุสโลฯ **หาเสตฺวา**ติ โตเสตฺวาฯ **กลฺลํ กตฺวา**ติ สมาธานสฺส ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูรีกรเณน สหการีการณญฺจ สมาธาเนน สมาปชฺชเน จิตฺตํ สมตฺถํ กตฺวาฯ **เสสปทานี**ติ เสสา ตโย โกฏฺฐาสาฯ ตติยาทีสุ นเยสุ อกุสโลปิ ฌานตฺถาย ปฏิปนฺนตฺตา ‘‘ฌายีเตวา’’ติ วุตฺโตฯ

สมาธิมูลกสมาปตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๕๕. สมาธิมูลกฐิติสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๖๓-๗๑๖. ทุติยาทิสุเตฺตสุ **ฐิติกุสโล**ติ เอตฺถ อโนฺตคธเหตฺอโตฺถ **ฐิติ**-สโทฺท, ตสฺมิญฺจ ปน กุสโลติ อโตฺถติ อาห – **“ฌานํ ฐเปตุํ อกุสโล”**ติฯ **สตฺตฏฺฐอจฺฉรามตฺตน**ฺติ สตฺตฏฺฐอจฺฉรามตฺตํ ขณํ ฌานํ ฐเปตุํ น สโกฺกติ อธิฏฺฐานวสีภาวสฺส อนิปฺผาทิตตฺตาฯ **ยถาปริเจฺฉทน** กาเลน **วุฏฺฐาตุํ น สโกฺกติ** วุฏฺฐานวสีภาวสฺส อนิปฺผาทิตตฺตาฯ กลฺลํ ชาตํ อสฺสาติ **กลฺลิตํ,** ตสฺมิํ กลฺลิเต กลฺลิตภาเวน กสิณารมฺมเณสุ ‘‘อิทํ นาม อสฺกสฺสา’’ติ วิสยวเสน สมาปชฺชิตุํ อสโกฺกโนฺต **น สมาธิสฺมิํ อารมฺมณกุสโลฯ น สมาธิสฺมิํ โคจรกุสโล**ติ สมาธิสฺมิํ นิปฺผาทิตเพฺพ ตสฺส โคจเร กมฺมฏฺฐานสญฺญิเต ปวตฺติฏฺฐาเน **ภิกฺขาจารโคจเร จ** สติสมฺปชญฺญวิรหิโต **อกุสโล**ฯ เกจิ ปน ‘‘กมฺมฏฺฐานโคจโร ปฐมชฺฌานาทิกํ, ‘เอวํ สมาปชฺชิตพฺพํ, เอวํ พหุลีกาตพฺพ’นฺติ อชานโนฺต ตตฺถ อกุสโล นามา’’ติ วทนฺติฯ **กมฺมฏฺฐานํ อภินีหริตุ**นฺติ กมฺมฏฺฐานํ วิเสสภาคิยตาย อภินีหริตุํ **อกุสโลฯ สกฺกจฺจการี**ติ จิตฺตีการีฯ **สาตจฺจการี**ติ นิยตการีฯ **สมาธิสฺส อุปการกธมฺมา**ติ อปฺปนาโกสลฺลาฯ **สมาปตฺติอาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สกฺกจฺจการิปทาทีนํเยว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ จตุกฺกานํ วุตฺตตฺตาฯ เตนาห **“โยเชตฺวา จตุกฺกา วุตฺตา”**ติฯ **โลกิยชฺฌานวเสเนว กถิตํ** ‘‘สมาธิกุสโล’’ติอาทินา นเยน เทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ น หิ โลกุตฺตรธเมฺมสุ อโกสลฺลํ นาม ลพฺภติฯ ยทิ อโกสลฺลํ, น กุสลสเทฺทน วิเสสิตพฺพตา สิยาติฯ

สมาธิมูลกฐิติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฌานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย ขนฺธวคฺควณฺณนาฯ